

Kurjuuden juuri

Sosiaalinen insinööritaito Huoltaja: kunnallisen huoltotoiminnan ja yksityisen
hyväntekeväisyyden äänenkannattaja — lehdessä 1920–1950

Historiatieteet

Tieteiden ja aatteiden historian pro gradu

Oulun yliopisto

11.10.2023

Eira Huusko-Kukkonen

Sisällys

Johdanto	2
1. Kurjuuden juuri	13
1.1 Henkiset ja taloudelliset rasitteet	15
1.2 Degeneroituva yhteiskunta ja laitostuva Suomi	49
2. Poikkeusoloissa vuosina 1939-1944	78
3. Kansakunnan vihollinen eli alkoholi sosiaalisena kysymyksenä	95
3.1 Ei tippa tapa, mutta saattaa rappeuttaa	96
3.2 Kieltolaista AA-hoitoon	99
Loppulause	120
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	122

Johdanto

Tässä pro gradu -tutkielmassa tutkin sosiaalista insinööritaitoa¹ sosiaalialan ammattilehden *Huoltaja: kunnallisen huoltotoiminnan ja yksityisen hyväntekeväisyyden äänenkannattaja* vuosikerroissa aikavälillä 1920–1950. Käytän jatkossa tutkimuksessani lehdestä nimeä *Huoltaja*. *Huoltaja* ilmestyi ennen vuoden 1919 nimenvaihdosta nimellä *Köyhäinhoitolehti*, joka perustettiin Gustaf Adolf Helsingiuksen, vaivaishoitotarkastelija ja ehkäisevän köyhäinhoidon puolestapuhujan toimesta vuonna 1912. Lehti toimi alusta alkaen sosiaalialan ammattilehtenä, jossa alan ammattilaiset ottivat kirjoituksillaan kantaa yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin ongelmiin.

Lehden päätoimittajina toimivat muun muassa Bruno Sarlin, vaivahoidon neuvoja, ensimmäisen sosiaalihallituksen, myöhemmin sosiaaliministeriön virkamies Väinö Juusela vuoteen 1920, hänen jälkeensä Viljo Hytönen ja Sarlinin huoltotoimen viran perijä Alpo Asteljoki. 1960-luvulla päätoimittajaksi valittiin Kaarina Jousimaa, joka on kirjoittanut tässäkin teoksessa tutkimuskirjallisuutena olevan teoksen *Näkökulma suomalaiseen yhteiskuntaan: Köyhäinhoitolehti-Huoltaja-Sosiaaliturva 1912–1987*² *Huoltajan* levikki oli vuonna 1920 noin 2000 kappaletta, *Huoltaja* vaihtoi lehden nimeksi *Sosiaaliturva* vuonna 1976 ja vuonna 2012 lehden nimeksi vaihdettiin *Sosiaalitieto*. *Sosiaaliturvan* levikki oli vuonna 1987 noin 13 500 kappaletta. *Sosiaalitieto* lakkautettiin vuonna 2012 ja lehden seuraajaksi perustettiin sosiaali- ja terveysalan julkaisu *Noste*.

1800–1900-luvuilla esiintynyt köyhyys tarkoitti meille täysin ymmärtämätöntä puutetta ja hätää. Köyhät eivät tässä kontekstissa tarkoita vain heitä, jotka elivät meille tunnetun köyhyysrajan alapuolella, vaan heitä, jotka elivät kirjaimellisesti kädestä käteen kaapien tynnyreiden pohjia ja jopa sortuivat prostituutioon saadakseen leipää lapsille. Köyhyys ei ollut vain yksilön oma henkilökohtainen tragedia, vaan se kosketti myös yksilön koko perhettä ja perhepiiriä. Antti Häkkinen ja Jarmo Peltola ovat teoksessaan *Vieraat kulkijat – tutut talot: Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa* korostaneet, että köyhyys ymmärrettiin kollektiiviseksi ja koko yhteiskuntaa leimaavaksi ongelmaksi.

¹ Englanniksi social engineering, ruotsiksi social ingenjörskonst ja saksaksi sozialtechnik tai politikwissenschaft. Kts. *Rationalizing the Individual – Engineering Society: The Case of Sweden* teoksesta Kerstin Brückweh *Engineering society: the role of the human and social sciences in modern societies, 1880–1980*.

² Jousimaa 1987, 14.

Köyhyys yhdisti useita ihmisryhmiä huolimatta siitä, keitä he olivat yksilöinä ja millaisia heidän lähtökohtansa olivat. Antti Häkkinen ja Jarmo Peltola ovat korostaneet teoksessaan, ettei köyhyys ollut yksiselitteinen ongelma, vaan se sisälsi poliittisia ja kulttuurisia rakenteelliskäytännöllisiä muotoja, joilla köyhyys voitiin selittää. Ei ollut poikkeuksellista, että köyhyys ja saamattomuus nähtiin myös perinnöllisyyden seurauksina.³

Vuonna 1852 Venäjän Keisarikunnan Suomen suuriruhtinaskunnassa asetettiin asetus ”waiwaistenholhouksesta”, joka oli ensimmäinen yhtenäinen sosiaalihuoltoa säätelevä laki. ”Armollinen asetus yhteisestä vaivaistenholhouksesta Suomen Isoruhtinasmaassa” tarkoitti sitä, että vaivaishoito ja vaivaishoitoon hakeutuvat huollettavat kiinnitettiin yhteiskunnan velvollisuuksiin, huollettavien oikeudet ja huoltoon oikeutetut ryhmät tarkennettiin. Vaivaishoidon huollettaviksi luokiteltiin

1. Vajaamieliset ja mielisaira
2. Raajarikot, vanhoille ja ”jaksamattomille”
3. Muille vanhuksille, sairaille ja aistiviallisille
4. Sairauden tai tapaturman vuoksi tilapäistä avustusta tarvitsevat ja he, jotka ”jonkin avustuksen varassa saattoivat ilman muuta huolto hankkia itselleen tarpeellisen elatuksen”
5. 16 vuotta nuoremmat lapset

Vuoden 1852 asetuksen myötä säädettiin maahan ensimmäinen kaikkia kuntia sitova laki, joka velvoitti kunnat huolehtimaan köyhistä ja puutteenalaisista. Tämän vuoksi kerjuu, joka oli yleinen elannon hankkimiskeino, sai jatkaa, mutta vain kunkin kerjäläisen omassa paikkakunnassa.⁴ Vuonna 1852 astui voimaan myös laillisen suojelun asetus, joka pohjautui vanhoihin kerjäämistä ja kulkurielämään koskeviin säännöksiin. Laillisen suojelun asetuksessa asetettiin velvollisuus antaa työtä sellaiselle, jolla ei ollut omaa tilaa, jota viljellä tai ei ollut missään vakinaisessa palveluksessa.⁵

³ Häkkinen et al. 2005, 40.

⁴ Bök 1948, 5.

⁵ Nygård, 35-39

Huollettaville ryhmille pyrittiin räätälöimään oikeanlainen apu ja esimerkiksi työkykyiset pystyivät hakemaan tilapäistä köyhäinapua. Vastaanotettu köyhäinapu oli vastikkeellista aina vuoteen 1956 jolloin säädettiin köyhäinhoitoa kumoava Huoltoapulaki, joka antoi avunsaajan pitää äänioikeutensa, sillä köyhäinhoitoa saanut menetti mahdollisuuden käyttää äänioikeuttaan.⁶ Vastikkeellisuudella tarkoitettiin työkykyisten takaisinmaksun pakollisuutta ja takaisinmaksu suoritettiin työlaitoksissa.⁷ Käsitteet ”vaivainen” ja ”vaivaisuus” ovat olennaisia käsitteitä tutkielmassani ja niiden määrittelyä käsittelen graduni ensimmäisessä luvussa tarkemmin tarkentavien esimerkkien avulla. Käsitteiden ymmärtäminen edesauttaa hahmottamaan yksilöön kohdistunutta asennetta ja selkeyttää varhaisen sosiaalihuollon määrittystä ja vastuunjakoa siitä ketkä olivat kunnallisen vaivaishoidon huollon kohteina. Vuoden 1879 lakiuudistus sisälsi kuitenkin laillisen suojelun järjestelmän, joka tarkoitti sitä, että työkykyinen väestö tuli olla taloudellisesti itsenäinen.

Suomen suuriruhtinaskunnassa köyhyys ja saamattomuus nähtiin sosiaalisina ongelmina jo 1800-luvulla, mutta varsinaisesti vaivaishoidon käsite muuttui puhekielessä 1900-luvulla. Syy tällaiseen muutokseen olivat ilmapiirin muutos, jossa köyhyys alettiin ymmärtämään laajemmin sosiaalisena ongelmana. Kuitenkin köyhyys ja köyhyyden syyt olivat suurina huolenaiheina, eikä yksilöitä haluttu passivoida esimerkiksi yksityisellä hyväntekeväisyydellä, vaan vaivaishoidon, myöhemmin köyhäinhoidon avulla pyrittiin aktivoimaan huollettavia. *Huoltajassa* yksilön oman vastuun tärkeyttä luonnehdittiin seuraavanlaisesti: ”Oma apuhan on aina paras apu; muiden apuun nojautumiseen saattaa liittyä monenlaisia arveluttavia seurauksia”⁸ ja kuinka ”kaikkia, kaikkia saatattakoon, mikäli mahdollista itseavustuksen vankalle pohjalle. Nykyaikainen köyhäinhoitotyö vaatii senvuoksi voimakasta persoonallista työskentelyä. Persoonallinen suhde auttajan ja avustettavan välillä on saava oikeutetun sijansa.”⁹

Ehkäisevän köyhäinhoito-opin perustajana voidaan nähdä Gustaf Adolf Helsingius, joka toimi köyhäinhoidon konsulenttina ja köyhäinhoidon tarkastajana vuosina 1893–1915. Hän nosti *Huoltajassa* esille yhteiskunnalliset olot ja vaivaishoidossa huollettavina

⁶ Harjula 2015, 228

⁷ Annola 2011, 35.

⁸ Huoltaja 1.1.1919

⁹ Jousimaa 1987, 26.

olleiden henkilökohtaiset ongelmat tai syyt, jotka johtivat avustusten varaan, tai kerjuulle. Helsingiuksen järjestelmä oli ikään kuin vastaisku vuoden 1879 lakiin ”Keisarillisen Majesteetin armollinen Asetus yleisestä vaivaishoidosta Suomen Suuriruhtinasmaassa”, sillä tuo laki velvoitti kuntia huoltamaan alaikäisiä lapsia ja työkyvyttömiä aikuisia. Helsingiuksen sosiaalihuollon uusi muoto oli ennaltaehkäisevä köyhäinhoito, joka perustui Helsingiuksen ajattelumalliin köyhyyden ja kurjuuden kokonaisvaltaisesta poistamisesta yhteiskunnasta siten, ettei kenenkään tarvitsisi turvautua kunnallisen köyhäinhoidon tarjoamiin avustuksiin. Järjestelmä pyrki siihen, että kaikki, jotka luokiteltiin työkykyisiksi, kannustettiin työelämään ja omavaraisuuteen, tavalla tai toisella. Siten kuntien tai yksityisen hyväntekeväisyyden varassa olleet olivat taloudellisesti hyödyksi yhteiskunnalle ja poistuivat niin ollen köyhäinhoidon piiristä ja lakkasivat olemasta köyhäinhoidon rasitteina.

Järjestelmän yhdeksi tärkeimmäksi tavoitteeksi muodostui köyhyyden perimmäisten syiden¹⁰ poistamista, jotta yksilöstä tulisi yhteiskunnalle hyödyllinen. Esimerkiksi vastuutaan pakenevat laiskat, eli kunniantomat työkykyiset, jotka omilla valinnoillaan olivat köyhäinhoidon antamien tukien varassa¹¹ haluttiin sijoittaa työleireille, joita alettiin rakentaa jo 1700-luvulla Englannista saatujen mallien mukaisesti. Käsittelen työlaitoshuoltoa tarkemmin ensimmäisessä luvussa, mutta laiskojen, saamattomien, loisten ja vastuutaan pakoilevien kansalaisten lähettäminen varsinaisiin työlaitoksiin alkoi 1800-luvun loppupuolella ja jatkui 1900-luvun alkupuoliskolle. Työlaitokset yleistyivät suomalaisessa alkoholistihuollossa, kun passittaminen muodostui pakkokeinoksi työleiriä muistuttavaan alkoholistihuoltolaan.

Köyhäinhoidon yhdeksi tärkeimmäksi prioriteetiksi muodostui huoltotoiminnan inhimillistäminen. Vuoden 1922 lain myötä pyrittiin vähentämään köyhien, puutteenalaisten ja muiden huoltoa tarvinneiden sijoittamista Helsingiuksen ehdotusten pohjalta rakennettuihin vaivaistaloihin, jotka muuttuivat 1900-luvun alussa kunnalliskodeiksi. Vaivaistalot eivät olleet vain sopimattomia lapsille, hygieenisella tasolla kelvottomia, vaan ne olivat myös stigmatisoivia. Köyhäinhoidon huollettavalle avun pyyntö ja sen saaminen itsessään oli raskasta ja stigmatisoivaa, koska avun

¹⁰ Helsingiuksen mukaan köyhyyden ja kurjuuden perimmäiset syyt olivat laiskuus ja alkoholin nauttimisesta koitunut mielen turtuminen ja mielen veltostuminen

¹¹ Jaakkola et al. 1994, 114. Toikko 2005, 50-51.

anomien ja saaminen saattoi avun saajan holhouksen alaiseksi ja vei yksilöltä oikeuksia elää tasavertaisena yksilönä suomalaisessa yhteiskunnassa.

Kunnallinen, yhteiskunnallinen ja ennen kaikkea huoltotoiminnan sisällä toiminut kontrollipolitiikka kohdistui 1918 sisällissodassa menettäneiden punaleskiin. Punaleskien kyky kasvattaa lapsistaan moraalisia ja jumalaa pelkääviä, ulkoisesti puhtaita ja terveitä oli vakava huolenaihe ja sosiaalinen kysymys. Punalesket saivat anoa köyhäinhoitoa, mutta myöntämisperusteena vaadittiin punaleskiä allekirjoittamaan hoitosopimuksen, tarkemmin sanottuna hoitovälikirjan lapsistaan. Hoitosopimuksessa lasten äiti sitoutui pitämään niin kodin kuin lapset ulkoisesti puhtaina ja huolehtimaan lasten terveydellisestä ja moraalisesta puhtaudesta. Tätä sopimusta valvoi lastentarkastaja ja mikäli sopimusta ei noudatettu, punaleskien huollettavina olleet lapset huostaanotettiin.

12

Tutkimustehtävä

Tutkielmani tutkii sosiaalista insinööritaitoa eli tiedeperustaista yhteiskuntasuunnittelua *Huoltaja: kunnallisen huoltotoiminnan ja yksityisen hyväntekeväisyyden äänenkannattaja* -lehdessä. Otantani koostuu vuosilukuihin 1920–1950. *Huoltaja* -lehti valikoitui tutkielmani pääasialliseksi lähteeksi lehden luonteen ja lehden tarjoaman tutkimusmateriaalin vuoksi: lehden tarjoama ainutlaatuinen tutkimusmateriaali varhaisen valtion varhaisista ensiaskeleista kohti hyvinvointivaltiota antaa tärkeää tietoa sosiaalisten insinöörien suunnitelmista, toiveista ja odotuksista sekä yhteiskuntaa, että kansalaista kohtaan. *Huoltajan* vuosikerrat ovat laajat ja ovat kirjoitettu ammattilaiselta ammattilaiselle, eli kieli on painottunut keskittymään lainsäädäntöön ja ohjesääntöihin. *Huoltajan* numerot koostuvat pääkirjoituksen lisäksi artikkeleista, raportinomaisista kertomuksista, uutisista, työpaikkailmoituksista, kiertokirjeistä ja matkakertomuksista. Sodan aikana vuosikerrat ovat olleet hieman normaalia pienemmät, mutta kertovat yhtä paljon aikakauden ihmiskuvasta ja yhteiskuntasuunnittelijoiden toiveista, odotuksista ja ennen kaikkea tavoitteista.

¹² Jaakkola et al. 1994, 275-276.

Aineistolähtöisen tutkielmani metodeina käytän sisällönanalyysia ja lähilukua. Valittujen metodien avulla tutkimuksessani olevat tutkimuskohteet tulevat kontekstualisoitua aatehistorialliseen kontekstiin tiivistämällä laajaa lähdeaineistoa. *Huoltajan* vuosikerrat löytyvät digitoituna aineistona Kansalliskirjasto verkkopalvelusta ja vuosikertojen analysointia on helpottanut Kansalliskirjaston tarjoama hakutoiminto. Käsittelemäni vuosiluvut kuvaavat kehitystä, jonka aikana suomalainen yhteiskunta muuttui luterilaiskristillisestä ja patriarkaalisesta yhteiskuntajärjestyksestä hyvinvointivaltion varhaisiin vaiheisiin sosiaalisten insinöörien näkökulmasta. Tutkimuskysymykseni ovat, että millä tavalla köyhistä, vaivaisista, mielisairaista ja muista vaikeiksi luokitelluista ihmisryhmistä keskusteltiin ammattimaisessa huoltokeskustelussa ja kuinka sosiaalinen insinööritaito toteutui *Huoltajassa*.

Tutkimusintressini kohdistuvat vaivais- ja köyhäinhoidon historiassa tapahtuviin lainsäädännöllisiin kehityksiin, jotka ennakoivat hyvinvointivaltiota ja joissa sosiaalinen insinööritaito valtiollisena työkaluna ovat vahvasti nähtävissä. Tutkimusintressini kohdistuvat myös huoltokeskustelussa yhteiskunnallisina, kunnallisina taloudellisina ja kansakunnallisesti terveydellisinä rasitteina nähtyihin ihmisryhmiin, jotka nähtiin aiheuttavan elämäntavoillaan ja valinnoillaan sekä sosiaalisia, että mentaalihygienisia ongelmia. Nämä ihmisryhmät koostuivat pääosin köyhistä ja vaivaisista, joko fyysisesti tai henkisesti sairaista kuten mielisairaista, tylsämielisistä ja vajaamielisistä, sekä työtä vieroksuvista laiskoista.

Erytyisesti vaivaisten, mielisairaiden ja tylsämielisiksi luokiteltujen pakkosterilisaatio eugeenisin perustein aiheutti huomattavasti keskustelua puolesta ja vastaan *Huoltajan* sivuilla vuoden 1935 sterilisaatiolain astumisesta voimaan vuoteen 1970, perusteltiin ja puolesta puhuttiin *Huoltajassa*. Pakkosteriloinnit lainsäädännöllisenä toimenpiteenä perusteltiin yhteiskuntasuunnittelijoiden ja sosiaalialan ammattilaisten esittämän huolen kansakunnan rappeutumisesta, mutta johti vahvaan yksilötasoiseen kontrolliin. Käsittelem lyhyesti myös suomalaisen yhteiskunnassa koettuja poikkeusvuosia, vuosina 1939–1945, koska sota on koko kansakuntaa ravistelevana kollektiivisena historiallisena anomaliana merkittävä.

Aiempi tutkimus

Aikalaisnäkemyksiä- ja käsityksiä, sekä aikakauden huoltokeskustelua avaa Kansalliskirjaston digitaalisena aineistona luetun *Huoltajan* lisäksi lähdekirjallisuutena käytettävät yhteiskuntasuunnittelijoiden kirjoittamat teokset kuten Suomen ensimmäisen sosialihallituksen ylitirehtöörinä ja sosiaaliministeriön osastopäällikön Einar Böökin teos *Suomen huolto-oikeus* ja Gustaf A. Helsingiuksen vuonna 1917 *Köyhäinhoidon käsikirja*, sekä köyhäinhoidon tarkastajana ja kansanedustaja Elli Tavastähden vuonna 1926 kirjoittama *Köyhäinhoidon käsikirja*. Köyhyys sosiaalisena ja yhteiskunnallisena ongelmana, samoin kuin suomalainen sosiaalihistoria on tutkittu runsaasti ja esimerkiksi tutkimuskirjallisuutena oleva teos *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*, jonka kirjoittajina olleet dosentti Panu Pulma, filosofian lisensiaatti Jouko Jaakkola, professori Kyösti Urponen ja filosofian lisensiaatti Mirja Satka. Teos valottaa suomalaisen sosiaaliturvan syntyä ja kehittymistä, minkä lisäksi se antaa tervetullutta kontekstia suomalaisen yhteiskunnan sisällä tapahtuneisiin muutoksiin.

Toivo Nygårdin teos *Erialaisten historiaa: Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa* on selkeä marginaaliryhmiä ja heihin kohdistuneen kontollipolitiikan ja lainsäädännön käytännön toteutumistapoja selventävä teos. Kaarina Jousimaan Huoltaja-säätiölle kirjoittama *Näkökulmia suomalaiseen yhteiskuntaan: Köyhäinhoito-Huoltaja-Sosiaaliturva 1912–1987*. Viimeinen mainittu toimii myös tämän tutkimuksen lähdeviitteiden selkärankana, koska teos selventää Huoltajassa vuosikymmenten ajan käydyt keskeisimmät huoltokeskustelut ja keskusteluissa käsitellyjä ongelmakohtia sekä niihin liittyviä parannusehdotuksia. Käytän teosta käsitellessäni lähdekriittisyyttä, koska kirjoittaja on toiminut Sosiaaliturvan, (ent. Huoltaja) päätoimittajana.

Suomalaista hyvinvointivaltion varhaista kehitystä, muodostumista ja sosiaalihistoriaa on tutkittu paljon. Katri Hellstenin väitöskirja *Vaivaishoidosta hyvinvointivaltion kriisiin: hyvinvointivaltiokehitys ja sosiaaliturvajärjestelmän muotoutuminen Suomessa* kuvailee yksityiskohtaisesti hyvinvointivaltion kehitystä ja sosiaaliturvan muodostumista. Yliopistotutkija Minna Harjulan teos *Vaillinnaisuudella vaivatut: Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle* teos on tutkimuksessani tärkeä, sillä se avaa vaivaisuuden määritelmiä, vaivaisuutta koskevia näkemyksiä ja koskevia näkemyksiä aikalaiskeskustelussa. Sosiaalista insinööritaitoa ja suomalaisen laitostumisen historiaa ovat tutkineet aate- ja oppihistorian professori Petteri

Pietikäinen teoksissaan *Hulluuden historia* ja *Kipeät sielut – Hulluuden historia Suomessa* ja filosofian tohtori Katariina Parhi teoksissaan *Sopeutumattomat – Psykopatian historia Suomessa*.

Sosiaalista insinööritaitoa on tutkittu kansainvälisesti laajemmin ja esimerkiksi Ruotsi on pohjoismaainen sosiaalisen insinööritaidon malliesimerkki ja joka toteutettiin sosiaalidemokraattien Alva ja Gunnar Myrdalin adessauttamana 1930-luvulla. Ruotsalaista ”folkhemmsbygg” -ajattelumallia ja ruotsalaista sosiaalista insinööritaitoa on tutkinut Yvonne Hirdmann teoksessaan *Att lägga livet tillrätta. Studier i svensk folkhemspolitik*. Kansainvälisessä tutkimuksessa ajattelumallia ovat tutkineet professori Thomas Etzemüller teoksissaan *Alva and Gunnar Myrdal: Social Engineering in the Modern World* ja *Die Romantik der Rationalität: Alva & Gunnar Myrdal – social engineering in Schweden*.

Käsitteet

Ennen vuoden 1852 asetusta ”waiwaistenholhouksesta” köyhyyden aiheuttaman puutteen ja hädän vähentäminen kuuluivat seurakuntien ja kirkkojen velvollisuuksiin. Näitä ei kuitenkaan velvoitettu laissa, eli avun antaminen oli täysin vapaaehtoista. Vuoden 1852 asetuksen myötä avun muodot siirtyivät kuntien velvollisuuksiksi. Yleisimpinä avustuksen muotoina olivat elätteelle anto ja ruotuhoito ja muu yhteisöjen sisällä toiminut avunanto. Huoltotoiminnan muut muodot, kuten yksityishenkilöiden harjoittama hyväntekeväisyys ja vaivaihoidon kotiin toimittama ruoka-apu yleistyivät autonomian jälkipuoliskolla. Vammaisuus käsitteenä on myös ymmärrettävä omassa kontekstissa, koska käsite vammaisuus yleistyi terminä arkisessa ja lääketieteellisessä käytössä vasta 1970-luvulla. 1800–1900-luvuilla aikalaislähteissä puhuttiin ”vaillinnaisista”, ”vioittuneista” tai ”puuttuvaisista”. Huoltokeskustelussa, erityisesti vaivais- ja köyhäinhoidon anomuksissa ja aikalaiskirjoituksissa yksilöitä, joilla oli jonkinlainen poikkeavuus, nimitettiin ”viallisiksi”, ”vaivaisiksi” ja ”invalidieiksi”. Vammaisuus kytkeytyi vahvasti yhteiskunnan sisäiseen diskurssiin, jonka analysointi paljastaa millaisia ennakkoluuloja ja käsityksiä ihmisillä oli erilaisuuden suhteen.

Nykyään aisti-, liikunta- ja kehitysvamma -käsitteiden alle lukeutuvat kaikki ne diagnoosit, joilla yksilön fyysistä ja/tai psyykkistä erilaisuutta tai poikkeavuutta pyritään

diagnostisesti kuvailemaan ja tämän vuoksi käsitettä ”vaivainen” on myös syytä avata tarkemmin. Käsitettä ”vaivainen” käytettiin 1800-luvulla kuvaamaan vaivais- ja köyhäinhoidon avun hakijaa ja saajaa. Käsiteltävän aikakauden sisällä vaivaisuus nähtiin huono-osaisuutena ja sisältäen samalla arvolatauksen yksilön huonommuudesta, alemmuudesta ja syntyisyydestä, kuten Minna Harjula on korostanut teoksessaan *Vaillinaisuudella vaivatut -Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*: Rujo, raajarikko, viallinen; kivulloinen, voimaton, (vanhuuden)heikko,; mitätön, vähäpätöinen; huono, kehno, viheliäinen, onneton, kurja, köyhä; köyhäinhoitolainen; tarpeessa oleva¹³

Termit irtolainen, kerjäläinen, loinen, ”heikko ihmisaines” ja rasite viittaavat aikalaisnäkemykseen joutilaasta, paheellista, pahantapaista, antisosiaalista ja/tai rikollista elämää viettävistä yksilöistä, jotka muodostivat heterogeenisiä ihmisryhmiä, mutta jotka viettivät kansakunnallisen ihanteen vastaista elämää. Toivo Nygård on teoksessaan *Erilaisten historia: Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa* korostanut, että 1800-luvun irtolaista on vaikeaa identifioida täysin, mutta irtolaisiin lukeutuivat lainsäädännöllisesti niin tilattomat kuin kuljeksivaa elämää eläneet, työntekoa vieroksuvat työikäiset.¹⁴ Huoltotoimenpide puolestaan on yksilöön kohdistuva ja viranomaisten suorittama toimenpide, jolla pyritään parantamaan yksilön kykyä kohtaamaan yhteiskunnan odotuksia ja toiveita. Huoltotoimeenpiteellä tarkoitetaan nuhtelua, sakottamista ja työleirille lähettämistä. Huoltotoimeenpiteenä annetun avustuksen vastaanottaminen on tarkoittanut äänioikeuden menettämistä ja joissakin perheellisten tapauksissa lapsi on voitu ottaa huostaan, sijoittaa muihin koteihin tai laitoksiin.

Sosiaalinen insinööritaito käsitteenä tarkoittaa teknokraattista reformismia, eli rationaalista yhteiskuntasuunnittelua tieteen ja menetelmien, sekä ideoiden avulla, joilla yhteiskuntaa yritetään muovata parempaan ja tehokkaampaan suuntaan viranomaisten

¹³ Harjula 1996, 25.

¹⁴ Nygård 2001, 58. ”Heikko ihmisaines” esiintyy edelleen poleemisessa poliittisessä puheessa. vuonna 2012 käydyssä keskustelun silloisen Kansallisen Kokoomuksen nuorisojärjestön varapuheenjohtajan Saul Schubakin kirjoituksesta, jossa hän toivoi lapsilisien maksun poistamisen. Schubakin mielestä oli ”järjenvastaista, että tuemme heikomman aineksen lisääntymistä ja sitten ihmettelimme, miksi täällä on huumeriippuvaisina syntyviä lapsia ja huostaanottoja alkoholistivanhemmilta. Ihmisroskaksi kutsuminen ei myöskään ole täysin kadonnut puhekielestä, kun katsomme entisen Oulun kaupunginvaltuuston keskustaa edustaneen valtuutetun Riikka Moilasen 2018 vuonna valtuuston kokouksessa pitämää puhetta, jossa hän kutsui vähäosaisia päihderiippuvaisia ihmisroskaksi.

toimesta, rationalisoiden yhteiskuntaa yhdenmukaiseksi. Sosiaalinen insinööritaito pyrki luomaan kansallisvaltiossa olleen kansalaisen ihannekuvaa ja muovaamaan ja ohjailemaan kansalaisten käyttäytymistä.¹⁵

Saksalainen historioitsija Thomas Etzemüller on artikkelissaan *Rationalizing the Individual – Engineering Society: The case of Sweden* tuonut esille, että käsitteen ”Social Engineering” voidaan nähdä syntyneen William Tolmanin myötä hänen luonnehtiessaan kapitalismin ja proletaarin, työvoiman välistä suhdetta 1800-luvun loppupuolella. Karl Popper puolestaan käytti käsitettä ”social engineering” teoksessaan *The open Society and its enemy: The spell of Plato* vuonna 1945. Teoksessaan hän esittää kaksi mallia, joilla yhteiskunnat voisivat toteuttaa sosiaalisia ja poliittisia reformeja:

1. Piecemeal social engineering, suom. asteittainen sosiaalinen insinööritaito
2. Utopian social engineering, suom. utopistinen sosiaalinen insinööritaito¹⁶

Asteittaisella sosiaalisella insinööritaidolla sosiaalinen rekonstruktio saavutetaan rationaalisilla metodeilla ja rationaalisella suunnittelulla, kun taas utopistinen sosiaalinen insinööritaito on Popperin mielestä uhka, koska utopismi ohjaa yhteiskuntaa kohti radikaalia historismia, jota puolestaan ohjaa vapaa ohjautuvuus, eikä rationaaliset tavoitteet. Esimerkkejä sosiaalisesta insinööritaidosta eli yhteiskunnan ja yksilöiden muovaamisesta voidaan nähdä niin pohjoismaissa, kuin myös Yhdysvalloissa 1900-luvun alusta lähtien. Pohjoismaissa puolestaan sosiaalisen insinööritaidon vahva esimerkki löytyy Ruotsista ja ruotsalaisen sosiaalidemokraattisen pariskunnan Alva ja Gunnar Myrdalin *Folkhemmet* -ideologiasta, jonka keskiöksi nostettiin yksilöt ja heidän yhteiskunnallinen asemansa ja kehityskelpoisuutensa. Alva ja Gunnar Myrdal muovasivat ruotsalaista yhteiskunnallista järjestelmää niin, että se pyrki tasa-arvoiseen yhteiskuntaan yksilöön kohdistuvalla manipulaatiolla. Ohjaamalla yksilöitä kohti yhteiskuntasuunnittelijoiden visioita, keskittymällä yhteiskunnan yhdenmukaisuuteen ja modernisaatioon johti siihen, että yhteiskunta riisti yhteiskunnan heikoimmilta mahdollisuutta perheen muodostamiseen heikkouksiensa ja/tai diagnoosinsa perusteella.

¹⁵ Bergenheim 2020, 20-21.

¹⁶ <https://warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/miller/phpar/abstracts/contributed/mgbokwere.pdf>. *Rationalizing the Individual – Engineering Society: The Case of Sweden* teoksessa Brückweh et al. 2012, 104

Historioitsija Yvonne Hirdman on artikkelissaan “Social ingenjörskonst i folkhemsbygget” todennut, että termi social ingenjörskonst sisältää vahvan latautuneisuuden poliittisten päättäjien ja yhteiskuntatoimijoiden tarpeesta tehdä jotakin: ”Att göra och att veta vad man ska göra och hur det ska göra”. Kun termiä tarkastelee edellä olevan lainauksen ja verbin ”tehdä” välistä suhdetta avautuu joukko kysymyksiä, joita tutkija voi kysyä mitä yhteiskunta ja toimijat ovat halunneet, tehneet ja saavuttaneet:

1. Vad bör göras
2. Hur kan man göra
3. Hur gör man

Men en socialingenjör på trettioalet var framförallt en ny slags politiker med tillro till “görandet” med hjälp av teknik och vetenskap och att människan kan behärska sitt eget öde för att ändra världen.

Sosiaalinen insinöörityö tieteellisenä menetelmänä historiantutkimuksessa tarjoaa ”tehdä” verbin ansiosta tutkimuksellisesti arvokasta näkökulmaa sosiaali- ja perhepoliittiseen ja yhteiskuntatieteelliseen tarkasteluun ja yhteiskunnan rakentumiseen. Mona Mannevuon kirjassaan *Ihmiskone töissä – Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa* puolestaan kuvannut sosiaalista insinöörityötä käyttäytymistä ohjaavana pragmaattisuutta hakevana, konsensushakuisena työkaluna, joka pyrkii saavuttamaan valtiollista ja yhteiskunnallista yhdenmukaisuutta muovaamalla ja ohjaamalla. Kuvaus on sinällään paikkaansa pitävä, kun otetaan huomioon tässä tutkielmassa tarkastelun kohteena olevia ihmisryhmiä, jotka samaan aikaan kaipasivat sekä yhteiskunnallista validointia, että suojelua, mutta olivat valtiojohtoisen kontrollin ja lainsäädännön, sekä kunnallisen köyhäinhoidon, että poliisiviranomaisten kanssa tehdyn yhteistyön kohteina varhaisen yhteiskunnan koneiston rattaissa.¹⁷

¹⁷ Mannevuon 2020, 21-23.

1. Kurjuuden juuri

*Se on korkea ylevä ja suuri ajatus, tämä taivaallinen välttämättömyys, että vastamuodostunut valtio vain omiin, vastasyntyneihin kansalaisavuihinsa voi perustaa pysymisensä varmuuden, ja vain niistä löytää tulevaisuutensa turvan.*¹⁸

Suomalainen yhteiskunta nojasi 1900-luvun alussa hyvin vahvasti kristinuskoon mikä näkyi kasvatuksessa siten, että kasvatus- ja valistustyön avulla pyrittiin vaalimaan kristillisiä arvoja ja hyveitä. Ajatukset köyhyydestä, köyhyyden juuresta ja yksilön omasta alhotilanteesta pohjautuivat näkemykseen siitä, että irstaus, juoppous, haureuden harrastaminen ja köyhyydessä vapaaehtoisesti eläminen olivat suorassa yhteydessä syntisyyteen. Kurjuuden nähtiin olevan seurausta yksilön vapaasta tahdosta. Ulkopuolisilla vaikutuksilla ei juurikaan ollut tilaa tässä ajattelutavassa, vaan terve aikuinen oli vastuussa omasta hyvinvoinnista: ”Kristilliseltä näkökannalta voimme edelleen todeta, että köyhyyden ja kurjuuden juuri enimmäkseen on etsittävä synnistä, kärsimyksenäläisen omasta synnistä, hänen esi-isiensä tai hänen kanssaihminen synnistä.”¹⁹ Yhteiskunnallisena lähtökohtana voidaankin nähdä se, että yksilön tuli elää ahkerana ja jumalanpelossa.²⁰

Vuoden 1879 annetun vaivaishoitoasetuksen mukaan vaivaishoito jaettiin pakolliseen ja harkinnanvaraiseen vaivaishoitoon. Asetuksen mukaan kunta oli velvollinen avustamaan vain ja ainoastaan alaikäisiä, vammaisia, mielisairaita, pitkäaikaista sairautta sairastavia ja vanhuksia. Työkuntoisiksi luokitellut avunhakijat olivat harkinnanvaraisuuden alaisuudessa. Asetus oli ankara heille työkuntoisille ja vakituisille avunsaajille, sillä avunsaanti tarkoitti joko isäntävallan alaisuuteen joutumista osittain, tai täydellisen holhouksenäläiseksi joutumista. Asetuksen myötä kunnat veloitettiin rakentamaan työlaitoksia, jotka hoitivat vaivaishoidon asiakkaita. Vaivaishoidon muuttuessa 1900-luvun alussa inhimillisempään suuntaan muuttuivat asenteet avunsaajia kohtaan.

¹⁸ Huoltaja No 5 1919.

¹⁹ Huoltaja 7.1.1921.

²⁰ Huoltaja 7.1.1921.

Vaivaishoitoon kuului vahva kristillisyyteen pohjautunut armeliaisuuden luonne – heikompaa ja lähimmäistä tuli rakastaa, auttaa ja kuten köyhäinhoidon apulaistarkastajana sosiaaliministeriössä vuosina 1918–1929 ollut Elli Tavastähti korosti. Tavastähti kirjoitti vuonna 1926 julkaistussa *Köyhäinhoidon käsikirjassa*, kuinka ”on yhteiskunnan sekä inhimillisyyden vaatimuksesta pakotuksesta että omankin etunsa takia ryhdyttävä varsinaista avustusta antamaan”²¹ huolimatta yksilön lähtökohdista ja valinnoista. Vaivaishoidon ja kunnallisen köyhäinhoidon pääpiirteiden ja huoltomuotojen muovautuminen toimivat vastineita globaalille liberalistisen aatteen heräämiselle. Nähtiin, että sosiaaliset ongelmat olivat kansalaisyhteiskunnan ratkaistavissa ja yksilön vastuu yhteiskunnassa suurempi kuin valtion vastuu yksilöstä.²²

Varhainen sosiaalityö syntyi liberalistisesta sosiaalipolitiikasta ja vaivaishoidon tarkastelijaksi valitun Gustaf Adolf Helsingiuksen myötävaikutuksesta, kun hän pyrki luomaan aiempaa parempaa sosiaalihuoltoa ennaltaehkäisevällä köyhäinhoidolla.²³ Auttaminen tuli suorittaa sellaisella tavalla, joka lopettaisi kurjuuden ja köyhyyden kerralla ja siten poistaisi kirkoilta ja myöhemmin kunnilta menot, jotka liittyivät hädässä olevien auttamiseen. Köyhyyden poistamisesta yhteiskunnasta tuli ideaali ja tällä ajattelumallilla korvattiin ainakin osittain vanhasuomalainen sosiaalireformistinen ajattelu, joka erotti kirkkohallinnolliset ja kunnallisen avustusmuodot. Helsingiuksen uusi lähtökohta korosti yksilön auttamista ennaltaehkäistäen elämää kurjistamista aiheuttavaa ahdinkoa. Uuden näkökulman mukaan köyhyyden nähtiin synnyttävän kierteen, joka johti juoppouteen, irstauteen, henkiseen ja ruumiilliseen sairaalloisuuteen, Köyhyys nähtiin perinnöllisenä, kuten Helsingius luonnehti vuonna 1917 julkaistussa teoksessa *Köyhäinhoidon käsikirja*.²⁴

On syytä paneutua tarkemmin köyhäinhoidossa ja yhteiskunnan rasitteina nähtyihin huoltokohteisiin ja heistä käytyyn keskusteluun, sekä huoltomuotoihin, joita köyhäinhoidon asiakkaille annettiin 1920–1950-luvuilla. Seuraavassa käsittelyluvussa avaan lyhyesti työntekijöiden määritelmää, työntekoa yhteiskunnallisena ihanteena, työkykyä tai sen puutetta sekä näiden vaikutus kunnalliseen köyhäinhoitoon, sekä nostan

²¹ Tavastähti 1926, 8.

²² Toikka 2005 22-27.

²³ Vaivaishoito muuttui puhkielessä köyhäinhoidoksi 1920-luvulla uuden köyhäinhoitolain astuessa voimaan vuonna 1923, mutta termi köyhäinhoito käytettiin yleisesti jo ennen sen virallista muuttamista.

²⁴ Harjula 1996, 39. Helsingius 1917, 15.

esille ne, jotka nähtiin rasisitteena, kuten romaniväestö ja irtolaiset, joiden elämään puututtiin lainsäädännöllisin menetelmin. Tarkastelu avaa sosiaalisen insinööritaidon taustalla olleen rationaalisen ajattelun tarjoamia mahdollisuuksia muovata yhteiskunnasta valtiojohtoisesti yhdenmukaisen ja yhden yhteisen päämäärän eteen kaikkensa tekevän kansan.

1.1 Henkiset ja taloudelliset rasisitteet

On sanottu, että laiskuus on kaikkien paheiden äiti. Niinpä se on ensimmäisenä mainittavan yhteiskunnallisen huollon sisäisten syittenkin sarjassa. Lisäksi tulevat henkisten ominaisuuksien osalta tuhlaavaisuus, huolimattomuus, nautinnonhimo, joka yleisemmin ilmenee juoppoutena, sukupuolisiveettömyys, irtolaisuus, kunnian- ja vastuuntunnon heikkous, tai täydellinen puuttuminen, taipumus vyöryttää omat yksilölliset velvollisuutensa muiden hartioille, ammattitaidon puute, sekä haluttomuus kehittää sielun. ja ruumiin kykyjään yleensä. Seuraavat sitten ruumillisten ominaisuuksien osalta vanhuudenheikkous, sairaus, mielisairaus, raajarikkoisuus ja aistiviallisuus j.n.e. ²⁵

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alun huoltokeskustelussa yhteiskuntaan kelpaavan yksilön määritelmä kytkeytyi vahvasti yleisesti hyväksytyihin kristillisiin arvoihin, jotka korostivat ihmisen kaikista tärkeimpiä tehtäviä yhteiskunnassa: jumalanpelko, siveellinen kunniantunto, velvollisuudentunto, yhteisvastuuntunto, lähimmäisenrakkaus, ydinperheen ideaalia ja usko myönteisyyteen. Ne, jotka eivät kannattaneet edellä mainittuja arvoja olivat lainrikkooja rikkovan säädettyjä lakeja vastaan tai olivat vaivaisuutensa vuoksi erilaisia, nähtiin taloudellisina rasisitteina. Nähtiin, että edellä mainitut eivät olleet yhteiskunnalle hyödyksi. ²⁶

Ne, jotka elivät puutteenalaisina yhteiskunnan jäseninä, olivat yksityisen hyväntekeväisyyden armoilla tai kunnallisen huoltotoiminnan asiakkaina. 1800-luvun köyhäinhoito-oppiin kuului erilaisia avustusmuotoja, kuten laillistettu kerjuu, kun taas 1900-luvulla köyhäinhoidon, myöhemmin sosiaaliturvan muotoihin kuuluivat

²⁵ Huoltaja 1.7.1944. Bruno Sarlinin vuonna 1944 pitämä puhe huoltotoimenpiteiden supistamisesta sivuuttamatta inhimillisyytsvaatimuksia.

²⁶ Köyhäinhoitolehti 5.3.1915.

kotiavustuksen lisäksi rahana annettu avustus. Köyhäinhoito-oppi ja kunnallinen huoltotoiminta kokivat aatteellisia muutoksia 1920-luvulla, kun vuoden 1922 köyhäinhoitolaki otti suuren askeleen kohti suoraviivaisempaa ja humanimpaa avohuoltoa, jolla kuntiin kohdistuneiden avunhakijoiden lisäämät rasitteet pyrittiin vähentämään. Avoimen köyhäinhoidon huoltotoimenpiteiksi luokiteltiin ruotuhoito ja elätteelle annet.

Ruotuhoito huoltotoimenpiteenä tarkoitti sitä, että ruodulle joutunut palveli pitäjän vaivashoitoruotua tietyn ajan. Palveluksessa hän teki työtä ruokaa ja vaatteita vastaan. Joskus ruodulla oleva sai jäädä taloon palveluksen jälkeen, mutta mikäli näin ei tapahtunut, joutui hän jälleen uuteen taloon. Ruodulla kulkeneet olivat valtaosin miehiä, mutta kuten elätteelle annossa, niin järjestelmä tuki niin naisten, lasten kuin sairaiden ja vammaisten ruodulla kulkemista, koska huoltomuotona ruotu nähtiin inhimillisenä avunantomenetelmänä. 1800-luvun loppupuolella, 1900-luvun alussa noin viidesosa kaikista huollettavista olivat ruotuhoidon ja elätteelle annon huoltomuodon kohteina.²⁷ Elätteelle antaminen, eli huutolaisuus toimi vaivashoidon huoltotoiminnan muotona, jossa vaivainen, sairas, vanhus, mielisairas ja/tai lapsi joutui kunnassaan huutokaupattavaksi.

Koska kunta kustansi isännälle tai talolle elätteelle annon ylläpidon, huutokaupattava yksilö huudettiin pienintä mahdollista korvausta vastaan. Vuonna 1888 vaivashoidon tarkastajalle annettu johtosääntö kielsi erityistä hoitoa tarvitsevien yksilöiden, vammaisten ja sairaiden lähettämisen ruodulle, mutta vajaamielisiä ja muita ”mielenvikaisia”, huudettiin edelleen huutokaupoissa 1930-luvulla. Järjestelmä lakkautettiin virallisesti uuden köyhäinhoitolain astuttua voimaan vuonna 1922, mutta joissain kunnissa huutolaisuus jatkui joissain kunnissa 1940-luvulle. Viimeisin havainto lastenkodissa pidetystä ”luovutustilaisuudesta” on peräisin 1950-luvulta.²⁸

Lasten hyvinvointi ja oikeudet puhuttivat sosiaalialan ammattilaisia varhain, mutta erityistä keskustelua syntyi elätteelle annettujen lasten turvallisuuskysymyksestä heräsi puheenaiheeksi vuonna 1919, kun Pielisjärven kunnallisen köyhäinhoitohallituksen

²⁷ Jaakkola et al.1994, 130-131.

²⁸ <https://www.suomenmaa.fi/uutiset/koulun-ainoa-huutolaispoika-oli-valto-mutta-ei-kukaan-hanta-nimella-kutsunut-viela-sata-vuotta-sitten-suomessa-huutokaupattiin-ihmisia/>

toimesta lampuodin Eerik Utraisen huostaan sijoitettu 8-vuotias Veikko Johannes Sahlman menehtyi aliravitsemuksen ja eskaloituneen väkivallan uhriksi. Kuollessaan Veikko haudattiin tuntemattomaan hautaan ilman ruumiinavausta, mutta ”huhujen kiertäessä” poika tutkittiin ja häneltä todettiin muun muassa murskautunut kallo. Veikko haudattiin uudelleen siunattuun maahan ja Utrainen sai neljän vuoden tuomion suoritettavaksi kuritushuoneella.²⁹

Kehno on se köyhäinhoitohallitus, se lastenhuoltolautakunta, joka ei lähde liikkeelle Veikko Johanneksen polttavan katseen edessä. Läpi koko linjan ovat hoitokodit katsastettavat, lapset tarkastettavat, lastenhuoltolaitokset tutkittavat; ei ylimalkaan ja veltosti, vaan asianomaisesti ja omantunnontarkasti, niin että voidaan olla varmat, ettei ainoakaan ole ihmispedon kynsissä, ei nälässä, saastassa ja viheliäisessä seurassa, vaan inhimillisessä, rakkaudelle rakentuvassa ja ruumiintarpeita tyydyttävässä huollossa.³⁰

Vaikka kuolemantapaus sijoittuu tutkielmani aikarajauksen ulkopuolelle, on se nostettava esille sen poikkeuksellisen luonteen vuoksi. Tapaus on ainoa laatuaan siksi, että se herätti kunnallisten köyhäinhoitohallitusten ja köyhäinohoitoviranomaisten kesken vakavaa keskustelua kunnallisen köyhäinhoidon riittämättömyydestä lasten osalta. Viranomaisten räikeät laiminlyönnit, jotka tutkimusten jälkeen todettiin johtaneen huollettavaksi annetun pojan huonoon kohteluun ja surmaan aiheutti viranomaisten kesken kritiikkiä. Viranomaistahot huomauttivat olemattomien lastensuojelulakien olemassaolosta ja siitä kuinka löyhällä tavalla viranomaiset olivat huolehtineet lapselle annetun sijoituskodin turvallisuudesta. Julkisuuteen ja alan ammattilehteen julki tullut tapaus ei kuitenkaan edistänyt lastensuojelua tai sen lainsäädännöllistä kehitystä, sillä maamme sai ensimmäisen varsinaisen lastensuojelulain vuonna 1936 huoltolakikokonaisuuden joukossa, joita käsittelen tutkielmassani hieman myöhemmin.

Sosiaalihuollossa kiinnitettiin vuoden 1918 sisällissodan jälkeen tarkemmin huomiota lasten kasvatus- ja valistusyöhön, mutta on korostettava, että keskustelu kasvatus- ja valistustyöstä koski lähinnä punaisten puolella olleiden lapsia. Suomenruotsalaisen rotupuhtausoppiin pohjautuneen ajatuksen mukaan punaleskien ajateltiin turmelevan lapsensa. Suomenruotsalaiseen kulttuuriin erikoistuneen rahaston jäsenenä olleiden

²⁹ Huoltaja 1.1.1919.

³⁰ Huoltaja 1.1.1919.

lääkäri Robert Ehrströmin suomenruotsalaisen geneetikon ja Harry Federleyn mukaan proletariaatti koostui ”konstitutionaalisesti ala-arvoisesta” eli degeneroituneesta ”aineksesta”.³¹ Samantyylistä narratiivia on havaittavissa heti sisällissodan jälkeisissä *Huoltajan* numeroissa, joista vuoden 1921 numero toimii esimerkkinä. Lehden pääkirjoituksen ”*Nähtyä ja koettua sotaorpojen oloissa*” mukaan punalesken suhtautuminen kunnallisen köyhäinhoitotarkastajan ehdotukseen köyhäinhoidon mahdollisesta avunannosta oli verrattavissa ”elämelliseen lyhytnäköisyyteen” mikäli leski kieltäytyi mahdollisesta avusta.³²

Yhteiskunnallisesti tulehtunut ilmapiiri näkyi aikakauden köyhäinhoidon huoltomuotojen toteutumisessa ja asenteissa. Valkoisten puolella taistelleiden perheitä tuettiin huomattavista paremmin: siinä missä valkoinen perhe sai kaikki kunnallisen köyhäinhoidon myöntävät avut, kohtasi punainen perhe tiukempia säädöksiä ja perhesijoituksia, joilla pyrittiin kasvattamaan punaisten lapsista siveellisiä, sivistyneitä ja lainkuuliaisia sekä ahkeria yhteiskuntajäseniä sijoittamalla punaisten perheiden lapset valkoisiin perheisiin.³³ Punalesken hakema köyhäinhoidollinen avustus vaati sosiaaliministeriön ja äidin kesken tehdyn huoltovälikirjan allekirjoittamista, jossa punaleski sitoutui ”hyvään lasten huoltoon, nuhteettomaan elämään ja valkoisen Suomen arvopäämääriin” lasten huollon menetyksen uhalla.³⁴ *Huoltajassa* sijoitettavina olleiden lasten äitien kirjeitä lapsilleen julkaistiin osoittaakseen, ettei punaisten leskien ”vanhat suomalaiset hyveet” olleet mihinkään kapinan myötä kadonneet, kuten voimme huomata *Huoltajassa* julkaistun kirjeen avulla: “Minulla on ollut sinua ikävä mutta minä kävin mummon luona ja hän näytti ne kirjeet, jorka sinä olet hänelle laittanu nyt on ikävä haihtunut. Kalle muista että olet näyrä ja kiltti poika ja mene aina mihin työhön käsketään ja pitä lukemisesta ja älä heitä sitä ja muista kiittää jumalaa että pääsit leivän eteen.”³⁵

Mitä tulee ahkeran kansalaisen ja työntekijän luonteeseen on olennaista ymmärtää, kuinka varhainen vaivaishoito ja myöhemmin köyhäinhoito kiinnittivät huomiota

³¹ Mattila 1999, 100-104.

³² *Huoltaja* 5.12.1921.

³³ Jaakkola et al. 1996, 163.

³⁴ Jaakkola et al. 1996, 277, *Huoltaja* 1.1.1920. Lehdessä julkaistiin huoltovälikirja kaikkien kuntien köyhäinhoidontarkastajien käyttöön. Huoltovälikirja käytettiin yleisesti orpolasten tapauksissa sosiaaliministeriön ja kasvatusvanhempien välillä.

³⁵ *Huoltaja* 1.1.1920. Siskon veljelleen lähettämä kirje, joka julkaistiin *Huoltajassa* esimerkkinä hyveiden säilymisestä kapinahenkisessä punaperheessä

ihmisen fysiologiseen ja psykologiseen terveyteen. Näkemys yksilön tehokuudesta ja ahkeruudesta pohjautui ajatukseen yksilön kokonaisvaltaisesta hyvinvoinnista. Yksilö luokiteltiin joko kunnialliseksi ja kunnittomaksi. Mikäli yksilöllä ilmeni poikkeavuuksia, ne jaoteltiin edelleen alla olevan taulukon mukaisiin alaluokkiin. Taulukosta ilmenevät ne ryhmät, jotka luokiteltiin köyhäinhoidon avunpiiriin sopiviksi vuoden 1895 määritelmän mukaisesti aina 1930-luvulle asti:

1. sokeat, heikkonäköiset
 2. kuuromykät, mykät
 3. vähemmällä ruumiinvaivalla vaivatut
 4. suuremmalla ruumiinvaivalla vaivatut
 5. vähämieliset
 6. mielenvikaiset
 7. kaatumatautiset
-
1. mielenvikaiset eli mielipuolet ja tylsäjärkiset
 2. sokeat, silmäpuolet ja huononäköiset
 3. kuuromykät, kuurot ja mykät
 4. muulla tavoin vaivaiset³⁶

Yllä olevat vaivaishoidon määritelmät toistuvat osittain luvussa 1.2 *Degeneroituva yhteiskunta ja laitostuva Suomi* tarkoituksellisesti, sillä tutkimus- ja lähdekirjallisuus tukevat näkemystäni siitä, että Gustaf Adolf Helsingiuksen määritelmät toistuvat degeneraatioteorian soveltamisesta vuonna 1935 voimaan astuneessa sterilöimislaissa, jonka tarkoituksena oli vähentää köyhyyttä, ei toivotun ja yhteiskunnallisen turvallisuuden ja tulevaisuuden esteenä nähdyn aikakaudelle tyypillisesti niin kutsutun ”heikon ihmisaineksen” lisääntyminen. Tarkan linnemäisen luokittelun pyrkimyksenä oli myös auttaa sosiaalivaltiota ja kuntiin perustettuja köyhäinlautakuntia ja huoltolautakuntia päättämään millaista huoltomuotoa sovellettaisiin apua hakeneeseen yksilöön. Tarkasta luokittelusta huolimatta köyhäinhoidon myöntäminen ei ollut yksiselitteistä.

³⁶ Harjula 1996, 28.

Olennaista on erottaa toisistaan köyhäinhoidon osalta kaksi ryhmää, jotka Turun yliopiston tutkija Minna Harjula on teoksessaan *Vaillinaisuudella vaivatut – Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle* nostanut esille eli *kunnialliset* ja *kunniattomat*. Kunniallisiin köyhiin luokiteltiin kaikki ne, jotka noudattivat kristillisiä elämänarvoja, pyrkivät omilla valinnoilla tulemaan toimeen ilman kunnallista köyhäinhoitoa, olivat hyödyksi yhteiskunnalle. Kunniallisiin lukeutuivat raajarikkoiset, kroonisesti sairaat, sokeat, turvattomat alaikäiset, vanhuksset ja ”mielenvikaiset”, sillä heidän ahdinkonsa eivät olleet itseaiheutettua. Myös ne, jotka ilman omaa syytä jäivät työttömiksi, eivätkä kyenneet elättämään perheensä olivat kunniallisia. Niin kutsuttuun ”rupusakkiin” eli kunniattomiin puolestaan kuuluivat kaikki ne ihmisryhmät ja yksilöt, jotka rikkoivat yhteiskunnan ihanteita ja odotuksia vastaan, kuten esimerkiksi irtolaiset.³⁷

*Köyhäinhoidon on otettava ohjelmansa ylimmäksi pykäläksi koko kansakunnan onni ja menestys, sen yleinen vapauttaminen köyhyyden kurjuudesta. Sanalla sanoen: köyhäinhoidon korkeinna päämääränä on oleva köyhyydettömyys, köyhäinhoidon asteettainen itsensä tarpeettomaksi tekeminen – Mutta niille perille pyrkiessään on köyhäinhoidon muututtava koko olemukseltaan. Se on sisäisesti kehityttävä ja syvennyttävä nykyisen lääketiedon tavalla, joka pikemminkin pyrkii poistamaan tautien syitä ja syntyä, kuin rakentelemaan hoitoloita erilaisiin sairauksiin ja sortuneille; sen on muodostuttava voimakkaaksi tekijäksi kansan siveellisen ja taloudellisen kehittämisen ja kasvattamisen työssä.*³⁸

1900-luvun alun köyhäinhoidon tärkein tehtävä oli pyrkiä vähentämään kurjuutta, köyhyyttä ja puutteenalaisuutta, sekä näköalattomuutta aiheuttavien syiden täydelliseen poistamiseen. *Huoltajan* tehtävänä oli korostaa näiden köyhäinhoidollisten tehtävien tärkeyttä muistuttamalla alan ammattilaisia siitä, että yksilön tehtävä yhteiskunnassa oli huolehtia omasta työkyvystä ja arvojen vaalimisesta siten, ettei elämän valinnat ohjannut kohti rappiota ja kurjuutta esimerkiksi juoppouden vuoksi.³⁹ Siinä missä sekä ruumiillinen, että henkinen vaivaisuus nähtiin joissain tapauksissa pysyvänä, elinikäisenä ongelmana ja muodostaen samalla uhan kunnan taloudellisille kyvyille huolehtia ja

³⁷ Harjula 1996, 38-39. Pietikäinen 2020 86-87. Helsingius 1917 14-15,

³⁸ Jousimaa 1987, 36. Lainaus Köyhäinhuoltolehden näyttenumeron pääkirjoituksesta.

³⁹ Jaakkola et al. 1994, 113-115.

ylläpitää vaivaisten toimeentuloa köyhäinhoidollisin menetelmin, sairaat ja sairastuneet olivat vain väliaikaisesti työkyvyttömiä.

Näiden kahden välisenä erona voidaan nähdä siis yksilön työkyvyn tarjoama yhteiskunnallinen hyötysuhde, kun taas heikko- ja tylsämieliset⁴⁰ tai muut eri oireiluin ilmenevät mielenterveysongelmat ja mielisairaudet nähtiin useissa tapauksissa kuntoutettavissa olevina ja siksi arvokkaana työvoimana. Vähemmän arvokkaina kuin ”normaaleina” ja terveinä nähdyt yksilöt: ”Parhaimmat työntekijät tavataan kronillisten heikkomielisten keskuudessa, olkootpa ne sitten synnynnäisesti tylsämieliset tahi on tämä tilanne kehittynyt myöhemmin. Heidät voidaan saada tekemään kaikellaista työtä, kunhan tylsistyminen ei ole kehittynyt liian korkeassa määrässä ja edellyttäen, että tautimuoto ei ole sitä laatua, että kaikki toiminta käy mahdottomaksi.”⁴¹

Tylsä- ja heikkomielisyyttä nähtiin kaikkia osapuolia rasittavana ja kalliina vaivana, koska tylsämielisistä aiheutui lisärasitteita kunnalliseen köyhäinhoidon kaikille osapuolille. 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa Suomessa alkoi degeneraatioteoriaan pohjautuva keskustelu, joka sysäsi liikkeelle kollektiivisesti hyväksytyyn näkemykseen tylsä- ja heikko- sekä vajaamielisten että mielisairaiden vaikutuksesta kansakunnan henkiseen ja fyysiseen hyvinvointiin. Nähtiin että rappeutumisen estäminen oli mahdollista vapaaehtoisella sterilisaatiolla. Käsittelen huoltotoimenpiteenä nähdyn sterilointilain voimaantuloa vuonna 1935 ja sen sisältöä luvussa 1.2 *Degeneroituva yhteiskunta ja laitostuva Suomi*.

Sosiaalihuollossa tapahtui köyhäinhoitoa inhimillistävä käänne 1900-luvun alussa, kun 1920-luvulla astui voimaan uusi inhimillisempi ote yhteiskunnallisiin ongelmiin. Uuden köyhäinhoitolain astuessa voimaan koko yhteiskunta laitostui, muuttui ja muovautui kohtaamaan sosiaalisia ja yhteiskunnallisia ongelmia. Laitostuminen tarkoitti käytännössä vaivaistupien- ja kotien muuttamista kunnalliskodeiksi tai kunnalliskodin rakentamisen sellaiseen kuntaan, jossa tiloja köyhille ja muille lääketieteellistä hoitoa tarvitseville ei ollut. Vuoden 1922 uusi köyhäinhoitolaille pyrittiin myös takaamaan

⁴⁰ Tylsä- ja heikkomielisyydellä tarkoitettiin käytännössä samaa asiaa. Kyse oli kehitysvammaisesta yksilöstä, jonka psyykinen elämä oli poikkeava, suppea ja monissa tapauksissa kehittymätön. Vaivahoito kuitenkin näki, että lievät tapaukset olivat opintokykyisiä. Kts. luku 1.2 *Degeneroituva yhteiskunta ja laitostuva Suomi*.

⁴¹ Huoltaja 1.1.1920.

yksilön subjektiivista oikeutta saada riittävä elanto ja muuta apua silloin, kun sitä kipeimmin tarvitsi. Tarvitsijoita oli kuitenkin paljon ja annettu avustus hyvin pieni suhteutettuna hätään ja mikä vaikutti tiukempaan linjanvetoon.⁴²

Uuden lain myötä kunnat olivat vastuussa omistaan mikä tarkoitti sitä, että jokaiseen kuntaan tuli perustaa kuuden jäsenen köyhäinlaitokunta, jonka tuli koostua sekä miehistä, että naisista. Köyhäinlaitokunta oli kunnan köyhäinhoidosta huolehtiva ja toimeenpaneva elin.⁴³ Jokainen, joka vilpittömin mielin haki avustusta tuli sitä saada. Näin ei aina tapahtunut, vaan kunnat missä muodossa avustus myönnettiin, jos myönnettiin. Mikäli avustus myönnettiin rahallisena korvauksena niin rahallisen korvauksen suuruudesta päätti myös kunta.⁴⁴ Monimutkainen linjanveto kuntien ja valtion välillä otettiin aika ajoin puheeksi *Huoltajassa*, joka pyrki muistuttamaan kunnallislaikuntia säädetyistä velvollisuuksista ja köyhäinhoidon tarkoituksesta seuraavanlaisesti: ”Suuri ja vaikea tehtävä on kunnallisella köyhäinhoidolla suoritettavanaan auttaessaan köyhää oikealla tavalla, nimittäin: että köyhäinhoitoa harjoittaessa otetaan huomioon, että autetaan siten että itsetuntoa, velvollisuudentuntoa ja tarmoa kaikin tavoin vahvistetaan. Parantamalla ulkonaisia elämänehtoja ja heikontamalla luonnetta on tehty niille huono palvelus, joita on tahdottu hyödyttää.”⁴⁵

Köyhäinlaitokunnan tehtäviin kuuluivat köyhäinhoitoon käytettävien varojen määrän suuruuden asettaminen, varojen käyttökohteiden valinta, köyhäinhoitoa hakeneiden henkilöiden listaus ja köyhyystilastojen luonti. Köyhäinlaitokuntien tehtäviin kuuluivat myös kunnan edustaminen, kunnan oikeuksien valvominen ja köyhäinhoidosta tehty raportointi kunnan hallintoelimille. Kunnista haettava ja köyhäinhoidon antama avustus oli vastikkeellista ja kaikki avustusta hakeneet aikuiset olivat velvollisia maksamaan saamansa avun takaisin. Alaikäisiltä takaisinmaksua ei vaadittu eikä myöskään siinä tapauksessa, että avustus oli ehkäisevää, vaikka avustus oli sidottu kotipaikkaoikeuteen.⁴⁶ Köyhäinhoidon avunsaaja myös menetti avustuksen vastaanottamisen myötä äänioikeutensa minkä lisäksi hän joutui viranomaisen valvonnan alaiseksi aivan kuten

⁴² Jaakkola et al. 1994, 177-179.

⁴³ Jousimaa 1987, 80.

⁴⁴ Ihamäki-Salo 2008, 62.

⁴⁵ Huoltaja 30.11.1924.

⁴⁶ Ahava 1923, 20 ja 50.

vuoden 1879 vaivaishoitoasetuksen myötä, Äänioikeuden menettämisestä luovuttiin vuonna 1944.⁴⁷

Kunnallisen köyhäinhoidon rinnalla hakija saattoi hakea niin kutsuttua vapaata huoltoa eli avustusten hakemista hyväntekeväisyyttä tehneiltä yksityisiltä henkilöiltä. Yksityisen hyväntekeväisyyden osuus kuntien köyhäinhoidosta järjestyi ennen kaikkea varakkaiden naisten antamien lahjoitusten avulla. Sodan-aikana vapaalla huollolla tarkoitettiin ulkomailtakin saadun taloudellisen ja materialistisen tuen antamista joko kunnallisen köyhäinhoidon avunnauttijoille tai siirtoväelle suunnatun siirtoväen huollon keskuksen tarjoaman avustuksen lisäksi. Vapaa huolto ja yksityiset avustukset, vapaaseen kansalaistoimintaan pohjautuvat toiminnot olivat suosittuja tukimuotoja. Niitä suosittiin sen vuoksi, että niistä koituivat vähäisiä rasituksia varsinaiselle köyhäinhoidolle, mitkä vähensivät kunnallispoliittisia päätöksiä. ”Tehtäköön jokaiselle huoltotoiminnan alalle aikovalle selväksi, että jokainen huollettavakin on Jumalan kuva ja työn onnistuminen riippuu siitä, että osaamme etsiä hänestä tuon kuvan ja näemme siinä työmme mahdollisuudet”⁴⁸

Uuden köyhäinhoitolain myötä kunnissa kokeiltiin vapaaehtoistyöhön perustuvaa, Saksasta lähtöisin ollutta Elberfeld-järjestelmää. 1940-luvun jälkeistä modernia avohuoltoa muistuttavalla järjestelmällä pyrittiin tuomaan lievennystä köyhistä ja muista puutteenalaisista johtuvaa ja kuntiin kohdistuvaa rasitetta jakamalla vaivaishoidon hallinnon työt jaettaviksi piirikuntien ja järjestöjen kesken ja asettamalla piirimiehille kaitsijoita, jotka auttaisivat heitä työssään. Järjestelmän ensisijaisena tehtävänä oli tarjota keino huollettavien, eli köyhäinhoitoon hakeutuneiden, parempaan arjen pyörittämiseen kaitsijoiden avulla. Kaitsijan oli ”otettava lyhty ja lähde etsimään ihmistä, kunnes hän sen löytää puutteenalaisessa”⁴⁹ ja arvioida avun hakijoiden todellista tarvetta.⁵⁰

Kaitsija osallistui päätöksen tekoon siitä, kenelle avustusta annettiin. Koska kaitsijan tehtäviin kuului myös opastaminen ja neuvojen antaminen, jotka koskivat esimerkiksi hygieniaa ja kodin puhtautta kaitsijoiksi suosittiin naispuolista henkilöä. Samankaltaista

⁴⁷ Jaakkola et al. 1994, 179. Janus vol. 18 (1) 2010, 4-19.

⁴⁸ Huoltaja 1.4.1942. Jaakkola et al. 1994, 59.

⁴⁹ Huoltaja 1.1.1919.

⁵⁰ Jaakkola et al. 1994, 148-149.

feminiinistä ja ideaalista äitiyttä korostavaa ajatusmallia oli nähtävissä kunnalliskotien perustamisvaiheiden jälkeisessä ajassa, kun kunnalliskoteihin etsittiin työntekijöitä ja johtajattaria – ”tarkastaja Helsingiuksen mukaan köyhäntalon johtoa ei voinut uskoa kenen tahansa piian tai rengin käsiin – puhumattakaan siitä, että joku hoidokeista olisi määrätty toisten kaitsijaksi.”⁵¹ Köyhäinhuoltolautakuntiin tai muihin johdon ja hallinnon tehtäviin naisia ei juuri valittu, koska epäluottamus naisten vahvaan, kyvykkääseen johtamiseen säilyi, vaikka asennemuutos oli havaittavissa.⁵²

Sosiaaliturvan uudistukseen kuului olennaisesti kuntien laitostuminen, toisin sanoen laitoshuollon ja muun huollon eriyttäminen ja jo 1920-luvun alussa kunnat määrättiin kuntakohtaista varallisuutta silmällä pitäen perustamaan kuntiin vaivaiskoteja, jotka muovautuivat tulevien vuosien saatossa kunnalliskodeiksi. Kunnalliskotien mallit omaksuttiin Englannista ja Suomessa kunnalliskotien pääasiallinen funktio oli toimia ruodulla kulkeneiden ja elätteelle annettujen köyhien ja vanhuksien koteina, mutta kunnalliskodit omaksuttiin nopeasti laitoshoidossa ahkerassa käytössä oleviksi taloiksi. Vaivaiskodit ja kunnalliskodit toimivat myös pakkotyölaitoksina kunnallista apua nauttiville työikäisille aikuisille, köyhien ja mielisairaiden tai muiden yhteiskunnan normistosta poikkeavien yksilöiden säilytyspaikkana sekä joissain tapauksissa lasten kotina.⁵³ Vanhemmille lapsille tuli löytää joko väliaikainen tai pysyvä sijaiskoti. Jos sijaiskotia ei löytynyt, tuli kunnan huolehtia lastenkotien ylläpidosta.⁵⁴

Kunnalliskodeissa vallitsi työtä korkealle arvostava ilmapiiri kahdesta syystä: kunnalliskodissa asuminen oli vastikkeellista eli asuminen tuli korvata työnteolla ja toisekseen hoidokit, jotka muodostivat henkisesti ja fyysisesti sairaista, sekä vanhuksista, nähtiin sopeutuvan yhteisöön ja yhteiskuntaan työtä tekemällä, mikä nostettiin *Huoltajassakin* esille 1950-luvulla: ”Näin vähitellen kasvaa häneen itseluottamuksen tunne, joka kannustaa oma-aloitteisuuteen pyrkimykseen tehdä tuo uskottu työ vieläkin paremmin ja tunnollisesti. Se myös nostaa hänet alemmuudentunteestaan, joka niin usein vaivaa kunnalliskodin hoidokkeja.”⁵⁵ *Huoltajassa* kunnalliskotien luonne kasvattavassa mielessä nousi keskustelunaiheeksi, sillä ”kunnalliskodissa vallitsee kuitenkin useasti

⁵¹ Moilanen et al. 2020, 23.

⁵² Jaakkola et al. 1994, 179.

⁵³ Köyhäinhuoltolaki salli alle 2-vuotiaiden sijoittamista kunnalliskotiin

⁵⁴ Ahava 1923, 31.

⁵⁵ Huoltaja 1.12.1950.

siksi iloton ja raskas jopa masentunut mieliala, että lapsen herkkä sielu voi siinä surkastua tai kehittyä väärään suuntaan.”⁵⁶

Puhuttaessa yleisesti huoltotoiminnan muotojen toimivuudesta, en voi olla nostamatta *Huoltajassa* harvoin esille noussutta keskustelua köyhäinhoidonviranomaisten tai kunnallisten huoltolautakuntien tekemistä virheistä ja kunnalliskotien heikoista elinolosuhteista. Keskustelua herätti myös kehittymättömän mielisairaalarjestelmän vaikutukset yksilötasoiseen hoitoon. Vuonna 1919 raportoitiin kirjoituksessa *Raakamaista menoa*, kuinka Kuusamossa sijaitsevassa mäkituvassa kahlittiin seinään vaivaishoitoon kuuluneet mielisairaat. Kahlitseminen tehtiin, koska köyhäinhoidonviranomaisten mukaan raivokohtauksia saavia mielisairaita ei voitu muuten hoitaa. Tapauksesta raportoitiin Pudasjärven piirilääkärin O. Sjölin toimesta ja johti siihen, että piirilääkäri anoi maaherralta lupaa siirtää nämä mielisairaat Oulun mielisairaslaitokselle myöntämällä ”että inhimillisen hoidon valmistaminen heille on vaikeata muualla kuin sitä varten järjestetyissä laitoksissa.”⁵⁷

Kahlitseminen toimivat yleisenä toimenpiteenä, jolla ”hullut” saatiin pidettyä kurissa. Esimerkiksi kunnalliskodeissa homogeenisen ryhmän asettaminen saman katon alle vailla oikeaa diagnoosia tai hoitosuunnitelmaa saattoivat ajaa vaaratilanteisiin. *Huoltajan* vuosikerroissa nousee aika ajoin esille pieni raportin tapainen artikkeli, tai pieni reunahuomautus kunnalliskodeissa tai kotiympäristöissä tapahtuneista väkivaltatilanteista, tapaturmista tai kunnalliskodeissa tapahtuneista itsemurhista. Esimerkiksi vuonna 1924 *Huoltajassa* raportoitiin kunnalliskodissa tapahtuneesta henkirikoksesta, kun mielenvikaiseksi ja yhteiskunnalle vaaralliseksi luokiteltu hoidokki surmasi kunnalliskodissa olleita tovereitaan.⁵⁸ Tapaus on yksi esimerkki monista sosiaalihuollon väen saamasta riittämättömästä koulutuksesta, mutta ei ole syytä nostaa esille anomaliaina nähtäviä tapahtumia sen tarkemmin, koska ne eivät tuo tutkielmalleni lisäarvoa.

⁵⁶ Huoltaja 1.1.1919. Kirjoituksessaan kirjoittaja E. H. toteaa, että ”kunnalliskotien tulee olla hoito-, kasvatus- ja työlaitoksina ja oikein järjestettyinä ne ovat suuriarvoisia.”

⁵⁷ Huoltaja 1.1.1919.

⁵⁸ Huoltaja 6.6.1924.

En tässä tutkimuksessa käy läpi 1950-luvun jälkeistä sosiaalihuollon kehittymistä tai uudistuksia, mutta sotien jälkeen sosiaalihuolto ammatillistui, huoltoväki sai tarvitsemaansa koulutuksen ja kunnalliskotijärjestelmä hiipui ja muuttui geriatriseksi hoidoksi. Kunnalliskodit toimivat huoltolaitoksina köyhäinhoidollisten huoltotoimenpiteiden täyttävänä järjestelmänä, joka edesauttoi sosiaaliturvaa muovautumaan ja huomioimaan systemaattisemmin sosiaaliturvan piiriin joutuneita ja edistivät myös sosiaalihuollon eriytymistä, vaikka voidaankin tutkimustiedon valossa todeta, että huoltoväki pyrki eriyttämään laitoshoidon ja noudattamaan valtion antamia määräyksiä laitoshoidon toteuttamiseksi kunnissa, joissain tapauksissa siinä onnistuen.

Laitostoiminnan eriyttäminen kunnallisista köyhäintaloista pohjautui kunnallisen köyhäinhoidon toiveeseen huonoa, pahamaineista, paheellista ja siveetöntä elämää viettäneiden eristämisestä muista vaivaiskotien, myöhemmin kunnalliskotien, hoidokeista. Nähtiin ettei edellä mainitut ihmisryhmät soveltuneet tällaisiin laitoksiin, sillä kunnallisissa laitoksissa olleet hoidokit olivat pääsääntöisesti eläköitynyttä. Kunnallisissa laitoksissa asutettiin kuitenkin eläkeläisten lisäksi köyhää väkeä, sairaita ja lapsia ja ennen vuoden 1922 köyhäinhoitolakia mielisairaita. Helsingius nosti esille 1917 julkaistussa teoksessa *Köyhäinhoidon käsikirja* kuinka ankarampien työlaitosten perustamista. Hän perusteli ehdotustaan sillä, että juomarit, entiset kuritushuonevangit ja irstaat naiset katkeroittivat kunniallisia ja eläköityneitä köyhäintalojen hoidokkeja olemisellaan. Komitean ehdotuksen mukaan työlaitoksiin tuli sijoittaa yksilöt:

1. juoppoudellaan, laiskuudellaan tai huolimattomuudellaan saattavat vaimonsa tai alaikäisen lapsensa sellaiseen hätään, että näille täytyy myöntää köyhäinhoitoa ja jotka ovat velvollisia työllään korvaamaan yhteiskunnalle aiheuttamansa kustannuksen
2. jotka uppiniskaisuudellaan, röyhkeydellään, laiskuudellaan, ilkeämielisyydellään tai huonolla elämällään aikaansaavat häiriötä ja pahennusta varsinaisessa köyhäintalossa tahi muussa ympäristössään.⁵⁹

Kerjääminen nähtiin 1600-luvulla vaivaishoidon hyväksyttävänä huoltotoimenpiteenä, joka oli laillinen aina vuoteen 1852. Vuoden 1852 asetuksessa säädettiin laki laillisesta

⁵⁹ Helsingius 1917 141-142.

suojelusta, palvelupakosta, joka esti köyhien muuttamisen työn perässä sitoen ne siihen kuntaan, jossa olivat kirjoilla. Ne, jotka eivät olleet laillisen suojeluksen alaisena luokiteltiin irtolaiseksi.⁶⁰ 1883 irtolaisasetuksen mukaisesti kiertelevää elämää viettäneet koettiin rasitteena muille kansalaisille, sillä kerjääminen nähtiin siveyttä vaarantavana ja ”henkisenä haaksirikkoa” aiheuttavana käyttäytymisenä, jota tuli kitkeä.

Kerjääminen ja jouten kulku olivat vaivaishoidonasetuksella ja irtolaisasetuksella kiellettyä, mutta kerjuulla kulkevia oli vaikeaa kontrolloida minkä johdosta esimerkiksi maaton väestö⁶¹ oli tiukan irtolaissäädännön takia varakkaimpien maanomistajien halpana työvoimana, koska heitä sitoi laillisen suojelun periaate.⁶² *Huoltajassa* nostettiin aika ajoin esille irtolaisten luonne ja irtolaisuuden vaikutus muuhun väestöön, kuten voimme seuraavasta huomata: ”Irtolaisten luokkaan kuuluvat henkilöt ovat epäilemättä vaikeasti hoidettavaa väkeä. Niiden käsittelyssä ei suinkaan pelkällä humanisuudella pitkälle päästä, joskaan niitä toiselta puolen ei voida useimmissa tapauksissa varsinaisina rikollisinakaan pitää.”⁶³

Irtolaiseksi luokiteltiin vuosien 1865 ja 1883 irtolaisasetuksissa sekä myös vuoden 1936 irtolaislaissa kaikki ne henkilöt, jotka

1. viettivät kuljeksivaa, työtöntä ja siveetöntä elämää ilman elatusta omista varoistaan tai jonkun toisen huolenpidon kautta
2. sellainen työhön kykenevä henkilö, jolla on tapana vieroksua työtä ja sen vuoksi joutuu köyhäinhoidon tarpeeseen tai tulee ylivoimaiseksi rasitukseksi toiselle henkilölle ja siten ilmeisesti saattaa tämän vaaraan joutua tarvitsemaan köyhäinhoitoa itselleen tai sille, josta hänen lain mukaan on pidettävä huolta;
3. henkilö, jolla on tapana kerjätä tai käyttää toista kerjuuseen taikka sallia, että hänen hoidossaan oleva kahdeksaatoista vuotta nuorempi henkilö kerjää; sekä

⁶⁰ Jaakkola et al. 1994, 88-89.

⁶¹ Maaton väestö jaettiin kuuteen eri ryhmään: arentimiehet, lampuodit, torpparit, mäkitupalaiset, itselliset, muonamiehet ja kaikkein alimpana kastina loiset

⁶² Laillisen suojelun periaatteella tarkoitettiin maattoman väestön työnantajalta saatua suojaa – ilman työtä, omaisuutta ja maata ihminen luokiteltiin irtolaiseksi.

⁶³ Huoltaja 17.9.1926.

4. henkilö, joka pitämällä tapanaan hankkia tuloja hyvien tapojen vastaisilla ja siveellisesti hylättävillä keinoilla taikka muulla elämäntavallaan tuottaa ilmeistä vaaraa yleiselle järjestykselle, turvallisuudelle tai siveellisyydelle. ⁶⁴

Vuoden 1922 köyhäinhuoltolaki mahdollisti työttömien, laiskureiden ja muun vaikeamman aineksen eli irtolaisten ja muiden siveetöntä elämää viettäneiden sekä rasitteiksi koettujen yksilöiden ojentamista työlaitosten, toisin sanoen ojennuslaitosten avulla. Ojennuslaitoksia oli rakennettu jo ennen lain astumista voimaan, sillä Viaporiin rakennettiin 1804 ensimmäinen niin kutsuttu julkinen työpaikka irtolaisille ja Turkuun puolestaan 1734 kehruhuone naispuolisille irtolaisille. Vuoden 1879 vaivaishoitoasetus velvoitti kunnat rakentamaan työlaitoksia, mutta niiden tilalle rakennettiin sen sijaan vaivaistaloja, jotka funktioltaan muistuttivat työlaitosta: asukaskunta, joka muodostui terveistä ja sairaista, nuorista ja vanhuksista, vammaisista, lapsista ja juopoista noudattivat vaivaistalon määräämää vuorokausirytmijä osallistui heille annettuihin työtehtäviin, mutta joistakin vaivaistaloista muodostui perhelaitoksia, kun perheensä elatuksen ”unohtaneet” toivat mukanaan lapset ylläpidettäviksi. ⁶⁵

Heikko-osaisten avuttomuus ja yksilöiden elämää kurjistavat elämänvalinnat herättivät keskustelua *Huoltajassa* ensimmäisen kerran 1900-luvun alussa, jolloin laiskojen ja muuten saamattomien aktivoimista varten perustettavista ojennuslaitoksista puhuttiin ensimmäisen kerran jo 1700-luvulla, mutta 1800-luvulla vaivaishoito kytki työlaitokset osaksi yksilölle annettua perusturvaa antamalla heille työtä sulkemalla heidät työlaitoksiin. ⁶⁶ Ajatuksesta ”edesvastuuttomien ihmisainesten” sulkemisesta työlaitoksiin muotoutui 1920-luvun köyhäinhoidon yhdeksi tärkeämmäksi tavoitteeksi, koska ojentamisen lisäksi haluttiin työnteon kasvattavan ja sivistävän yksilöä. Ankarampaa lainsäädännöllistä toimenpidettä mahdollistavat ja työvelvollisuuden täyttämiseen patistavat kontrollia edustivat työlaitokset ja myöhemmin myös pakkotyölaitokset. Laitoshuolto muodostui osaksi huoltolaitosjärjestelmää ja huoltotoimenpiteitä varhain 1920-luvulta lähtien aina sotien jälkeiseen jälleenrakentamisen aikaan. ⁶⁷ Nähtiin, että yksilöiden arki tuli koostua vaatimattomasta,

⁶⁴ Huoltaja 1.9.1941.

⁶⁵ Jaakkola et al. 1994, 134-137.

⁶⁶ Pietikäinen 2020, 78.

⁶⁷ Jousimaa 1987, 89, 91.

ahkerasta luonteesta ja kyvystä tuottaa yhteiskunnalle tehokkuutta edistäviä, terveellisiä jälkeläisiä.⁶⁸ Tästä huolimatta työlaitosten rakentaminen osoittautui vaikeaksi tehtäväksi, koska niiden perustamiselle oli vaikea löytää lainsäädännöllisiä edellytyksiä.

Irtolaisiksi nähdyt istuivat rangaistuksena aluksi lääninvankiloissa, mutta kehittyvä köyhäinhoitolaki ja vuonna 1937 voimaan astuneen irtolaislain ja uudistuneen irtolaissäädäntöön nojaten sosiaalihuollon ylirehtööri ja sosiaalialan uranuurtaja Einar Böök nosti vuoden 1927 teoksessaan *Suomen huolto-oikeus* esille vankeusrangaistuksen tehottomuuden ja huoltolautakunnan sivistys- ja kasvatukselliset tehtävät, jotka nähtiin tehoavan irtolaisiin ja muihin pahatapaista elämää viettäneisiin oikeassa ympäristössä, eikä Böök kokenut vankilan olleen sopiva ympäristö. Vuonna 1936 voimaan astuneen irtolaislain määräysten mukaisesti kaikki irtolaisiksi luokitellut yksilöt pystyivät suorittamaan irtolaisuudesta saamansa tuomion joko työlaitoksessa, pakkotyölaitoksessa tai tarpeen tullen kunnalliskodissa.

Irtolaishuolto koostui kahdesta vaiheesta: alkoholihuollon lisäksi se oli lainsäädännöllisesti sidoksissa kunnallisen köyhäinhoidon ja poliisiviranomaisten tekemään yhteistyöhön, joka pohjautui kontrolloiviin pakkotoimenpiteisiin ja asteittain kovenemaan rangaistusmuotoon. Irtolaishuollon ensimmäiseen vaiheeseen kuului irtolaisen esihuolto, jonka tarkoituksena oli varoittaa ja opastaa irtolaista

1. vapautumaan epäedullisesta ympäristöstä, sekä hankkimaan sopiva asunto ja työpaikka
2. toimitettava kotipaikkakuntansa siellä käsiteltäväksi
3. avustettava saamaan sairaala- tai muuta hoitoa, jos hän on sellaisen tarpeessa
4. tuettava ja ohjattava muilla sopivilla keinoilla säännölliseen ja kunnialliseen elämään

Irtolaishuollon toiseen vaiheeseen kuului laitoshuolto, mikäli nähtiin, ettei irtolainen ole kykenevä tai halukas noudattamaan edellä olevia hänelle suunnattuja tavoitteita. Laitoshuoltoon kuului olennaisesti laitoksen päiväjärjestyksen hyväksyminen ja hyvien tapojen noudattaminen, sekä suorittaa hänelle määrättyjä työtehtäviä niin laitoksen sisä-

⁶⁸ Huoltaja 1.1.1919.

kuin ulkopuolella. Tarkan valvonnan alla laitokseen passitettu saattoi saada tehtäväkseen maataloustöitä, viemärin kaivausta tai muuta laitoksen muurien ulkopuolella suoritettavaa tehtävää. Kontrollia oli myös se, että irtolaisille osoitetut kirjeet ja paketit avattiin ennen niiden mahdollista luovuttamista laitoshuollossa olleelle irtolaiselle.

Laitosaika vaihteli vuodesta kolmeen vuoteen. Ensikertalaisena laitokseen passitettu istui enintään yhden vuoden, mutta mikäli hän ei viiden vuoden aikana kyennyt muuttamaan elämäntapojaan ja hänet määrättiin laitokseen uudelleen, saattoi hän joutua olemaan laitoksessa kaikkiaan kolme vuotta. Laitoksesta poistumisen jälkeen irtolainen pidettiin jälkihuollon asiakkaana yhden vuoden ajan, jolloin irtolaisen elämäntavat olivat kotipaikkakuntansa huoltolautakunnan tarkkailun alla. Irtolaiseksi luokiteltu henkilö saatettiin määrätä vankeusrangaistusta muistuttavaan pakkotyöhön, joka suoritettiin kahden vuoden ajan. Pakkotyölaitosten puuttuessa vankiloissa työlaitoksille annettiin mahdollisuus perustaa työlaitosten oheen erillisen pakkotyöosastoa, mutta mahdollisuutta ei hyödynnetty mahdollisesti korkeiden kustannusten takia. Pakkotyöhön määrätty suoritti rangaistustaan erillään muista vangeista. Böök perusteli eristämistä irtolaishuollon siveyttä korostavalla kasvatuksellisella luonteella – ei haluttu paheellista ja pahennusta elämää, niskuroivan ja pahantapaisen irtolaisen antaa huonoja esimerkkejä vankeusrangaistustaan istuvalle vangille.⁶⁹

Sekä työlaitokseen, että pakkotyöhön tuomittu ei saanut tekemästään työstä palkkatuloja, vaan töistä saadut ansiotulot ohjattiin suoraan rangaistuksen suorittamista valvovalle laitokselle, mutta sosiaaliministeriö maksoi heille työosuusrahaa⁷⁰ Työlaitoksessa olleen työosuusrahan myönsi ja vahvisti sosiaaliministeriö, kun taas pakkorangaistusta suorittavan saama työosuusrahan vahvisti oikeusministeriö, eikä näitä voinut hyödyntää esimerkiksi velan maksuissa.⁷¹ Velvollisuutensa unohtaneet tai pakenevat ja/tai elantonsa tai köyhäinavun juovat tai tuhlaavat perheenisät passitettiin kuntien resurssien mukaan työlaitoksiin, joissa he tekivät työtä ylläpitonsa ja perheensä elannon eteen. Ojennuslaitoksista ei voinut poistua ennen kuin voitiin todistetusti osoittaa, että on saanut työtä, jolla elättää itsensä ja perheensä.⁷²

⁶⁹ Böök 1947, 232-245.

⁷⁰ Työtoimintaan osallistuvalla maksetaan työosuusrahaa, joka on verovapaata tuloa, mikäli tuntipalkka on 12 € tai alle. <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/tyo-ja-tyotoiminta>

⁷¹ Böök 1947, 245.

⁷² Huoltaja 17.10.1924.

Työtä vieroksuvat, perheensä hylänneet perheenisät ja irtolaiset luettiin samaan pahantapaiset, löyhää elämää viettävien ihmisaineksen kategoriaan. He olivat kuntien ja kuntien järjestämän köyhäinhoidon kannalta niin sanotut ”irvokkaimmat”, koska he elivät vapaaehtoisesti, omalla toiminnallaan elivät kunnan kustannuksella.⁷³ Kunnolliset perheenisät, jotka eivät juoneet tai pelanneet palkkansa saivat puolestaan hakea köyhäinhoitoapua väliaikaisen työttömyyden takia. Sitä myönnettiin, mikäli nähtiin ettei köyhyys tai hetkellinen työttömyys johtunut hakijan omasta kyvyttömyydestä. Tällaisissa tapauksissa hakijalta ei välttämättä odotettu annetun avun takaisinmaksua kuten vaivaishoito ja myöhemmin köyhäinhoito määräsi.⁷⁴ Yksi tällaisista työlaitoksista oli vuonna 1924 perustettu Hämeen läänin kunnille yhteinen Lammin työlaitos.

Työlaitosten luonteeseen kuului näkemys laitostyön ennaltaehkäisevästä vaikutuksesta. Joissain tapauksissa laitokseen joutuminen kerran edesauttoi pysymään kaidalla tiellä ja työleirin uhka laitoksesta vähensivät aiheettomien avunhakijoiden määrää kuten Kyösti Urponen on kokoomateoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva – Suomalaisten sosiaalisen turvan historia* nostanut esille.⁷⁵ Urposen väitettä tukee se, että *Huoltajassa* nostettiin esille työlaitokseen passitetun näkemys laitokseen joutumisesta, joka osoitti laitoshuollon uhan tehokkuuden joissakin yksilöissä: ”hänet tuotiin työlaitokselle missä hän kuitenkin jonkun ajan kuluttua ilmoitti olevansa halukas huolehtimaan lapsistaan ja teki sopimuksen kunnan kanssa.”⁷⁶

Voidaan siis huomata, että tultaessa 1940-luvun loppupuolelle ja 1950-luvulle sosiaalihuolto koki ammatillisen muutoksen. Muutoksen myötä nähtiin, että yhteistyö poliisiviranomaisten kanssa ja asteittain kovenevat rangaistukset ja laitoshuoltoon passittaminen vähensivät yksilön oikeuksia ja asettivat yksilön kontrollin myötä eriarvoiseen asemaan.⁷⁷ Sosiaalialan huoltotoimenpiteenä ja köyhäinhoidollisena avustusmuotona ollut työleirijärjestelmä sai 1930-luvun loppupuolella kuitenkin tiukempia kontrollia edustavia piirteitä. Erityisesti vuoden 1937 huoltolakipaketin

⁷³ Huoltaja 4.4.1924.

⁷⁴ Huoltaja 1.2.1932. Harjula 2010, 4. Köyhäinhoidon avun hakeminen tarkoitti vuoteen 1944 äänioikeuden menettämistä ja holhouksenalaiseksi joutumista. 1970-luvulle jatkunut sosiaalihuollon lainsäädäntö kuitenkin saattoi estää äänioikeuden käytön.

⁷⁵ Jaakkola et al. 1994, 183. Huoltaja 1.7.1945; Huoltaja 1.8.1946.

⁷⁶ Huoltaja 17.10.1924.

⁷⁷ Huoltaja 1.8.1956. Jousimaa 1987, 180.

jälkeen, kun irtolais- että alkoholistolainsäädäntöön, sillä useissa tapauksissa molempien lakien valvontaa ja asteittain kovenevaa kontrollipolitiikkaa saatettiin soveltaa yhteen samaan henkilöön.⁷⁸

Työleirijärjestelmä kehittyi ja muovautui osaksi yhteiskunnallisia tarpeita ja odotuksia. Irtolaisuuteen ja irtolaiskäsitukseen liittyi olennaisesti ajatus sopeutumattomuudesta ja kuinka ehdottomia huoltoväen näkemykset olivat kitkettäessään kontrollin avulla sopeutumattomuutta ja niskurointia. Erityisesti sodan aikana huoli moraalittomista suhteista ja veneeristen tautien leviämistä kotirintamalla nousivat huoltoväen käsiteltäviksi teemoiksi. Esimerkiksi naisten osuus irtolaisina huolletuista nousi 80 % ja esimerkiksi lääketieteen tohtori Erkki Jokivartion vuonna 1937 perustetussa Ilmajoen työlaitoksessa suorittama tutkimus nousi yhdeksi esimerkkitapaukseksi naispuolisten irtolaisten siveettömästä ja moraalittomasta sielunelämästä, joka koettiin uhkana koko kansakunnan hyvinvoinnille. Käsittelen tutkimusta tarkemmin käsittelyluvussa 2. *Poikkeusoloissa*, mutta tutkimus voidaan nähdä pyrkivän osoittamaan, että sodan aikana lainsäädännön kovennettu naisten sukupuolimoraalin kontrollointi ja seksuaalikasvatus olivat tärkeässä asemassa sosiaalihuollon onnistumisen kannalta.⁷⁹

Puhuttaessa työleirijärjestelmästä ei voi olla nostamatta esille *Huoltajassa* runsasta keskustelua herättäneestä ihmisryhmästä eli romaniväestöstä, joka vaeltavam elämäntyylinä vuoksi aiheutti sosiaalialan keskuudessa ja suomalaisessa yhteiskunnassa paheksuntaa. Romaneja kohtaan osoitettiin paheksuntaa ja suoranaista vihamielisyyttä huoltoväessä jo 1800-luvulta lähtien. Kollektiivisesti koettu erilaisuus nähtiin rikkovan yhteiskunnallisia, sosiaalisia ja uskonnollisia normeja, sekä koettelevan kuntien köyhäinhoidon resursseja. Vaeltava elämäntapa ja huoltokeskustelussa esille noussut asenne romanien ”työtä vieroksuvasta” luonteesta aiheutti sen, että heille asetettiin ankarampia sääntöjä ja odotuksia kuin tavallisille ”kantäväestön” irtolaisille.⁸⁰

Niin kutsuttu mustalaisyksymys sosiaalisena kysymyksenä oli herännyt köyhäinhoidossa jo varhain, mutta lehden varhaisissa vuosikerroissa ei ole huomattavissa romaneihin kohdistuvaa etnistä syrjintää tai luokittelua, kuin vasta vuonna 1924 julkaistussa

⁷⁸ <https://hybrislehti.net/valvontaa-ja-piikkilankaa-tylaitokset-ja-poikkeavuuden-kontrolli>

⁷⁹ Jaakkola et al. 1994, 297.

⁸⁰ Gasche 2016, 17–21.

artikkelissa *Mustalaisrodun kohottaminen*, käsitettiin romaniväestöön kohdistuvia huoltotoimenpiteitä. Romaniväestön luonne nähtiin perinnöllisenä haittatekijänä mustalaisten alhaisiin taipumuksiin kuten voimme huomata *Huoltajaan* kirjoittaneen asenteesta: ”On toisaalta muistettava, että mustalaiset ovat aina olleet alennustilassaan ja kuten edellä sanottu kiertäessään kylästä toiseen saaneet kokea kaikkea pahaa. Mustalaisen luonne on väljä. Se tuskin havaitseekaan pahaa pahaksi.”⁸¹

Romaniväestöön kohdistettiin huoltotoimenpiteitä ja köyhäinhoidon mukaisia oppeja köyhäinhoitolain mukaisesti kuten muullekin väestölle, kuten köyhäin- ja äitiysavustuksen myöntäminen tarvittaessa. Artikkelissaan *Mustalaiset ja yhteiskunnallinen huolto* kirjoittaja P.V.:n mielestä romaniväestöön kohdistuvat huoltotoimenpiteet eivät ole olleet yhtä intensiivisiä kuin muille, vaikka uuden irtolaislain mukaan ”irtolaislaki on monessa suhteessa aivan kuin tehty mustalaisia varten” vedoten siihen millaisena irtolaiseksi luokiteltu nähtiin: ”työhön kykenevä henkilö, joka toimettomana, riittäviä elatusvaroja vailla, kuljeksi paikkakunnalta toiselle, elleivät asianhaarat osoita hänen hakevan työtä”. Artikkelissaan P.V korosti irtolaislainsäädännön tavallista ankarampaa soveltamista myös romaniväestön yksilöihin, mutta toivoi huoltoviranomaisten kohtelevan romaniväestön jäseniä samanarvoisesti muun väestön kanssa: ”Samoin on mustalaisiin kohdistuvassa huoltotyössä muistettava, että mustalaiseksi syntyminen ei suinkaan merkitse irtolaiseksi syntymistä, minkä käsityksen yleisyys lienee syypää siihen, että mustalaiset ovat jätetyt osittain yhteiskunnallisen huollon ulkopuolelle.”⁸²

Käsittelen romaniväestön osallisuutta talvi- ja jatkosotaan tarkemmin luvussa 2. *Poikkeusoloissa*, mutta sotien aikana aikavälillä 1939–1944 Suomi käynnisti yhteiskunnallisen liikekannallepanon ja mobilisoi arviolta noin 16 % koko Suomen väestöstä niin miehiä kuin naisia täydentämään sotatilanteesta aiheutuvaa työvoimapulaa aloilla, jotka olivat olleet rintamalle lähetettyjen miesten hallussa. Romaniväestöön kohdistuvassa huoltokeskustelussa on huomattavissa samankaltaista assimiloitumisyritystä kuin sisällissodan jälkeisessä yhteiskunnassa, jossa punaisten puolella taistelleiden vanhempien lapset pyrittiin kouluttamaan uudelleen lähettämällä punalesken lapset isänmaallisuutta edustavien perheiden luokse tavoitteena saada

⁸¹ Huoltaja 15.8.1924.

⁸² Huoltaja 1.10.1938.

yhteiskunnallisten normien vastaiset yksilöt kasvamaan ihanteelliseksi yhteiskuntajäseneksi.

Panu Pulma on teoksessaan *Suomen romanien historia* nostanut esille vuoden 1942 työvelvollisuuslain ja irtolaiskontrollin väliin jääneen ”harmaan alueen”, joka mahdollisti irtolaislain soveltamisen ankarammin ja mahdollistamalla poliisiviranomaisten tekemiä irtolaisratsioita, joiden myötä ratsioissa kiinni jääneet romanit passitettiin vuonna 1941 käynnistetyn erikoistyöleirijärjestelmän avulla työleireihin, kuten voimme huomata seuraavasta lainauksesta: ”Näyttää siltä, että mustalaiset ovat koko yhteiskunnan ulko- ja yläpuolella. Heihin nähden näyttää olevan voimaton poliisi, huoltolautakunta, vieläpä meidän korkeimmat hallintoviranomaisemmekin. Nämä meidän kulttuuriyhteiskuntamme hoidotta kasvaneet villit lapset elävät omaa elämäänsä ja me muut omaamme. Heille eivät näytä soveltuvan meille muille tehdyt lait ja laitokset. Heitä varten pitäisi olla erikoislait ja erikoislaitokset.”⁸³

Romaniväestöä koskeva keskustelu pysyi aktiivisena sotien aikana. Siirtoväen huollon keskuksen johtaja Urho Kekkonen (Pekka Peitsi) julkaisi *Suomen kuvalehdessä* artikkelin *Mustalaiskysymyksen kokonaisratkaisuksi*, jossa hän ehdotti keskitysleirin rakentamista romaneille.⁸⁴ Lähde- ja tutkimuskirjallisuuden valossa voidaan nähdä, että Peitsen kirjoitus toimi eräänlaisena ohjelmajulistuksena ja kannanottona yhteiskunnalliselle ja sotapoliittiselle tilanteelle. Kirjoituksessa on nähtävissä kritiikkiä, joka kohdistui sekä köyhäinhoidon viranomaisiin, että poliisiviranomaisiin. Koettiin, että huoltolakia sovellettiin liian löyhästi. Irtolaislakia ei edelleenkään sovellettu sosiaalialan ammattilehteen kirjoittaneiden sosiaalialan työntekijöiden mielestä, kuten nimikirjainten taakse jääneen J.L.:n pohdinnasta voimme huomata: ”Minkätähden mustalaiset, joskin vierasheimoisina, mutta saman tasavallan alamaaisina ovat jääneet näiden määräysten ulkopuolelle, vaikka he, jos kukaan, mitä törkeämmin rikkovat lain määräyksiä.”⁸⁵

⁸³ Huoltaja 1.7.1945.

⁸⁴ Keskitysleiri tässä kontekstissa on ymmärrettävä 1940-luvun aikaisteksteissä esiintyvän retoriikan silmin. Keskitysleiri ei tarkoittanut kansallis-Saksan holokaustissa massamurhan välineinä käytettyjä keskitysleirejä, vaan työleirejä, jossa ravinto ja vaatetus olivat asianmukaisia ja aina saatavilla. Sana keskitysleiri on esillä 1970-luvun Huoltajissa, kun eräs alkoholistihoitolan hoidokki luonnehti huoltolaa keskitysleiriksi.

⁸⁵ Huoltaja 1.8.1942.

Tutkijan on mahdotonta ymmärtää ajankuvan sisälle jäävät pelot ja tunteet uhasta, mutta *Huoltajassa* julkaistu teksti on helppo nähdä tyytymättömyytenä sodan rasitteiden alle jäänyttä ja resurssipulasta kärsinyttä köyhäinhoitoa kohtaan. *Huoltajassa* Peitsin ajatuksia ei juuri käsitelty, mutta J.L kirjoitti artikkelissaan ”*Mustalaiset*” kuinka ”kansallamme ja sen hallituksella on tällä kertaa liiankin monta rautaa tulella eikä varaa ryhtyä kaikkiin uusintatoimenpiteisiin”. Vastine pyrki korostamaan irtolaisten, mutta ennen kaikkea romanien aiheuttaman vaivan minimointia lähettämällä heidät laitoksiin. Nähtiin, että laitoshuolto pienentäisi työvelvollisten ja irtolaisten lukumäärää kunnallisina rasitteina.⁸⁶

Sota-aikana erikoistyöleirilain täytäntöönpano ja pakkotyöhön pakottaminen ovat olleet alla ovat olleet syvästi romaniväestöä traumatisoivia tapahtumia: romaniväestöä sukupuoleen katsomatta varten hallitus säätöi erillisen lain, jonka nojalla leireille passittaminen ei ollut ristiriidassa konsensuksen saaneen ajatuksen mukaan, joka näki romaniväestön olleen kyvytön noudattamaan säännöllisen työelämän sääntöjä eläväisen ja liikkuvan elämäntyylinä vuoksi.⁸⁷ Siinä missä romaniväestöön kuuluneet naiset suorittivat sosiaalisuomiseksi ja sopeuttamiseksi nähtyä pakkotyötä naisille perustetussa laitoksessa, joutuivat romanimiehet valitsemaan työleirin tai rintamalle passittamisen väliltä. Vaihtoehtoja ei annettu ja pelko sotaan joutumisesta sotapoliisin saattamana, Lasten viemistä sotalapsiksi Ruotsiin piti perheet jatkuvassa liikkeessä. Sotien aikana arviolta noin 300 romania oli asepalveluksessa, joista 60 kaatui rintamalla.⁸⁸ Työleirien, erikoistyöleirien ja työleirijärjestelmän rakentaminen erikoislakien säätäminen ja lain vapaa tulkinta voidaan mielestäni tulkita etnisenä vainoamisena.

Työvelvollisuuslaki koski koko sodanaikaisen liikekannallepanon aikana sekä miehiä, että naisia sekä Suomessa asuvia ulkomaalaisia iältään 18–64-vuotiaita, myös romaniväestöön kuuluvia yksilöitä. Työvelvollisuuden täyttämiseksi ja työvelvollisuuden pakenemista varten perustettiin koko maan kattava työleirijärjestelmä ylläpitämään kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön organisoimaa työvoimahallinnon, jonka tarkoituksena oli mobilisoida työvoima eteenpäin heille määrättyihin töihin, jotka olivat lähinnä teollisuus- metsä- ja maatalouspainotteisia. Työhön määräämiseen arvioitiin

⁸⁶ Huoltaja 1.8.1942.

⁸⁷ Niiranen 2022, 374-375.

⁸⁸ Pulma 2012, 163. <https://hybrislehti.net/mustalaiset-eivt-tule-toimeen-kerrostaloasunnoissa>

fyysisen ja henkisen kunnon mukaan, vaikka nähtiin ettei fyysisesti heikko, tai henkisesti epävakaa kunto estänyt varsinaisesti työvelvollisuuden täyttämistä.⁸⁹

Turun yliopiston poliittisen historian dosentti Pentti Niiranen on käsitellyt vuonna 2022 julkaistussa teoksessaan *Työleirien saaristo* kansallista näkemystä yhtenäisestä kansallisromantiikkaa tiheästä kotirintamasta. Teoksessaan Niiranen nostaa esille, että työvelvollisuuslakia sovellettiin naisiin, jotka elivät pahennusta herättävää elämää ja vieroksivat heille annettua työtä tai ansaitsivat elantonsa prostituutiolla rakentamalla vuosina 1942-1944 välisenä aikana voimassa olleen työleirijärjestelmän, joka toteutui erikoistyöleirilaila.⁹⁰ Vuonna 1941 voimaan astunut erikoistyöleirilaki sovellettiin kaikkiin heihin, jotka eivät suostuneet syystä tai toisesta osallistumaan vapaaehtoiseen työhön kotirintamalla eli naisiin ja alkoholisteihin sekä joihinkin irtolaisiin, jotka eivät kyenneet rintamalle ja elintarvikkeiden pula leimasivat vahvasti 1940-luvun sosiaalityötä, joka resurssipulan ansiosta turvautui vapaaehtois- ja talkoovoimaan⁹¹, kuten voimme huomata seuraavasta *Huoltajassa* julkaistusta erikoistyöleirilain funktiota avaavasta mietteestä: ”Erikoistyöleiritoiminnassa taas, joka on syntynytkin työvelvollisuuden täydennykseksi työvoimakysymyksenä, pyritään nekin ainekset, jotka eivät sovellu työvelvollisuuslain edellyttämiin töihin, vetämään mukaan nykyoloissa kireään työkamppailuun.”⁹²

Huoltajassa erikoistyöleirin luonne ja tarkoitus jaettiin varsinkin jyrkästi lastensuojelutarkastajana toimineen maisteri Margit Borgin toimesta: erikoistyöleiri ei ollut heille tavallisille uutterille naisille, jotka jo osallistuivat sota-ajan talkoisiin, vaan erikoistyöleirit olivat ”epäsosiaaliselle ainekselle”.⁹³ *Huoltajassa* haluttiin nostaa esille työleirijärjestelmän siveellisen ja kasvatuksellisen työn onnistuminen korostamalla, kuinka ”on ollut ilahduttavaa todeta, miten suuren arvon hoidokit ovat antaneet sille, että heitä on tultu heidän seurakuntansa puolesta tervehtimään”⁹⁴ vaikka tutkija Niirasen teoksen valossa voimme huomata, että leireille passittaminen on ollut aivan muuta kuin

⁸⁹ Niiranen 2022, 377-379.

⁹⁰ <https://yle.fi/a/3-12467814> ”Naapurin ilmianto riitti passittamaan nuoren naisen työleirille jatkosodan aikana – tutkija: Leireille määrättiin aika heppoisiin perustein.”

⁹¹ <https://yle.fi/a/3-12467814> Naapurin ilmianto riitti passittamaan nuoren naisen työleirille jatkosodan aikana – tutkija: ”Leireille määrättiin aika heppoisiin perustein”

⁹² Huoltaja 1.9.1944.

⁹³ Huoltaja 1.4.1944.

⁹⁴ Huoltaja 1.5.1944.

kasvattavaa. Kyseessä on ollut pikemminkin keino siivota epämiellyttävä ”aines” yhtenäisen Suomen puolesta taistelleen kotirintaman näkyviltä.⁹⁵

Erityisesti ne naiset, joilla nähtiin olleen taipumusta sosiaalisesti ja moraalisesti arveluttaviin suhteisiin ja jotka hankkivat elantonsa esimerkiksi prostituution avulla, olivat uusien huoltolakien takia ojennettavissa ja kontrolloitavissa irtolaislain nojalla. Heitä varten perustettiin muusta sosiaali- ja laitoshuollosta erilliset työleirit, jotka toimivat kasvatusvalistusta antavina työlaitoksina. Leirien perustamista perusteltiin lisääntyneiden sukupuolitautidiagnoosien yleistymisellä, joka herätti huolta, koska naisten nähtiin olleen osallisia tautien leviämässä, sillä huoltoväen antamien laskelmien mukaan luku naisirtolaisista oli kasvanut yli 80 prosenttia. Tiukentuneet irtolaislait toteutuivat miesten osalta käytännössä siten, että armeija huolehti miespuolisista irtolaisista sitouttamalla heidät kansan hyväksi, kun taas naisirtolaiset joutuivat erikoistyöleirijärjestelmän ylläpitämiin työlaitoksiin.⁹⁶

Sopeutumattomuuden syitä tutkinut lääketieteen tohtori Erkki Jokivartio julkaisi vuonna 1941 tutkimuksen, jonka voidaan nähdä ilmentäneen aikakauden väestöpoliittista sosiaalihygeenista näkemystä yhteiskuntaan sopeutumattomista, irtolaisista sekä muista vaikeasta aineksista koostuvia.⁹⁷ Otantaan Jokiranta valikoi yhteensä 100 Ilmajoen työlaitokselle tuomittua irtolaiseksi luokiteltua naista. Jokivartio nosti vuonna 1946 esille muistia, tunne-elämän säätelyä, kognitiivisia kykyjä, mielialaa sekä älykkyyttä mitanneiden kokeiden avulla saatuja tutkimustuloksia. Tutkimustulosten mukaan Jokivartio luokitteli valtaosan hoidokeista psykopaateiksi. Jokivartio ryhmitteli kokeessa esiintyneiden tulosten ja otantaan valikoitujen sopeutumattomuutensa, poikkeavuutensa ja tunne- ja tahtoelämän ansiosta useisiin ryhmiin:

1. Holtiton psykopaatti eli tunne-elämältään pinnallinen ja muutoin elämässään harkintakyvytön, seurauksista piittaamaton
2. Hypertyyminen psykopaatti eli kiihkomielinen psykopaatti, hyvin nopeasti ja vähästä triggeröityvä

⁹⁵ Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat, Vol 22, Iss 4 (2022).

⁹⁶ Jaakkola et al. 1994, 297.

⁹⁷ Mannevuori 2020, 30. Biofilantropia eli kurjuutta patologisoiva ajattelumalli.

3. Alkoholistit eli antisosiaalit yksilöt, jotka olisivat toisenlaisessa ympäristössä voineet kehittyä yhteiskuntakelpoisiksi kansalaisiksi
4. Vaikeat psykopaatit eli vahvat yksilöt, joilla on poikkeavat luonteenominaisuudet, joiden ansiosta eivät sopeudu yhteiskuntaan ja yhteiskunnan vaatimuksiin
5. Poikkeavat irtolaistyypit eli ne, jotka luokiteltiin irtolaiksi muista kuin edellä mainituista syistä irtolaisiksi eli
 - a. sielullisen sairauden
 - b. älyllisen heikkouden
 - c. muun poikkeavan luonteenpiirteen tai ominaispiirteen ansiosta

Tutkimuksensa yhteenvedossa Jokivartio totesi, että vaikka 70 % otannasta ei osoittanut antisosiaalisia piirteitä, kaikkia kuitenkin yhdisti psykopaattiset ominaisuudet, mutta esimerkiksi mielisairaita ei otannassa näkynyt. Tapauksista 91 voitiin luokitella psykopaateiksi, kun taas 13 tapausta vaikeiksi psykopaateiksi. Rikollisuus sukuhistoriassa, samoin kuin sukurasitteeksi luokitellun alkoholin liikakäyttö, esiintyi enemmistössä, sillä 73 tutkittua luokiteltiin alkoholisteiksi ja rikoksesta tuomion saaneita oli 43. Mielisairautta ja sielullista poikkeavuutta esiintyi 23:ssa tapauksessa ja 22 tapausta osoitti homoseksuaalisia kiinnostusta, mutta Jokivartio luonnehti sen esiintymistä laitosolosuhteissa syntyneeksi biseksuaalisuudeksi.

Huoltajassa Jokivartio kirjoitti kuinka maaseudulta kaupunkiin muuttanut ”kaikkein vaikein aines” oli joutunut ympäristönvaihdoksen, kasvatuksen ja itsestään johtumattomien syiden vuoksi kohtaamaan elämässään ja arjessaan ongelmia, jotka eivät ratkeaisi itsestään, vaan ”on kaupungin väestön tunnustettava asia omakseen”. Toisin sanoen nähtiin, että sopeutumattomien sopeuttaminen tuli toteuttaa maaseudulta kaupunkiin muuttaneiden ahdingon ja ongelmiin joutumisen estäminen avustusjärjestön, erityisjärjestöjen ja yksityisen hyväntekeväisyyden eli esimerkiksi perheenemäntien ja yksityishenkilöiden vastuulle.⁹⁸

Köyhiä, puutteenalaisia ja joutilaita haluttiin kannustaa omavaraisuuteen, omatoimisuuteen ja ahkeruuteen, sillä laitoshoido nähtiin kuitenkin varsin tehottomana, yksilöitä laiskistuttavana ja ennen kaikkea kunnille kalliina avustusmuotona.

⁹⁸ Huoltaja 1.7.1946.

Palstanviljely on hyvä esimerkki tällaisesta ennaltaehkäisevästä huoltomuodosta, jonka ajateltiin kitkevän laiskuutta ja kannustavan omatoimisuuteen. Huoltomuoto oli 1920-luvulta lähtien varsin suosittu koska jo pelkän ulkoilman nähtiin eduksi yksilön työkyvyn tehostamiseksi ja laiskuuden kitkemiseksi. Kunnat panostivat palstaviljelyyn kunnalliskotien ulkopuolella jakamalla kaikille haluaville ilmaisia siemeniä ja puun siemeniä jo 1920-luvulla.⁹⁹

Omatoimisuuteen ohjattiin varhain 1900-luvun alussa, mutta erityisesti sota-aikana omatoimisuutta nähtiin erityisen tärkeänä koko kansakunnan tulevaisuutta ajatellen. Sota-aikana palstanviljely huoltomuotona sai jälleen suosiota. Yksilöiden omatoiminen viljely korostettiin palvelevan sekä kotirintamalla taistelevia, että nälkää näkevää yhteiskuntaa, koska viljelyn nähtiin tuovan työnteon lisäksi syötävää pulasta kärsiviä perhekuntia. Huoltotoiminnan kohteina nähtiin kaikki ne ryhmät, joita voitiin luokitella puutteenalaisiksi, mutta työkuntoisiksi.¹⁰⁰ Esimerkiksi Hanna Korte kirjoitti artikkelissaan *Huollettavan näkökulmasta*, kuinka huollettavaksi joutuminen synnytti henkistä tylsyyttä, yhteiskunnallista eriytymistä ja ruokkivan lamaan lamaan aiheutuvaa passiivista elämäntapaa. Korte korosti kirjoituksessaan poikkeuksellisesti huollettavan ja huoltoviranomaisen yhteistyön tärkeyttä ja näki, että huollettavan kohtaamat haasteet eivät olleet huollettavan valintojen myötä syntyneitä.

Korte nosti esille humanisen näkökulman, jolla yksilön innostusta yhteiskunnalliseen osallisuuteen voitiin lisätä korostamalla, että ”huollettava, jota kohtaan osotetaan arvonantoa ja luottamusta, saattaa nousta uudelleen täyteen omatoimisuuteen, mutta arvonannon ja luottamuksen puute lamaannuttaa kenet hyvänsä.”¹⁰¹ Työlaitosjärjestelmä, joka pohjautui 1800-luvun näkemyksen mukaan pakotetusta ahkeroinnista ja yksilön kasvatuksellisesta ohjaamisesta ahkeruuteen voidaan nähdä murtuneen *Marraskuun liikkeen*¹⁰² kritiikin myötä tullessa vuoteen 1971, kun irtolaislakia muutettiin ja anottujen avustusten takaisinmaksuvelvoite poistettiin.¹⁰³ Kortin näkökulma huollettavan ja

⁹⁹ Huoltaja 1.10.1928.

¹⁰⁰ Huoltaja 1.5.1942.

¹⁰¹ Huoltaja 1.6.1942.

¹⁰² Psykiatri Claes Anderssonin johdolla vuonna 1967 perustettu liike, jonka toimintaperiaatteina olivat ”toimia kaikkien poikkeavien tai vallanalaisten ryhmien puolesta”. Näihin ryhmiin lukeutuivat seksuaalivähemmistöön kuuluvat, romaniväestöön kuuluvat ja alkoholistit, sekä varusmiehet ja laitospäivät. <https://sananvapauteen.fi/artikkeli/162>

¹⁰³ <https://hybrislehti.net/valvontaa-ja-piikkilankaa-tylaitokset-ja-poikkeavuuden-kontrolli>

huoltotyöntekijän välisestä yhteistyöstä voidaan nähdä ensiaskeleena kohti yksilötasoista sosiaalihuoltoa, jossa yksilön kurjuus ja puutteenalaisuus tai ajoittainen avuntarve olivat yksilöstä riippumattomia tekijöitä. Jos vertaamme *Huoltajassa* 1920-luvulla julkaistuja ajatuksia työttömyydestä ja avun hakemisen tarpeesta 1930-luvun alun pula-aikaan voimme huomata, kuinka työttömyysaalto koettelivat koko yhteiskuntaa ja rasitteiden alle jäänyttä köyhäinhoitoa ennen näkemättömällä tavalla.

Työttömiin kohdistunut elintasokatastrofi vaikutti työttömien nousuun, joita oli vuonna 1932 92 000 kaikista työvelvollisista. Reaaliansioiden lasku teki elintarvikkeiden ja muiden hyödykkeiden hankkimisen mahdottomaksi. Lama johti taloudellisiin tappioihin ja uuden tutkimustiedon valossa tutkijat ovat huomanneet selvän piikin itsemurhatilastoissa laman aikana.¹⁰⁴ Laman vaikutus köyhäinhoitoon näkyi avunhakijoiden ja myönnetyn avustusmäärän voimakkaassa nousussa ja liikkuvaista elämää eläneiden liikehdinnästä, sillä kunnissa ja kaupungeissa näkyi enemmän kerjäläisiä ja kulkureita, jotka sosiaaliministeriössä luokiteltiin parhaassa iässä ja työkuuntoisina olleeksi työntekijöiksi. Lama synnytti *Huoltajassa* vilkasta keskustelua siitä, kuinka köyhäinhoidon varaan hakeutuvat tulisi tulle toimeen ja selviytyä ilman kunnan myöntämää avustusta, vaikka sitä annettiinkin köyhäinhoidolainsäädännön määräämänä kaikille sitä hakeneille, joita oli *Huoltajassa* vuonna 1932 julkaistun raportin mukaan 230 000. Todellisuudessa noin 10 % väestöstä eli 350 000 henkilöä haki ja vastaanotti köyhäinhoidon myöntämää avustusta 1930-luvun laman aikana.¹⁰⁵

Ongelman ytimeksi todettiin varsinaisten töiden puuttuminen, mutta köyhäinhoidon tehtävät yhteiskunnan aktivoimiseksi olivat huoltoväelle selvät, kuten käy ilmi seuraavasta lainauksesta: "Suuri ja vaikea tehtävä on kunnallisella köyhäinhoidolla suoritettavanaan auttaessaan köyhää oikealla tavalla, nimittäin: että köyhäinhoitoa harjoitettaessa otetaan huomioon, että autetaan siten että itsetuntoa, velvollisuudentuntia ja tarmoa kaikin tavoin vahvistetaan. Parantamalla ulkonaisia elämänehtoja ja heikontamalla luonnetta on tehty niille huono palvelus, joita on tahdottu hyödyttää."¹⁰⁶ *Huoltajassa* nostettiin useassa numerossa esille useita erilaisia vaihtoehtoja köyhyiden poistamiseksi ja ansiotulojen aikaansaamiseksi: "Tarkoituksemme on tässä esittää eräs

¹⁰⁴ Jaakkola et al.1994, 192-193.

¹⁰⁵ Jousimaa 1987, 120-124. Jaakkola et al. 1994, 293.

¹⁰⁶ Huoltaja 7.11.1924.

työala, joka mielestämme erikoisen hyvin soveltuu köyhäinhoidon varassa oleville työttömille. Se on *puun siementen keruu ja metsän kylvö.*”¹⁰⁷ Avustusmuotona nähdyn hätäaputyön myöntäminen hakijalle nähtiin vastikkeellisena myös moraalista syistä, sillä piti muistaa työn kasvattava ja vahvistava luonne ennen almujen pyytämistä, tai kuten *Huoltajassakin* muistuteltiin, niin ”parempi leivätön kuin neuvoton.”¹⁰⁸

Lama väistyi hiljalleen 1930-luvun lähestyessä loppuaan. Taloustilanteen kohentumisen jälkeen *Huoltajassa* kannustettiin työntekijöitä oma-aloitteisuuteen, sillä pelättiin vapaaehtoisen köyhäinhoidon varaan jäämisen johtavan siihen, että ”omanarvontunto katoaa, luonne veltostuu ja tylsyys ja mahdollisuudet saada työpaikka, hupenevat.” sillä ”kukapa ottaisi palvelukseensa köyhäinhoidon varassa ollutta.”¹⁰⁹ Ennen 1940-lukua suomalainen sosiaaliturva täydentyi muissa jo pitkään muissa Pohjoismaissa olleella eläkejärjestelmällä. Vuonna 1937 voimaan astuivat uusi huoltolakikokonaisuus, joka sisälsi kauan odotetut alkoholisti- ja lastensuojelulait, sekä tiukempi irtolaislaki, jota olen jo edempänä käsitellyt. Samassa huoltopaketissa huomioitiin raskaana olevat, jotka nähtiin raskauden takia väliaikaisesti työkyvyttömiä. Vuonna 1939 otettiin käyttöön kansaneläkelaki, joka voidaan nähdä muokanneen sosiaaliturvaa järjestelmällisempään ja hallinnollisempaan suuntaan. Painopiste siirtyi vähitellen kohti kokonaisvaltaisempaa, laajemmin kansaa koskettavamman ja valtiollisesti tehokkaampaan suuntaan. Sairausvakuutusjärjestelmää ei hyväksytty kuin vasta vuonna 1964, sillä se olisi tarkoittanut sairaana olleen palkitsemista ja sairaana olleen mahdollisuutta pitkittää sairaana olemista.¹¹⁰

Käsittelen käsittelyluvussa 2. *Poikkeusoloissa* tarkemmin sota-ajan järjestytyntä kunnallista köyhäinhoitoa, että köyhäinhoidonlainsäädännöllisiä huoltotoimenpiteitä, jotka kohdennettiin sekä siirtoväkeen että kotipaikkakuntaan jääneisiin, mutta sota-aika vuosina 1939–1945 koetteli ennestään resurssipulasta kärsivää köyhäinhoitoa ennennäkemättömällä tavalla. Köyhäinhoito sai rinnalleen valtiollisesti rakennettuja vapaaehtois- ja talkootyötä ohjaavia organisaatioita, jotka tarjosivat esimerkiksi

¹⁰⁷ Huoltaja 1.2.1932. Tämä niin kutsuttu erikoisala oli jälleen vuonna 2016 esillä, kun Kansallisen Kokoomuksen kansanedustaja Susanna Koski kertoi työllistämistavoitteista ja keinoja työllistymisen saavuttamiseksi ja sosiaalietuuksien hakemisen pienentämiseksi: ”Metsää on hoidettavana vaikka millä mitalla. Metsähoito on ihan kunniallista työtä.”

¹⁰⁸ Huoltaja 1.4.1931.

¹⁰⁹ Huoltaja 1.11.1935.

¹¹⁰ Jaakkola et al. 1994, 198-199.

ulkomailta saatujen avustusten jakamista niin siirtoväelle, että kotipaikkakuntaoikeuden nojalla tarvitsivat apua. Sodassa haavoittuneille luotiin sosiaaliturvaan oma huoltojärjestelmänsä ja rintamalla taistelleiden perheenjäsenille perustettiin kuukausipalkkalautakuntia, jotka huolehtivat kuukausittaisen korvauksen maksamisesta. Sotalesken työllistyminen turvattiin vuonna 1943 säädetyllä työhuoltolailla.¹¹¹ Käsittelenkin seuraavaksi lyhyesti naisen sosiaalista ja yhteiskunnallista asemaa myös köyhäinhoidollisesta näkökulmasta.

Mirja Satka on teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu ja sosiaaliturva* nostanut esille, että suomalainen sosiaalityö koki sodanaikaisen vapaaehtoistyön avulla suuren muutoksen sodan seurauksena, joka huomioi yksilön osana kansakuntaa ja kansakuntaa eteenpäin vievänä voimana. Murrosvaihe sisälsi edelleen naiseen kohdistuvaa hierarkkista ja leimallista asennetta, vaikka edellytykset toisen maailmansodan jälkeen tulevalle murrokselle, sekä hyvinvointivaltion haparoiville ensiaskeleille voidaan nähdä alkavan 1900-luvun alun sosiaalityö, joka mahdollistui sekä kunnallisesti, että vapaaehtoistyöllä ja yksityisellä hyväntekeväisyydellä.¹¹² Murrosvaiheessa sosiaalityö koki kuitenkin suuria huoltotoimintaan, sosiaalityöhön ja perhetyöhön kohdistuneita päätöksiä ja uusia lainsäädännöllisiä muutoksia, kuten yhteiskunnallista paneutumista väestö- ja perhepolitiikan ydinkysymyksiin. Ennen sotia syntyvyyden alhaiset tilastot ja äideille ja vastasyntyneille annettu pre- ja postnataaliset hoidot olivat huoltoväen huolenaiheina, mutta huoltokeskustelun painopisteet siirtyivät sodan jälkeen pohtimaan syntyvyyden nousua ja vastasyntyneiden, vauvojen ja pienten lasten sekä äitien hyvinvointia.

Sosiaalisen insinööritaidon pohjoismaiset pioneerit Gunnar ja Alva Myrdal julkaisivat vuonna 1934 teoksen *Kris i befolkningskrisen*, jossa he luonnostelivat näkemystään liberalismista johtuneen alhaisen syntyvyyden vaikutuksesta yhteiskuntaan. Myrdalit näkivät, että syntyvyyden nostaminen saattoi onnistua, mikäli naisten ja lasten valtiollista avustusta kohdeltiin kansantaloudellisena investointina. Teoksen kirjoittajat toivat esiin näkemyksensä pakkosterilisaatioiden positiivisesta vaikutuksesta yhteiskunnan ja kansakunnan hyvinvoinnille, jotka tehtiin kahdesta syystä: rotuhygieenisistä tai

¹¹¹ Vuonna 1937 säädettiin sotilasturmalaki, joka turvasi sotaleskelle ja lapsille korvauksia kaatuneesta puolisoista, mutta vuoden 1943 säädetty työhuoltolaki velvoitti löytämään leskelle työpaikan, mikäli leskellä oli ennestään ammatti.

https://asiakas.kotisivukone.com/files/tsko.palvelee.fi/tiedostot/TEKSTIT/TSKO-teksti_Topi.pdf

¹¹² Jaakkola et al. 1994, 300.

sosiaalikasvatuksellisista syistä.¹¹³ Käsittelen rotuhygieniää, degeneraatioteoriaa ja sterilointia seuraavassa käsittelyluvussa.

Suomessa *Kris i befolkningsfrågan* ja rationaaliseen yhteiskuntasuunnitteluun pohjautunut ajattelumalli herättivät huomiota ja johtivat vuonna 1937 voimaantulleeseen äitiysavustuslakeen ja ilmaisen kouluruokajärjestelmään. Tarveharkintaisena etuutena alkanut järjestelmä nosti äidit ja lapset uuteen yhteiskunnalliseen asemaan: äidin yhteiskunnassa sai erilaisen näkökulman talvisodan syttymisen jälkeen, kun lapsensaannilla kansalaisvelvollisuutensa tehneitä ei haluttu asettaa eriarvoiseen asemaan, mutta voimme huomata, että jaottelu kunniallisten ja kunnianttomien välillä jatkui edelleen 1940-luvulla, sillä äitiysavustusta ei jaettu heille naisille, jotka olivat synnytyksen aikana joko työlaitoksessa, alkoholistihuollossa köyhäinhoidon varassa tai vankilassa.¹¹⁴

Huoltajan sivuilla esiin nostetut äitiysavustuksen summat puhuttivat: esimerkiksi vähävaraisen naisen tulorajan ollessa 8000 markkaa, tai 10 000 markkaa mikäli hän asui paikkakunnalla, jossa elinkustannukset olivat laskennallisesti suurempia. Joissain tapauksissa äitiysavustuksesta oli vähennetty äidin hoitoa vaatineen sairaalahoidon kustannus ja sen vuoksi *Huoltajassa* äitiyshuollon ja äitiyshuollon eri muotojen ja köyhäinhoidon välille tehtiin selkeä raja. Huoltoväki näki, että ”Meidän on muistettava, että äitiysavustus ei ole köyhäinhoitoa, vaan se on enemmänkin yhteiskunnan vaatimaton huomionosoitus vähävaraisille äideille siitä palveluksesta, minkä he ovat sille tehneet, lisäämällä sen arvokkainta omaisuutta – lapsia!”¹¹⁵ Rahana annetun äitiysavustuksen haluttiin korreloivan syntyvien lasten määrää vuonna 1941 ja tämän vuoksi köyhäinhoidon uudistuksen myötä lapsilisä otettiin käyttöön vuonna 1948 äitiysavustuksesta irrotettuna tukimuotona.

Näen, että lapsilisän varhainen tukimuoto on ollut köyhäinhoidon uudistuksen myötä yhtenä tärkeimmistä väestöpoliittisista muutoksista kohti hyvinvointivaltiota. Naisiin kohdistuvat patriarkaaliset odotukset perheen perustamisesta, lastenhoidosta ja miehen

¹¹³<https://www.svensktidskrift.se/arkiv100/1988/9%20H%20Magnus%20Karaveli;%20Kris%20i%20befolkningsfr%C3%A5gan%20och%20friheten.pdf> ”Kris i befolkningsfrågan”

¹¹⁴ Harjula 2015, 188-192.

¹¹⁵ Huoltaja 1.3.1941.

henkisen hyvinvoinnin edistäjänä ja vaalijana olivat korostuneessa asemassa erityisesti sotien jälkeen, vaikka lastenhoidon ja kotihengettärenä olemisen ohella naisten työssäkäynti lisääntyi miesten matalan palkkatason vuoksi. Ikääntyvän väestön väistyminen ja nuoremman sukupolven syntyminen aiheutti perheille myönnettyjen avustusten korostuksia. Yhteiskuntasuunnittelun ja sotien jälkeen alkaneen niin kutsutun vauvabuumin myötä syntyi koko maata kattava päiväkotitoiminta, joka edesauttoi äidin työssäkäyntiä, joka oli ennen päiväkotitoiminnan alkamista joutunut turvautumaan tilapäisratkaisuihin.¹¹⁶ Vastasyntyneen arvo nähtiin suurena *Huoltajassa* ja muutoinkin sosiaalityön saralla, sillä lapset nähtiin täyttävän aukon, jonka sota aiheutti, kuten voimme huomata alla olevasta lainauksesta

Äskeisen sotamme jälkeen on maassamme virinnyt entistä suurempi mielenkiinto väestönlisääntymiskysymykseen ja sen ohella on äitien arvo uusien kansalaisten synnyttäjänä menetettyjen tilalle käynyt laajoille kansalaispiireille entistä selvemmäksi. Meidän on lähdettävä siltä pohjalta, että lapsien synnyttäminen ei ole yhteiskunnankaan kannalta mikään vähäpätöinen asia, vaan se on naistenme isänmaamme hyväksi suorittamaa arvokkainta ”asevelvollisuutta”¹¹⁷

Naisten asemasta, tai naisista ylipäätään ei juurikaan keskusteltu *Huoltajassa* erillisenä sukupuolena ennen sotaa, mutta sodan alkaessa naisten jäädessä kotirintamalle naisen asema yhteiskunnassa nostettiin esille hermo- ja mielitauteihin erikoistuneen lääkärin Rakel Jalaksen kirjoituksessa *Nainen ja yhteiskunta* vuonna 1941. Vastapainoksi ”sotaisille tiedoille” ja ”miesten saavutuksille”, kuten Jalas asian ilmaisi. Kirjoituksessaan hän korosti, kuinka naisen tehtävä suomalaisessa yhteiskunnassa oli toimia lasten ja yhteiskunnan siveellisenä kasvattajana, jotta yhteiskunnalla olisi tulevaisuus. Toisin sanoen naisen tuli edustaa niitä köyhäinhoidollisia huoltotoimenpiteitä, joilla pyrittiin vaalimaan puhdasta ja siveellisestä ehjää perhettä.

Jalas kuitenkin huomautti, että naisen onnellisuus oli sidottu siihen, kuinka yhteiskunta ”toimii mikäli hän kykenee kodissa ylläpitämään sellaista terveyden, taloudenhoidon ja kasvatuksellista tasoa, että se takaa kodin pysyvyyden ja suo nousevan sukupolven kehitykselle mahdollisimman suotuisat edellytykset ja mikäli hän tarpeeksi tietorikkaana

¹¹⁶ Jaakkola et al. 1994, 301.

¹¹⁷ Huoltaja 1.3.1941.

ja laajakatseisena pystyy ohjaamaan nousevaa polvea edelleen elämässä, on edessämme onnellinen elämä ja Suomella uusi suuri huomen.”¹¹⁸ Sen vuoksi sosiaalihuollon haluttiin paneutuvan äitiyshuollon ja laitoshoidon uudistamiseen, synnytyssairaaloiden perustamiseen ja äitiyshuollon verkoston laajentamiseksi koko maahan sekä palkalliseen äitiyslomaan. Äitiysneuvontatyöhön toivottiin rahallista panostusta ja raskaudenseurannan alkamisen aikaistamista sekä äitien lepokotien lisäämistä, jotta traumaattisen synnytyksen kokeneet tai ylipäättään synnytyksessä rasittuneet äidit saisivat toipua rauhassa.

Naisen yhteiskunnallisessa asemassa tapahtunut muutos muovasivat sosiaalityötä kokonaisuudessaan. Uusi sodanjälkeinen jälkeinen 1930-luvulle jämähtänyt sosiaalityö vaati uudenlaisia toimintatapoja, joten sosiaalihuoltoa varten koulutettiin niin kutsuttuja huoltotarkkaajia eli toisin sanoen sosiaalityöntekijöitä, joiden tehtävänä oli kuten 1920-1930-lukujen kunnallislautakuntien määräämät kaitsijat: toimia köyhäinhoidon asiakkaiden neuvonantajina ja tukea köyhäinhoidon varaan joutuneita perheitä ja yksilöitä.¹¹⁹ Tavoitteena oli yhteiskunnallinen kukoistus ja yhteiskunnallista kukoistusta varten sosiaalihuollossa kiinnitettiin huomiota Yhdysvalloista yksilökohtaisen, niin kutsutun casework -hoitomallin omaksuminen. Huoltomuoto perustui sosiaalihuollon ja avunhakijan väliseen luottamukselliseen suhteeseen ja huoltoväen yksilölliseen kohtaamiseen, tai kuten *Huoltajassa* luonnehdittiin: ”Huoltotoimenpiteitten on otettava huomioon yksilö. Sosiaalihuollon erikoisluonteeseen kuuluu, että se on tekemisissä ihmisten kanssa. Kullakin ihmisellä on oma tapansa suhtautua vaikeuksiinsa, ympäristöönsä ja niin myös sosiaalihuoltoon.”¹²⁰

Vuoden 1950 sosiaalityön lakimuutoksen myötä sosiaalityö sai valtiollisen lähtökohdan ja muuttui luonteeltaan aikaisempaa ammattimaiseksi. Vuonna 1950 voimaan astunut huoltoapulaki toi köyhäinhoidon ammattilaisille mahdollisuuden lisäkoulutuksen ja vuonna 1956 uusi huoltoapulaki korvasi vuoden 1922 köyhäinhoitolain.¹²¹ Huoltoapulaki edesauttoi hillitsemään huollonsaajan saamaa holhousa. 1900-luvun köyhäinapu etsi yksilöstä ruumiillisia ja henkisiä vikoja oman kurjuuden synnyttämiseksi ja köyhyyydessä

¹¹⁸ Huoltaja 1.11.1941.

¹¹⁹ Jaakkola et al. 1994, 311–316.

¹²⁰ Huoltaja 1.4.1950.

¹²¹ Huoltaja 1.7.1950.

elämiselle ja yksilön rankaisemista pois pääsemättömyydestä kurjuudesta. 1940-luvun-1950-luvun taitteissa yksilön yhteiskunnallinen ja kunnallinen asema nähtiin ympäristön aiheuttamien syiden synnyttämänä tuloksena ja sosiaalihuolto yksilöä kokonaisuutena nähtävänä työnä. *Huoltajassakin* nostettiin esille: ”Perhesuojelu kohdistuu periaatteellisesti kaikkiin perheisiin samanlaisena, riippumatta yksityisen perheen erikoisesta hädästä, tarpeesta tai epäitsenäisestä asemasta. Se pyrkii vain yleisesti luomaan kaikille perheille terveen perustan ja suotuisat elinehdot ja perustuu sen toiminta uskonnollisiin, eettisiin, pedagogisiin, rotuhygienisiin, väestöpoliittisiin, sosiologisiin ja sosiaalisiin syihin.”¹²²

Kaikki perhettä ja yksilöä koskevat päätökset tuli hoitaa keskitetysti. Huoltotoimenpiteinä olivat avohuollon lisäksi yksilömuotoinen laitoshuolto, mutta laitoshuoltoa ei suosittu sen sitovuuden ja eristävyuden takia¹²³ ja tätä tukemaan pyrittiin laajentamaan sosiaalityöntekijöiden, huoltoväen ja tarkkaajien ammatillista osaamista ja luoda sosiaalityöstä, tosin edelleen köyhäinhuitona nähtyä kokonaisuutta. Uusi sosiaaliammattikunta uuden ilmapiiriin myötä koulutti sekä nais-, että miespuolisia työntekijöitä, joiden kenttätööhön nähtiin kuuluvan irtolais- ja alkoholihuollon lisäksi perhehuollon tehtävät kuten kasvatuksellinen neuvonta ja opastus.¹²⁴ Tarkkaajan työ oli sodanjälkeisen jälleenrakennuksen aikana syntyneiden uusien näkemysten pohjalta rakennettu toimi, joka muistutti 1920–1940-luvun irtolais- ja alkoholihuollon huoltotoimenpiteitä, sillä sosiaalityön asiakasta voitiin uhata esimerkiksi poliisiviranomaisella, mikäli hän ei saapunut varatulle asiakastapaamiseen, vaikka *Huoltajassakin* korostettiin myös tarkkaajan pedagogisen tahdikkuuden perään.¹²⁵

Köyhän sosiaalinen asema 1950-luvulle tultaessa oli saanut uudenlaisen lähestymistavan, sillä huoltoväen kollektiivinen päätös siitä, että köyhä oli valinnut kurjuuden, puutteenalaisuuden ja silkan epäonnisen elämän hälveni. Köyhyys nähtiin aiemmasta jyrkästä asenteesta poiketen monisyisenä ongelmana ja kurjuuden syyt sellaisina, joihin voitiin huoltoväen ja koulutettujen tarkkaajien avustuksella vaikuttaa, mikäli avunhakija

¹²² Huoltaja 1.4.1950.

¹²³ Huoltaja 1.4.1950.

¹²⁴ Huoltaja 1.2.1941; Huoltaja 1.1.1945.

¹²⁵ Jaakkola et al. 1994, 311.

oli yhteistyöhaluinen.¹²⁶ Huomionarvoista on äänensävy ja esille nostetut aiheuttajat, jotka poikkesivat huomattavasti 1900-luvun alun näkemyksestä köyhään: ”Mutta taloudellisena nousukautenakin, jolloin pitäisi hyvinvoinnin kukoistaa, kurkistelee puute monen kodin akkunasta sisään. Tässä on luonnollisesti monia sellaisia syitä, joita elämä tulee aina tuomaan mukanaan. Sellainen on esim. sairaus, halla y.m. yllättävät meistä riippumattomat tekijät.”¹²⁷

Mona Mannevuon vuonna 2020 julkaisemassaan teoksessaan *Ihmiskone töissä: Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa* käsitellyt tehokkuusajattelua, eli näkemystä ihmisestä väsymättömänä adaptaatioon kykenevänä hiljaisena koneena ja neurorationalisointi eli tiedeperusteista päätöksentekoa.¹²⁸ Ajattelu voidaan nähdä heränneen erityisesti sotien jälkeisellä ajalla, jolloin myös sosiaalinen insinööritaito koki toisen kultakauden. Väestö- ja sosiopoliittinen painopiste muuttui nopeasti sodan jälkeen ja muutos näkyy selvästi, kun katsomme vuoden 1950 ensimmäistä numeroa ja sen pääkirjoitusta ”*Entä sitten*”, jossa huomio on kiinnittynyt siirtoväen, sotaleskien ja orpojen sekä asevelvollisten huollon lisäksi lastensuojeluun ja uusien sosiaalihuollon linjojen kehittämiseen, sekä raittiustyöhön, joka laiminlyötiin sodan aikana, mutta joka nousi sodan jälkeen erityiseen asemaan rintamalta palanneiden miesten ja heidän juomistapojen pahentumisen vuoksi.¹²⁹

Väestö- ja perhepoliittiset kysymykset nousivat keskeisiksi kysymyksiksi sotien jälkeen, kun työstä saadut ansiotulot eivät inflaation ja ostovoiman heikkouden vuoksi riittäneet perheen elättämiseen. Keskeiseksi sodanjälkeiseksi huoltokohteeksi nousivat myös lasten ja nuorten huolto, joka oli jäänyt keskeneräiseksi 1920-luvulta lähtien.¹³⁰ Vuonna 1939 käyttöön otetulla kansaneläkejärjestelmällä ja sen rinnalla vuodesta 1948 perhepalkkajärjestelmän kehittymisen myötä otettiin käyttöön lapsilisä, joka maksettiin

¹²⁶ Vuonna 2023 esiintyvässä keskustelussa yksilön valintojen vaikutuksista omaan taloudelliseen tasapainoon tosin toistaa 1900-luvun retoriikkaa: yksilön kurja yhteiskunnallinen asema on riippuvainen yksistään yksilön valinnoista. https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/4f89de24-a15e-4b1c-afac-ab275c24e005?fbclid=IwAR3vBgeWspcYmYBnNGIwhpeJLhEpkjYPyO71tQy91FwiZ_1j3Hzbh8F86T0 Kokoomuksen kansanedustaja Noora Fagerström mielsi 26.8.2023 tehdyssä haastattelussaan köyhyyden valinnaksi ja toivoi jokaisen luovan arjen haasteista voimavaroja. <https://www.hs.fi/hyvinvointi/art-2000009815434.html>

¹²⁷ Huoltaja 1.4.1949.

¹²⁸ Mannevuon 2020, 17.

¹²⁹ Huoltaja 1.1.1950.

¹³⁰ Huoltaja 1.5.1940.

kaikille lapsiperheille lapsen elatusta varten. Tarkoituksena oli ennaltaehkäistä lapsiperheköyhyyttä ja tukea vanhempien työssäkäyntiä.¹³¹

Voidaan nähdä, että sosiaalihuollossa ja sosiaaliturvan muodostuessa vuosina 1920–1950 vallitsi maksimaalisen kontrollin aika. Edellä mainitut lainsäädännölliset ja köyhäinhoidolliset menetelmät ja huoltotoimenpiteet sekä samanaikaisesti riistivät yksilöiltä mahdollisuuden parempaan arkeen poistamalla apua hakeneilta äänioikeuden tai sitomalla heidät kotipaikkakunnalleen, että velvoittivat yksilöitä toimimaan itsenäisesti ilman yhteiskunnallista avustusta. Yksilöitä muistutettiin omien valintojen deterministisyydestä ja kausaliteeteista, mutta valtiojohtoisen kontrollin avustamana. Hitaasti, mutta varmasti sosiaalihuolto ja siihen liittyvät toimenpiteet muuttuivat yksilöllisemmiksi sekä perhekohtaisemmiksi 1950-luvulle tultaessa.

Pääpaino pysytteli yksilön kyvykkyydessä olla kunniallinen, mukautuva, sopeutuva ja ahkera. Tultaessa 1950-luvulle köyhäinhoidon merkitys ja luonne eivät muuttuneet, vaan ”köyhäinhoidolla, sanan laajemmassa merkityksessä, tarkoitetaan kaikkia toimenpiteitä puutteenalaisten henkilöiden auttamiseksi ja köyhyyden vastustamiseksi” kuten *Huoltajassa* todettiin¹³² siitä huolimatta, että sosiaalityö oli muuttumassa lainsäädännöllisesti velvoittavasta vaivashoidosta köyhäinhuoltoon ja sodan jälkeen yksilöä yksilönä kohtaavaksi sosiaalityön kokonaisuudeksi.¹³³

Käsittämäni luku voidaan nähdä käytännöllisenä esimerkkinä valtiollisen johdon, sosiaalisen kontrollin, huoltoviranomaisten ja poliisin yhteistyössä harjoittamasta sosiaalisesta insinööritaidosta, jonka tavoitteena oli irrationaalisen väestön yhdenmukaistaminen. Yhteiskunta pyrittiin siistimään heistä, jotka elivät yhteiskunnan kollektiivisen normiston ulkopuolella. Kurjuuden juuri, jonka löytyminen voidaan nähdä olleen huoltoväen tärkeimpiä tehtäviä 1900-luvun alusta lähtien, löydettiin yksilöstä ja joissain tapauksissa ihmisryhmän muodostamasta kollektiivista. Ihmisryhmien muovaaminen yhteiskunnan tarpeisiin olivat sidoksissa vahvaan lainsäädännölliseen ja kontrollipohjaiseen järjestelmään, jossa vapautta oli vähän.

¹³¹ Jaakkola et al. 212-213.

¹³² Huoltaja 1.7.1950.

¹³³ Jaakkola et al. 1994, 293-294.

Avustusten hakeminen oli sidoksissa kotipaikkaoikeuden säilyttämiseen ja vaati täydellistä oma-aloitteisuutta ja omatahtoisuutta. Passiivisuus, elatusvelvollisuuden pakeneminen, vapaaehtoinen työttömyys ja avustuksilla ”nauttiminen” nähtiin edelleen uhkana koko yhteiskunnalliselle hyvinvoinnille, mutta ennen kaikkea köyhäinhoidollisten asetusten vastaisena tekona. Tultaessa 1950-luvulle Bruno Sarlin nosti esille mahdollisuuden jakaa elatusvelvollisuus ehdottomaan ja ehdolliseen ottaen huomioon elatusvelvollisen maksukyvyyn,¹³⁴ mutta huoltoväen asenne avustusten hakemista kohtaan kertoo avustuksen hakemisesta aiheutunut äänioikeuden menetys. Huoltoväen 1800-luvulta lähtien konsensusta nauttinut näkemys siitä, että yksilö valitsi työntäyteisen elämän tilalle kurjuutta ja puutteenalaisuutta oli hiljalleen muuttunut hahmottamaan ulkoisten syiden vaikutusta kunkin yksilölliseen tilanteeseen, vaikka kontrollin alaisuudessa olleet irtolaiset, alkoholistit ja vajaamieliset jäivät ilman tasavertaisuutta takaavaa autonomisuutta.

Siirryn seuraavaksi tarkastelemaan valtiollista ja köyhäinhoidollista laitostumista sekä Saksasta 1800-luvun loppupuolella lähteneen ja Suomessa 1930-luvulla suosionsa saanutta degeneroitumisteoriaa. Viimeksi mainittu toimi pohjana rotuhygieeniselle ajattelulle, joka puolestaan oli tärkeässä asemassa valtiollisen kontrollin piiriin jääneiden ihmisryhmien manipuloinnissa. Sosiaaliseen insinööritaitoon kuuluu ihmisryhmien ohjattavuuden ja yksilön muovautuvuuden lisäksi valtiollisen kontrollin hyödyntäminen tehokkuuden saavuttamiseksi, mutta kuten seuraavassa luvussa esitän, pyrkimyksenä on ollut myös saavuttaa kansakunnallinen puhtaus ja taloudellinen edullisuus.

1.2 Degeneroituva yhteiskunta ja laitostuva Suomi

*Usein huomautetaan nimittäin, kuinka terve, turmeltumaton henkinen elämä on omansa ylläpitämään niinhyvin yksityisen ihmisen kuin koko aineellista varallisuutta, ja päinvastoin, kuinka velto siveellisyys, siveettömyys ja paheet aikaansaavat köyhyyttä, kurjuutta ja hätää.*¹³⁵

Olen edellisessä luvussa todennut, että Suomen ensimmäinen vaivaishoidontarkastelija Gustaf Adolf Helsingius jakoi kunnallisen köyhäinhoidon asiakkaat työkuntoisiin ja

¹³⁴ Huoltaja 1.7.1950.

¹³⁵ Helsingius 1917, 171.

työkyvyttömiin vuonna 1917 ilmestyneessä kirjassaan *Köyhäinhoidon käsikirja*, jotta köyhäinhoidon tehtävät ja huoltotoimenpiteet voitiin kohdistaa oikealla tavalla koskemaan oikeaa avun hakijaa sen sijaan, että anottu hakemus menisi työkykyiselle henkilölle vaivaisen tai sairaan sijasta. Tulkinnanvaraisena nähtävä luokittelu vaivaista ja työkuntoisista auttoi köyhäinhoitoa määrittelemään annettuja hoitomuotoja ja sen muotoa, sekä hoitopaikkaa. Hoidollisten toimenpiteiden tarpeessa 1800–1900-luvuilla nähtiin olevan seuraavat ryhmät:

1. Mielenvikaiset eli mielipuoliset ja tylsäjärkiset
2. sokeat, silmäpuolet ja huononäköiset
3. kuuromykät, kuurot ja mykät
4. muulla tavoin vaivaiset

Helsingiuksen luoma luokitus perustui 1800-luvun näkemykseen ja vaikutti vahvasti 1900-luvun alkupuoliskon vaivaishoidolliseen liberalistiseen eriytymispolitiikkaan, jonka myötä kuntia ryhdyttiin velvoittamaan erillisten laitosten rakentamiseen. Vuoden 1889 Keisarillisen Majesteetin armollinen asetus sairasmielisten hoidosta kumosi vuodesta 1852 voimassa olleen houruinhoitoasetuksen ja satoi kunnat lainsäädännön nojalla huolehtimaan siitä, että kuntiin perustettaisiin joko mielisairaaloita tai osastoja, joissa mielisairaita voitiin hoitaa. Tämän vuoksi kunnalliskodit toimivat myös osittain mielisairaaloina. Kehityskelpoisille nähdylle perustettiin jo varhain oppilaitoksia, mutta vajaa- ja tylsämielisille ja mieleltään sairaille henkilöille varattuja mielisairaaloita oli vuonna 1900 Suomessa yhteensä kahdeksan kappaletta, joihin sijoitettiin heitä, jotka sairautensa vuoksi saivat A-, B-, tai C- liite osoittamassa syyn laitoshoidolle.¹³⁶ Vajaamieliset, mielisairaat, köyhät, vanhukset ja lapset saivat kaikki osakseen samaa kunnallista sosiaali- ja laitoshuoltoa, koska 1900-luvun alussa mielisairauksien hoitaminen oli pääosin kodin ja kunnan vastuulla.¹³⁷

Työnteon nähtiin parhaana mahdollisena keinona kuntouttaa mieleltään hauraan. *Huoltajassa* julkaistiin vuonna 1920 esitelmä köyhäinhoitoviranomaisten vuonna 1919

¹³⁶ Harjula 1996 100, Pietikäinen 2013, 165-166. A-liite sisälsi henkilötietojen lisäksi tietoja terveydentilasta, B-liitteessä puolestaan kuvailtiin potilaan sääty, ammatti, perhetilanne ja elämäntavat ja C-liite puolestaan oli maksusitoumus.

¹³⁷ Pietikäinen 2020, 77-79. Jousimaa 1987, 110-111.

pidetystä kokouksesta, jossa ajan hengen mukaisesti korostettiin ruumiillisen työn tärkeyttä mielisairaahan hoidon kannalta seuraavasti: ”työ nimittäin vaikuttaa sen, että vaivaloiset ja rauhattomat mielikuvitukset ja ajatukset häviävät ja siten ne aivo-osat, joiden toiminnasta ne ovat esiintyneet, myös pääsevät lepoon. Siten sairaan paraneminen edistyy.”¹³⁸ Kunnalliskodeissa ja vaivaistaloissa tapahtuvaan huoltoon haluttiin puuttua, koska nähtiin, kuinka ”moni tylsämielinen, jolla alkuaan ei ole mitään huonoja taipumuksia, oppii niitä kunnalliskodissa.”¹³⁹ Tosin kunnalliskotien luonteen vaikutus köyhäinhoidollisen näkemyksen mukaan jopa mielisairaakin nähtiin työvoimana, jonka vuoksi esimerkiksi köyhäinhoitoviranomaisten Lempäälässä pidetyssä kokouksessa korostettiin työhoidon mielen- ja sielunheikkoutta parantavasta voimasta: ”Jos äkillisissä mielisairaissa tahi pitkäaikaisten mielisairaiden äkillisissä huonontumistiloissa voidaan nähdä työhoidon vaikuttavan parantavasti, on sen vaikutus kronillisissa tapauksissa kasvattava ja tekee mielisairaahan enemmän yhteiskuntaa hyödyttäväksi, mikä myös voidaan katsoa parantavan hänen tilaansa.”¹⁴⁰

Mielisairaalahjärjestelmä oli alkanut muotoutua jo vuoden 1879 jälkeen. 1900-luvun alussa Suomessa oli neljä valtiollista mielisairaala ja muita hoitoon perehtyneitä yksityislaitoksia, mutta vaivaistalojen ja myöhemmin kunnalliskotien oheen ei ollut tavatonta rakentaa omia sellejä muistuttavia mielisairausosastoja. Vuoteen 1920 mennessä Suomessa oli kolme valtion ylläpitämää mielisairaala ja hoito kuntien huoltolautakuntien ja muiden lautakuntien päätäntävällän alla. Vuonna 1920 eduskunta huomioi puutteellisen mielisairaanhoidon, minkä takia silloinen hallitus kohdensi määrärahoja piirimielisairaaloiden perustamista varten.

Kuntien velvollisuuksien mielisairaaloiden perustamisessa perään kuulutettiin useamman kerran *Huoltajan* vuosikerroissa ja esimerkiksi vuoden 1921 uutisosastolla muistutettiin kuntia siitä, kuinka kahden tai useamman mielisairasosaston pitäminen tulee kalliimmaksi kuin yhden useamman kunnan kesken jaettavan mielisairaalan perustaminen, mutta vasta vuoden 1922 köyhäinhoitolaki velvoitti kunnat toteuttamaan opetuksen heille, jotka luokiteltiin viallisiksi, sekä eriyttämään laitoshoidon kunnalliskodeista ja muista huoltotoimenpiteistä. Lain mukaan ruumiinvasta kärsiville

¹³⁸ Huoltaja 1.1.1920.

¹³⁹ Huoltaja 19.6.1925.

¹⁴⁰ Huoltaja 1.1.1920.

tuli antaa mahdollisuus hoitoon tai keinot ruumiinviasta aiheutuvien ongelmien lieventämiseen.¹⁴¹ Laitostumisen voidaan nähdä alkaneen ja kehittyneen järjestelmällisemmin 1920-luvulla ja kunnat joutuivat lainsäädännön puitteissa ottamaan suuremman vastuun piirimielisairaalarjestelmän rakentamisesta. Vuonna 1922 voimaan tullessa köyhäinhoitolaissa määrättiin, ettei ”mielisairasta, joka ei saanut muuta hoitopaikkaa, saanut laittaa samaan huoneeseen muiden hoidokkien sekaan.”¹⁴² Tämä ei kuitenkaan aina toteutunut, sillä kuten olen edellisessä luvussa nostanut esille, kunnalliskodissa asukkeina saattoivat olla niin aikuisia miehiä, naisia, raajarikkoisia, vammaisia ja muista ruumiin vioista kärsiviä sekä alkoholisteja ja irtolaisia sekä kiertolaisia, että myös lapsia samoissa tiloissa.¹⁴³

Aate- ja oppihistorian professori Petteri Pietikäinen on teoksessaan *Hulluuden historia* kirjoittanut, että kunnissa ”hulluuden kirjoihin” ei ollut vaikeaa päästä: jos ihminen oli mielenvikainen, epileptikko, juoppo, kuppatautinen, kehitysvammainen, dementoitunut vanhus tai muuten vain omituinen, hänet luokiteltiin herkästi heikkomielliseksi ja häntä kohdeltiin sen mukaisesti.”¹⁴⁴ Pietikäisen huomiota tukee Helsingin ja muun huoltoväen varsin monitulkinnaiset näkemykset yksilöstä.¹⁴⁵ Huoltoväen keskusteluun ilmaantui yksilöiden ulkoisia ja henkisiä piirteitä kuvaavia ilmaisuja, jotka voidaan nähdä tutkimuksen valossa monitulkintaisina. Esimerkiksi vuonna 1890 perustetun Perttulan tylsämielisyyskasvatuslaitoksen perustaja ja rotuhygienian puolestapuhuja Edwin Hedman erotti ”tylsämielisen” ”idiootista” perustelemalla idiootin olevan alimmalla asteella oleva ”olio”, jonka ”olemassaoloa leimasi älyn täydellinen puuttuminen ja vegetatiivisen elämän yksinvalta”.¹⁴⁶

Tylsämielinen puolestaan omasi normaalia vähemmän älynlahjoja, mutta jolla oli mahdollisuus kehittyä kognitiivisten taitojensa ansiosta. Hedman erotti tylsämieliset älyllisesti poikkeaviin ja moraalisesti poikkeaviin ja luokittelu edesauttoi tylsämielisten sijoittamisen oikeisiin laitoksiin: ne, jotka nähtiin oppimiskykyisinä, sijoitettiin heille tarkoitettuun kouluun, kun taas oppimiskyvyttömät sijoitettiin joko takaisin kotiin,

¹⁴¹ Harjula 1996, 44.

¹⁴² Ahava 1923, 31.

¹⁴³ Jousimaa 1987, 83.

¹⁴⁴ Pietikäinen 2020, 166.

¹⁴⁵ Harjula 1996, 29 ja 65. Huoltaja 1.2.1927.

¹⁴⁶ Harjula 1996, 64.

vaivaistaloon tai mielisairaalaan,¹⁴⁷ jossa suositunna hoitomuotona oli työterapia, sillä aivan kuten kunnalliskodeissa, niin mielisairaaloissa tylsämielisten, vajaamielisten ja muiden laitokseen sijoitettujen hoitoon tuli kuulua olennaisesti työnteko, koska ”työ on universaalilääke rauhoittuneille mielisairaille. Käsi kädessä toiminnan, levon, virkistyksen ja hovin kanssa johdetaan heidät taas jokapäiväiseen elämään ja paranevat he ilman muita lääkkeitä.”¹⁴⁸

Vuonna 1927 säädetty terveydenhoitolaki määräsi terveydenhuollon valtion valvonnan alaiseksi ja lääkintöhallitus asetettiin johtotehtäviin. Terveydenhoitolaki oli osaa köyhäinhuoltolainsäädäntöä ja toimi huoltotoimenpiteenä, koska lain nojalla säädettiin, että yleisvaaralliseen tarttuvaan tautiin sairastunut henkilö oli oikeutettu ilmaiseen hoitoon ja ylläpitoon niin kauan kunnes potilas oli terve.¹⁴⁹ *Huoltajassa* rappeutuminen ja rappeutuneiksi nähtyjien ihmisryhmään luokiteltujen yksilöiden lisääntyminen nähtiin ennen kaikkea rasittavan kansallista terveyttä. Tätä perusteltiin seuraavasti: ”Onhan järjetöntä edistää tällaista väestön lisäämistä, kun moni omillaan toimeentuleva lahjakas perhe hädin tuskin saa lapsensa kasvatetuksi.”¹⁵⁰

Degeneraatioteoriaan olennaisesti kuulunut keskustelu maaseutu- ja kaupunkiasumisen välisistä eroista ja kaupungistumisesta johtuvasta rappeutumisesta ei näy *Huoltajan* vuosikerroissa usein, mutta terveydenhoitolain astuessa voimaan keskustelu maaseutuasumisesta heräsi ja on hyvänä esimerkkinä väestö- ja perhepoliittista kysymyksistä, jotka saivat raaminsa Myrdalien luomasta rationaaliseen yhteiskuntasuunnitteluun pohjautuneesta yhteiskunnasta. Ruotsista saadun mallin mukaisesti huoltoväki ryhtyi pohtimaan esimerkiksi kunnallisen asumishuollon kehittämistä, sillä nähtiin, että ”huono asunto vie alaspäin sekä henkisesti, että ruumiillisesti”¹⁵¹

Myrdalin pariskunta oli kansanterveyskysymystä pohtiessa luonut Asunnonselvityskomitean ja Terveydenhoitolautakunta asetettiin pohtimaan maaseudulla olleiden asuinrakennusten purkamista ja uusien rakentamista. Suomessa huoltoväki pohti

¹⁴⁷ Harjula 1996, 63-66.

¹⁴⁸ Huoltaja 1.1.1920.

¹⁴⁹ Huoltaja 1.9.1932. Pietikäinen 2020, 169-170.

¹⁵⁰ Huoltaja 1.2.1927.

¹⁵¹ Huoltaja 1.9.1955.

terveydenhoitajan palkkaamista opastamaan, neuvomaan ja valvomaan terveydenhoitolain nojalla perheiden kotien puhtaanapitoa, vaikka terveydenhoitajan toimi nähtiin ennestään ylikuormittuneelta.¹⁵² Nähdäkseni keskustelu keskittyi lähinnä köyhäinhoidon ja kotiaivustusten huollon piireissä olleisiin lapsiperheisiin. Mielenkiintoista onkin huomata tässä yhteydessä puhuttavan huoltoväen korostamista maaseutuasumisen ja kaupungissa asumisen hyödyistä, sillä asutuskeskukset nähtiin vetovoimana äidin työssäkäynnin ajaksi, koska asutuskeskusten palveluihin kuuluivat keskusten tarjoamat päiväkodit, kasvitarhat ja leikkikenttiä. Maaseutuasumistakin tuettiin, mutta nähtiin, että lasten kasvuympäristön lisäksi vanhempien kunniallisuus määrittivät lasten tulevaisuutta.¹⁵³

Moraalinvartijoiksi luokiteltujen laitosten rakentaminen kiihtyi 1930-luvun loppupuolella vuoden 1937 mielisairaslain nojalla. Mielisairaslaisissa määrättiin, että mielisairaalahoidoa tuli antaa kaikille, 15 vuotta täyttäneille, kunnallisessa tai yksityisessä mielisairaalassa tai kunnalliskodin mielisairasosastolla, mikäli osasto oli hyväksytty sellaiseksi. Psykiatrisen sairaanhoidon hakeminen ja saaminen oli lääkärin päätäntävällä alla ja mielisairanhoidon toteutuminen oli sekä valtion, että kunnan vastuulla. Maksusitoumusta ei enää vaadittu hoitopaikkaa hakiessa, vaikka köyhähoitolainsäädännön mukaan saatu hoito oli, kuten köyhäinhoito eli vastikkeellisia.¹⁵⁴

Uudessa laissa oli nähtävissä vahva asenteellinen, kontrollipolitiikkaa korostava ote, sillä sinä missä yksilön terveys pyrittiin asettamaan ensisijaiseksi, terveyden huolto oli pitkälti lääkintöhallituksen, piirilääkärin ja kunnallisten köyhäinhoitoviranomaisten päätettävissä. Ilmari Kalpa julkaisi *Huoltajassa* vuonna 1938 pitkän mielisairaslakia selventävän artikkelin, jossa Kalpa muistutti huoltoväkeä siitä, kuinka ”kunnallista viranomaisten valvontavelvollisuutta heti uuden lain tultua voimaan riittävästi tehostetaan. Tämän valvonnan tehokkuudesta nim. riippuu koko nykyisen lainsäädännön tarkoituksenmukaisuus.”¹⁵⁵ Kalpan huomio kertoo köyhäinhoidollisten ja

¹⁵² Huoltaja 1.9.1936.

¹⁵³ Huoltaja 1.10.1930.

¹⁵⁴ Huoltaja 1.2.1938.

¹⁵⁵ Huoltaja 1.2.1938.

lainsäädännöllisten asetusten monitulkintaisuutta ja lääketieteellisen diagnostiikan monimutkaisuudesta.

Vuonna 1938 Väestöliiton hallituksen jäsen Rakel Jalas nosti esille, kuinka uudessa mielisairaslaissa sisältyvät myös vajaamieliset (idiotit ja imbesillit) mielisairaisiin sanan laajemmassa merkityksessä, koska heistä ei mainita laissa erikseen monitulkinnaisuudesta. Jalas nosti esille senkin, kuinka potilaan hoito ja hoidon toteutuminen olivat riippuvaisia kolmen eri instanssin yhteistyön tehokkuudesta sekä 1940-luvulle. Potilas eli aikakauden termein hoidokki, sai tarvitsemaansa laitoshoidoa vain, jos mielisairasosaston lääkäri puolsi potilaan terveydentilan. Huoltolautakunta, joka oli köyhäinhoitohallituksen ja kunnallisten päätöselinten vallan alla, saattoi nähdä potilaan eri tavalla, joka saattoi ohjata potilaan kunnalliskotiin.¹⁵⁶

Tultaessa 1940-luvun loppuun laitostuminen, irtolais- ja alkoholistihoillon huoltotoimenpiteet ja sosiaalihuolto kokivat pysähtyneisyyden ajanjakson talvisodan syttyessä. Alkoholisti- ja irtolaislaitoshuollon kehitys oli hidasta ja laitosten rakentaminen vähäistä, sillä kunnilta puuttuivat resurssit. Siihenastiset vähäiset alkoholisti- ja miestyölaitokset sekä mielisairaaloitten virkaa toimineet kunnalliskodit mielisairasosastoinen suljettiin armeijan valjastettua rakennukset sotakäyttöön. Mielisairaalat kokivat rintamalle lähteneiden mieshoitajien myötä hoitajakadon, joka vaikutti rajusti potilaisiin olleisiin, sillä sota-aikana varsinaisten mielisairaaloitten valjastaminen sotasairaaloiksi johtivat siihen, että mielisairaaloitten potilaiden kuolleisuus oli korkea kuten Kellokosken ylilääkärin Ilkka Taipale on todennut kokoomateoksessa *Mielisairaalan sosiaalinen asema*, että mielisairaalan kuolleisuus oli korkeampi kuin rintamakuolleisuus.

Mielisairaaloissa kuoli 16 potilasta sataa kohden, kun taas rintamalla menehtyi 15-17 sataa kohden. Ennen sotia mielisairaaloissa menehtyneiden lukumäärä vaihteli vuosittain 400-500 välillä, eli sotavuosina menehtyneiden lukumäärä kaksinkertaistui, erityisesti vuonna 1942, joka Kellokosken sairaalan vuonna 1990 teettämän tutkimuksen mukaan oli kaikkein pahin sotavuosi. Tutkimuksessa kuolleisuuden syiksi luettiin heikko ja niukka ravinto, tilan ahtaus ja ahtauden myötä toistuvien ruumiiseen ja hyvinvointiin vaikuttavat

¹⁵⁶ Huoltaja 1.12.1938.

infektiot ja sotatilanteesta johtuneiden voimavarojen puutteellisuus.¹⁵⁷ Esimerkkinä tällaisesta sairaalasta voidaan nähdä Sipoossa sijainneen Nikkilän sairaala, jonka potilaista noin 16 % menehtyi nälkään vuosien 1940–1945 välillä, eli noin 250 potilasta.¹⁵⁸ *Huoltajassa* näitä menetyksiä ei käsitellä vuosikerroissa lainkaan.

Sodan päätyttyä mielisairashoito keskittyi vajaa- ja tylsämielisten ja mielisairaiden hoitoon, mutta koki uusia haasteita rintamalta kotiutuneiden miesten takia. Sotaneuroosit kuten kranaattikauhu yleistyivät ja talvisodan ja jatkosodan jälkeinen asenne sotilaiden mielenterveysongelmiin vaihtelivat – tapauskohtaisesti nähtiin, että aktiivinen sotatilanne laukaisi sotilaan mielen järkkymisen, mutta joissain tapauksissa tämän henkinen tila nähtiin sotilaan omana vikana, sillä 1940-luvun jälkeen ajalla voimistui näkemys ”konstituutiosta”, joka perustui saksalaiseen konstituutio-oppiin ruumiinrakenteen ja ruumiinosien muodon altistamisesta sairauksiin.¹⁵⁹ *Huoltajassa* sotilaiden mielenterveyttä, mielisairaanhoidollista tarvetta tai sotilaiden yleistä henkistä tilaa ei kuitenkaan käsitellä sodan jälkeen lainkaan. Keskustelu sotilaan rintamalta palaamisesta ja sopeutumisesta takaisin yhteiskuntaan ei myöskään käsitellä lainkaan, vaikka huoli rintamalla olleiden miesten hyvinvoinnista oli sodan alkaessa ja sodan edetessä *Huoltajassa* toistuva keskustelunaihe. Syy keskustelun tyrehtymiselle on spekulatiota, mutta kenties sotien jälkeinen jälleenrakennus ja huoli sotakorvausten maksamisesta sysäsivät huoltoväen huolet tulevaisuuteen uusiin haasteisiin.

Kun tarkastelemme lääketieteellisen terminologian ja määritelmien tarkentumisen historiaa kunnallisessa köyhäinhoidollisessa kontekstissa, voimme huomata, että kasvavat huoltomenot ja resurssipulat johtivat yhteiskunnallisena ja lainsäädännölliseen interventiona nähdyn sterilöimislain luomiseen ja yhteiskunnan vahvaan laitostumiseen, jonka huippuna voidaan nähdä niin sanotun ”Suuren Säilöönoton” -ilmiönä, jollaiseksi Pietikäinen on ilmiötä luonnehtinut.¹⁶⁰ Yksilöön elämään puuttuminen viranomaisten toimesta voidaan nähdä osana köyhäinhoidollisia huoltotoimenpiteitä sekä sopeuttamis-, että eriyttämispolitiikkana.

¹⁵⁷ Salo & Taipale 2019, 156-160.

¹⁵⁸ Nickby sjukhus mörka historia kommer fram i ny bok: ”Det är mycket möjligt att boken skapar debatt” <https://svenska.yle.fi/a/7-1448382>. Pietikäinen 2020, 333-334.

¹⁵⁹ Pietikäinen 2020, 256 ja 336-337.

¹⁶⁰ Pietikäinen 2013, 164.

Katariina Parhi ja Petteri Pietikäinen ovat nostaneet esille artikkelissaan *Socialising the Anti-Social: Psychopathy, Psychiatry and Social Engineering in Finland, 1945–1968* Ilmari Kalpan näkemyksen siitä, kuinka vaikeaa esimerkiksi psykopaateilla oli sopeutua ympäristöönsä.¹⁶¹ Huoltoväen *Huoltajassa* esiintyvä asenne tukee näkemystä sopeutumattomuudesta. *Huoltajan* vuosikertoja lukiessa koen, että sopeutumattomuuden käsite koski kaikkia, jotka nähtiin olleen uhkana, eli köyhiä, jollakin tavalla fyysisesti rajoittuneita, maanisdepressiivisiä, psykopaatteja, henkisesti jälkeenjääneitä ja vaikeasti vammaisia, eli heitä, joiden arkeen kajottiin valtiojohtoisen kontrollin avulla.

Laitoshoito ja sairaalajärjestelmä kehittyi vasta 1950-luvun alkupuolella. Jaottelu parannettavien ja parantumattomien, kehityskelpoisten ja kehityskelvottomien sekä akuutteihin että kroonisten sairauksien välillä auttoi yhteiskuntaa luomaan sosiaalihuollon ja köyhäinhoidon raamit.¹⁶² Laitoshuollossa oli tapahtumassa sotien jälkeisellä ajalla muutoksia asenteissa hoidettaviin: ”vajaamielisten laitoshuolto sen sijaan, vaikkakin se on laadultaan täysin vertailunkestävää, kykenee nykyisessä laajuudessaan tyydyttämään vain kolmanneksen tarpeesta.”¹⁶³ Asennemuutoksesta huolimatta laitokseen sijoittaminen oli yleinen toimenpide aina 1960-luvulle asti, jolloin kritiikki laitoshuoltoon sijoitettujen oikeuksista virisi,¹⁶⁴ kuten voimme huomata *Huoltajassa* julkaistusta raportista. Vuonna 1949 kunnalliskodeissa hoidokkeina oli *Huoltajassa* julkaistun raportin mukaan 1332 hoidokkia, joista 15,1 % mielisairasosastolla.

Mielisairaita ja ”syvästi vajaamielisiä” 19,45 % ja vaikeasti hoidettavien idioottien määrä 10 %. Tavallisella sairaosastolla ja yleisosastopaikoissa luvut olivat myös varsin korkeat, koska hoitopaikat, jotka eivät köyhäinhoitolainsäädännön kuuluneet osana kunnalliskoteja, olivat täynnä.¹⁶⁵ Kunnalliskodit kytkeytyivät vahvemaksi osaksi yleishoitoa ja niistä tuli sairaaloita vastaavia laitoksia, jossa hoidon saanti oli riippuvainen potilaan varallisuudesta, vasta uuden mielisairaalalain myötä vuoden 1952 jälkeen laitoshuolto ja sairaalajärjestelmä yhdenmukaistui ja rakentui rationaalisemmin, kun potilaita varten rakennettiin päämäärätietoisemmin tarpeita vastaavia osastoja, vaikka

¹⁶¹ Parhi & Pietikäinen 2017, 637-660.

¹⁶² Harjula 1996, 101.

¹⁶³ Huoltaja 1.8.1950.

¹⁶⁴ Jaakkola et al. 1994, 311.

¹⁶⁵ Huoltaja 1.12.1949.

mielisairaiden hoito oli läpi 1950-lukua riippuvainen kunnallisista resursseista ja vähäisistä hoitopaikoista.¹⁶⁶

Huoltajan vuosikerroista käy ilmi, että käsitys yksilöstä hoitotyön asiakkaana ja ihmisenä olemisesta oli saanut kolmenkymmenen vuoden ajan hieman uusia näköaloja, samoin kuin laitoshoidon toteuttamisesta, kuten *Huoltajassa* todettiin jo 1920-luvun alusta: ”Mielisairaille voi kyllä antaa henkistäkin työtä. Mutta silloin on tavallisesti ensin käytetty ruumiillista työtä, jonka jälkeen annetaan ajanvietoksi kuvia ja helppoa lukemista.”¹⁶⁷ Vuoden 1950 näkemys sisälsi yksilöä kokonaisuutena hahmottavaa ajattelua: ”Vajaamielislaitostenkin tulee olla paitsi hoito- myös opetuslaitoksia, koska kokemuksen mukaan melkein jokaista vajaamielistä voidaan jossain määrin kehittää, osaa heistä jopa niin paljon, ettei heitä tarvitse koko elämänsä pitää kalliissa laitoshoidossa, vaan heidät voidaan kokonaan tai ajoittain siirtää takaisin koteihin tai sijoituskoteihin hoidettavaksi.”¹⁶⁸

Huoltajassa vuonna 1950 julkaistussa matkaraportissa ”*Ensimmäinen sodanjälkeinen pohjoismaiden keskeiseksi muodostunut vajaamielishuoltokokous*” nostettiin esille Ruotsissa 1940-luvun loppupuolen huoltolaitospotilaiden hoitoa koskeva näkemys, joka poikkesi huomattavasti suomalaisen huoltoväen näkemyksestä: siinä missä ruotsalaislääkäri Gustav Jonssonin mukaan laitoshoidon aika oli ohi, sillä suomalainen huoltoväki koki, kuinka ”useat yksilöt ovat liian hankalia yhteiskunnalle ja yhteiskunta liian hankala heille.”¹⁶⁹ Tarkastellessa Jonssonin näkemystä voimme huomata kuinka näkemys laitoshoidon merkityksestä potilaalle nähtiin merkityksellisenä, mutta vuosikymmenten ajan voimassa olleet lainsäädäntöjen aatteelliset painotukset, muutoskohteet, toiveet ja odotukset eivät toteutuneet huoltoväen, lääkintöhallituksen tai muiden instanssien toivomalla tavalla.

Ideaalina oli laitoshoidon onnistunut ja tehokas toteutuminen ja poikkeavien yksilöiden yhdenmukainen hoito, mutta taloudellisten resurssien niukkuus esti ideaalien realisoitumisen.¹⁷⁰ *Huoltajassa* vuosikerroissa nousee esille kahtiajakoinen näkemys

¹⁶⁶ Harjula 2015, 175-176.

¹⁶⁷ *Huoltaja* 1.1.1920.

¹⁶⁸ *Huoltaja* 1.8.1950.

¹⁶⁹ *Huoltaja* 1.10.1950.

¹⁷⁰ Harjula 2015, 172.

sijoituspaikan hoitotilanteesta: potilas, joka ei ole liian hankala, oli olemassa, mutta keinot hänen auttamisekseen olivat vähäisiä. Vaikeasti käyttäytyvät jäivät auttamisen ulkopuolelle ja olivat rasiitteena, mutta sijoituspaikkojen vähäisyyden vuoksi siedettyjä.

Siirryn seuraavaksi tarkastelemaan degeneraatioteoriaa ja siitä syntynyttä rotuhygieenistä ajattelua ja laitoshoidon ohella valtiollisen kontrollin alaisuudessa olleita ihmisryhmiä ja huoltotoimenpiteenä nähdyn steriloimislain ja sen kehittymistä. 1920–1930-lukujen ajatteluun sisältyivät näkemyksiä mielen ja ruumiin sairauksista ja näiden vaikutuksista koko kansakunnan hyvinvointiin. Näkemykset olivat varsin tulkinnanvaraisia, mutta riittävän tarkkoja kytkeytymään osaksi degeneraatioteoriasta pohjautuneeseen, eugeenisia takaa-ajatuksia sisältäneeseen keskusteluun rodun puhtaanapidosta ja yksilöiden yhteiskuntakelpoisuudesta.

Näkemyks kehitysvammaisuudesta ja mielisairauksien eroista ja näiden syntymekanismeista vaihteli suuresti, eikä esimerkiksi kehitysvammaisuutta monitahoisena ongelmana ei tunnustettu vielä tultaessa 1950-luvulle, vaikka mielisairauden lääketieteellinen käsittely voidaan nähdä alkaneen jo 1800-luvun alussa kuten voimme huomata vaivashoidontarkastelija Gustaf Helsingiuksen seuraavasta lainauksesta, sillä hänen mukaansa ei täysijärkiset, kuten aistivialliset, tylsämieliset, hassut ja höperöt erosivat mielisairaana välillä siten, ettei edellä mainitut tarvinneet sairaalahoitoa, kun taas köyhäinhoidon ylitarkastaja Väinö Juuselan mukaan kyseessä oli vain jokaisen omasta subjektiivisesta tulkinnasta.

Sosiaaliministeriön osastopäällikkö Einar Böök puolestaan totesi vuonna 1929, että tylsämieliseksi luokitellut olivat ”henkilöitä, jotka olematta mielisairaita tai kaatuvatautisia ovat siinä määrin henkisesti vajaakykyisiä, että ovat erityisen huollon tarpeessa.”¹⁷¹ Yhteiskunnallisiksi, kunnallisiksi, sekä ennen kaikkea koko kansakunnan tulevaisuutta uhkaaviksi rasiitteiksi muodostuivat siis tylsämieliset, epileptikot, kuurot, mykät ja heikot, ”epäkeltot” ja muut ”ala-arvoisiksi” nähdyt yksilöt.

Huoli tylsämielisten suvun jatkamiskyvystä kasvoi *Huoltajassa* vuonna 1925. Lehdessä nostettiin esille kansallinen huoli siitä kuinka ”tässä piilee vaara, joka pahasti uhkaa

¹⁷¹ Harjula 1996, 28-29.

yhteiskuntaamme henkisiä ja siveellistä kuntoisuutta ja että veron maksajain ja yleensä tuottavaa työtä tekevän väestönosan rasitukset heidän ylläpitämisekseen kasvavat, ellei muutosta parempaan päin saada aikaan.”¹⁷² ja kuinka ”ennen karsiintuivat heikot pois luonnollisen valinnan kautta, mutta nykyaikaisissa yhteiskunnissa koetetaan huoltotoimin pitää yllä epäkelpoakin elämää, joka useinkin kykenee puolestaan siittämään uusia samanlaisia epäkelpoja. Näin koko meidän suuria uhrauksia vaativasta huoltojärjestelmästämmme on tullut kaksiteräinen miekka: toisaalta se koettaa hävittää kärsimystä, toisaalta niitä lisää antamalla vajaakelpoisille mahdollisuuden lisääntyä. Jos nykyinen kehitys saa jatkaa, uhkaa siis yhteiskuntaa väestön huonontuminen.”¹⁷³

Huoltoväen keskuudessa laitos- ja mielisairaalahoito nähtiin vastauksena tylsä- ja vajaamielisistä, kaatumatautia sairastavien sekä muita sairauksia sairastavien hoitona. Keskustelu edellä mainittujen ihmisryhmien aiheuttamista talousrasitteista sai uusia huolenaiheita, sillä samaan aikaan lääketieteeseen pohjautuva huoli yllä mainittujen suvunjatkamisesta aiheutuva rappeutuminen eli degeneroituminen aiheutti laajalti huolta, sekä runsasta keskustelua. Keinot rappeutumisen ehkäisemiseksi ja kunnalliseen köyhäinhoitoon kohdistuvien rasitteiden pienentämiseksi nähtiin ”tylsämielisten lukumäärän vähentämiseksi on niiden syntymisen ehkäiseminen. Tämä saavutetaan vain siten, että jokainen tällainen henkisesti vajaakuntoinen henkilö voidaan tavalla taikka toisella estää isyydestä tai äitiydestä.”¹⁷⁴. Steriloimiskysymystä puollettiin laajasti *Huoltajassa* kansainvälisten esimerkkien avulla, sillä Pohjois-Amerikassa ja Ruotsissa sterilointi olivat olleet käytössä 1890-luvulta lähtien.¹⁷⁵

Ranskalainen psykiatri Benedict Augustin Morel loi 1800-luvulla tekemiensä havaintojen pohjalta 1800-luvulla teorian rodun rappeutumisesta, joka pohjautui Jean-Baptiste Lamarckin 1800-luvulla teoriaan ominaisuuksien periytymisestä biologisesti. Teoria saavutti suuren suosion 1850-luvulla ja Suomessa degeneraatioteoria otettiin vastaan ja omaksuttiin suomalaiseen lääketieteeseen 1800-luvun loppupuolella. Teoria saavutti 1930-luvulla suuren suosion, sillä degeneraatioteoria tarjosi mahdollisuuden vähentää yhteiskunnallisesti ”ala-arvoiseksi ihmisaineksi” nähtyjen yksilöiden lisääntymisen.

¹⁷² Huoltaja 9.1.1925.

¹⁷³ Huoltaja 1.2.1943.

¹⁷⁴ Huoltaja 4.6.1926.

¹⁷⁵ Mattila 1999, 66.

Teoria puollettiin myös, koska se tarjosi keinon vähentää köyhäinhoitoon kohdistuneet rasitteet, jotka nähtiin aiheutuneen rappeutuneiden tai siveettömien, laiskojen ja kunnianttomien avunhakijoiden yhä kasvavasta määrästä, kuten *Huoltajassakin* todettiin: ”Lopputulokseksi näin ollen jää että kansamme henkinen ja ruumiillinen rappeutuminen on ollut syynä köyhäinavun tarpeen ja köyhäinavun saajain luvun lisääntymiseen”¹⁷⁶ Degeneraatioteoria pohjautui ajatukseen siitä, että rappeutuminen on pysyvää ja biologisesti periytyvää, eli suvusta toiselle siirtyvää, että biologisesti determinististä, toisin sanoen ympäristötekijöiden ja muutosten ulottumattomissa. Keskustelu degeneraatioteoriasta ja degeneratiivisesta taipumuksesta ja taipumuksen ilmenemismuodoista, kuten tylsämielisyys, epilepsia, moraalinen degeneraatio, hysteria ja neurastenia¹⁷⁷ kävi kiivaana 1900-luvun alussa.

On olennaista erottaa degeneraatioteoria ja siitä syntynyt rotuhygieeninen ajattelu toisistaan, toisin sanoen rodunjalostusoppi, joka oli Suomessa 1920-luvulla erityisesti ruotsinkielisten lääkäreiden suosiossa¹⁷⁸ ja joka pyrki rodun laadun valvontaan. Rotuhygienia, (saks. Rassenhygiene) oli syntynyt Alfred Ploetzin vuonna 1875 julkaistussa teoksessa *Plotz Die Tüchtigkait unsrer Rasse und der Schutz der Schwachen*, tarkoittamaan rodun terveenä säilyttämistä ja rodun jalostamista sen hyvien ominaisuuksien pohjalta ja suojelemaan rotua sitä heikentäviltä ominaisuuksilta¹⁷⁹. Rotuhygienia jaettiin sekä positiiviseen, että negatiiviseen muotoon: ”Positiivinen rotuhygienia pyrkii lisäämään syntyväisyyttä perinnöllisesti keskitasoa arvokkaamman ihmisaineksen keskuudessa, kun taas negatiivinen rotuhygienia pyrkii ehkäisemään perinnöllisesti ala-arvoisten, rappeutuneiden aineksien lisääntymistä”¹⁸⁰ Markku Mattila on teoksessaan *Kansakunnan parhaaksi* esittänyt Morelin teorian syiden pääryhmät, jotka edesauttoivat degeneraatioteoreettisen yhteiskuntakeskustelun voimistumista 1930-luvulla, minkä johdosta niin sanottu ”heikko ihmisaines” joutui lainsäädännöllisten toimenpiteiden kohteiksi.

¹⁷⁶ Huoltaja 1.8.1929.

¹⁷⁷ Neurastenia eli väsymysoireyhtymä ICD-10-tautiluokituksessa F48.0, ent. heikkohermoisuus. Mattila 1999, 28.

¹⁷⁸ Pietikäinen 2020, 192-194.

¹⁷⁹ Mattila 1999, 13.

¹⁸⁰ Huoltaja 1.7.1943.

1. Myrkyttyminen (alkoholi tai muu addiktoiva aine ja/tai huono puutteellinen ravintoepäterveelliset asuinalueet, epidemiat ja heikko fyysinen hygienia
2. Ihmisen luomat ympäristöolosuhteet, erityisesti työväen heikot elinolosuhteet, kuten kurjat elintilat, huonot työolosuhteet, terveysvalistuksen ja ennaltaehkäisyn puute ja näistä johtuvat kurjuus, köyhyys, alkoholismi ja epäterveellinen sukupuolielämä
3. Aiemmat patologiset vaivat tai sairaalloinen temperamentti eli hermostolliset viat. Morelin mukaan epilepsia, hysteria ja luulotauti, jotka luokiteltiin mielisairauksiin, olivat vahvasti kytköksissä rappeutumiseen
4. Moraaliset sairaudet eli Morelin mukaan kristilliseen perisyntiin lukeutuvat oireilut, kuten intohimot
5. Synnynnäiset tai lapsuudessa hankitut sairaudet
6. Perinnöllisyys

Mattila on nostanut esille degeneraatioteorian liittyvän monitulkinnaisuuden ja soveltamisen yhteiskunta-ajatteluun, sillä degeneraatioteoria pohjautui useampaan käsitteeseen, joiden myötä yhteiskunnallinen ja köyhäinhoidon kannalta kunnallinen kurjuus voitiin selittää. Sosiaalidarwinistinen ajattelumalli pohjautui Charles Darwinin (1809–1882) näkemykseen käänteisestä luonnonvalinnasta eli kontraselektiosta¹⁸¹, jossa kaikista heikoimmat onnistuivat selviytymään, adaptoitumaan ja lisääntymään. Selektiossa puolestaan parhaiten ympäristössään sopeutuneet ja pärjäävät kykenivät jatkamaan sukuaan parhailla ominaisuuksilla.¹⁸² Ajattelumallin ongelmana nähtiin kaupungistuminen ja kaupungistumisen myötä elinolojen kurjistuminen, jotka vaikuttivat rodun henkiseen ja fyysiseen puhtauteen ja hyvien ominaisuuksien vähentämiseen, koska ihminen ei ollut enää luonnontilassa. Kaupungistumisen myötä tulleet yhteiskunnalliset ongelmat kuten prostituutio, rikollisuus, mielen köyhtyminen, pahantapaisen elämäntyylin suosiminen ja epäsosiaalisuus voitiin nähdä etenevän degeneraation tuloksina.

Rotuhygieenisen ajattelun taustalla oli ala-arvoisen ihmisaineksen lisääntymisestä aiheutuneet degeneraation uhkakuvat ja rodullisen huonontumisesta aiheutuvan oireilun

¹⁸¹ Darwinin teorian mukaan epäkelvot yksilöt kuolevat luonnonvalinnan eli selektion kautta, mutta kontraselektiossa epäkelvot yksilöivät adaptoituvat ja jatkoivat lisääntymistään.

¹⁸² Mattila 1999, 27-29.

kuten mielisairauksien, tylsämielisyyden, moraalisen laiskuuden ja ei perinteisessä mielessä olevia mielisairauksia kuten esimerkiksi psykopatian¹⁸³ ja epilepsian sekä ajalla varsin suosittu diagnoosi eli dementia praecox¹⁸⁴ ja seksuaaliset poikkeavuudet kuten homoseksuaalisuus, yleistymisestä yksilöissä. Uhkakuviksi muodostuivat myös löyhää, paheellista ja pahennusta viettävien yksilöiden elämä ja elämäntyyli sekä rikolliset, sillä rikollisuustilastot olivat olleet 1800-luvusta lähtien vahvassa kasvussa. Kysymys rikollisuudesta ja rikollisuuden kitkemisestä syntyi jo 1920-luvun loppupuolella ja tultaessa 1930-luvulle. *Huoltajassa* todettiin, kuinka rappeutuminen ”sekä kaupungeissa että maalla eikä ainoastaan erinäisillä paikkakunnilla vaan yltympäri maattamme. Tämä ilmiö on läheistä sukua sille paljon puhutulle ilmiölle, että rikollisuus maassamme on lisääntynyt.”¹⁸⁵

Vastaus sekä rikollisuuden että kurjuuden kitkemiseen pyrittiin löytämään ensisijaisesti kasvatusta ja siveysopetuksesta, mutta steriloimiskysymyksen herääminen 1930-luvun alkupuolella herätti keskustelua rikollisten mahdollisesta steriloimisesta. Rikollisuuden syiksi nähtiin yleisesti työttömyys, puutteelliset kotiolot ja yksilöä muokanneet ympäristötekijät, kuten aate- ja oppihistorian professori on nostanut esille teoksessaan *Hulluuden historia Suomessa*. Kriminologian pioneeri ja sosiologi Veli Verkko näki henkirikollisuuden olevan osa suomalaista kansanluonnetta ja juoppouden olevan yksi syy rehottavaan rikollisuuteen, kuten esimerkiksi henkirikoksiin. Hän korosti kuinka alkoholismien tehokas hoito osaltaan vähentäisi rikollisuutta.¹⁸⁶ Prostituoitujen nähtiin yhtenä ihmisryhmänä, joka soti kaikkia ihanteita vastaan. Heidän nähtiin ilmentävän toiminnallaan tylsämielisyyttä eli henkistä vajaavuutta, joka johti kurjuuteen ja puutteenalaisuuteen ja köyhyyteen, vaikka prostituutioon johtaneet ulkoisen ympäristön inhimilliset syyt alkoivat hiljalleen tulla huoltoväen keskusteluun.¹⁸⁷

Sterilisointi yhteiskunnallisena ja kunnallisena väestöpoliittisena toimenpiteenä koettiin 1900-luvun alussa potentiaalisena ratkaisuna estää degeneroitumista, vähentää heikkomielisyyttä, vajaamielisyyttä ja taistella sielullista rappeutuneisuutta vastaan. Se ei

¹⁸³ Moraalinen tylsyys, sairasmaielisyys eli psykopatia. Oirekuviin kuului tunne-elämän häiriöt. Parhi 2019, 44. Pietikäinen 2020, 255-256.

¹⁸⁴ Dementia praecox, skitsofrenia, oli yleisin annettu diagnoosi.

¹⁸⁵ Huoltaja 1.8.1929.

¹⁸⁶ Huoltaja 1.1.1937.

¹⁸⁷ Huoltaja 1.12.1940.

kuitenkaan saanut lääketieteellisenä toimenpiteenä suurta suosiota, koska yhteiskunnan ei koettu olevan valmis näin radikaaliin toimenpiteeseen.¹⁸⁸ Vuoden 1913 yleiskokouksessa Suomen lääkäriseuran kokouksessa nostettiin esille mahdollisuus levittää kansalle perinnöllisyys- ja rotuoppiin liittyviä tietoja, sekä pohtia steriloinnin asettamiseksi osaksi lainsäädäntöä. Vapaaherra, lastensuojelutoimiston johtajan Adolf Von Bonsdorff huomautti vuoden 1925 alustuksessaan tylsämielisten lasten huollosta seuraavaa: ”vaikka heikkomielisyyttä ei voitu hävittää tekemällä heikkomieliset hedelmättömiksi, koska useilla heikkomielisillä oli terveet vanhemmat, niin tämä ei kuitenkaan ollut mikään syy siihen, ettei koettaisi estää heikkomielisiä tuottamasta lapsia maailmaan”¹⁸⁹ ja kuinka ”kaulan poikki tehty käden liike ei ole mikään perin harvinainen sanaton lausuma tähän kuuluvissa asioissa. Se edustaa välinpitämättömyyden suurinta määrää.”¹⁹⁰

Pitkäniemen sairaalan ylilääkärin Albert Björkmanin mukaan sterilisointi voitiin soveltaa toimenpiteenä ”tavanomaisiin rikoksentekijöihin, sukupuolirikollisiin, ilmeisesti luonnoltaan rikollisiin, tylsämielisiin, varsinaisiin kaatumatautisiin, sellaisiin pitkäaikaisiin mielisairaisiin, jotka poistetaan laitoksesta ja kykenevät jatkamaan sukuaan, lopuksi alkoholisteihin, jotka ainakin kahdesti olivat olleet laitoshoidossa.” Samaa mieltä oli myös Perttulan tylsämielisten kasvatuslaitoksen johtaja Edvin Hedman, joka koki, että yhteiskunnalle tuli antaa valta päättää, keiden suvunjatkaminen tulisi ehkäistä steriloidulla.¹⁹¹ Vuonna 1929 voimaan astunut avioliittolaki pyrki rotuhygieeniseen teoriaan pohjaten estämään rodun heikentymistä estämällä ”al-arvoisen ihmisaineksen” lisääntymisen. Ehdottomiksi avioliittoesteiksi asetettiin läheisen sukulaisuuden lisäksi mielisairaus ja tylsämielisyyys, kun taas kuurot¹⁹² ja epilepsiaa sekä sukupuolitautia sairastavat joutuivat anomaan avioliittonsa presidentin lupaa ja suostumaan steriloitavaksi, mikäli halusivat avioon.¹⁹³

Avioliittoesteiksi ei puolestaan lueteltu tuberkuloosia, perinnöllistä sairautta, spitaalia tai alkoholismia, sillä näiden tautien perinnöllisyyttä ei nähty horjuttavan yhteiskunnallista

¹⁸⁸ Huoltaja 1.8.1934.

¹⁸⁹ Huoltaja 1.8.1934.

¹⁹⁰ Harjula 1996, 161.

¹⁹¹ Huoltaja 1.8.1934.

¹⁹² Kuuromykkien synnynnäisyyden toteaminen oli vaikeaa. Kuurot poistettiin uuden vuoden 1944 avioliittolain säädöksestä. Harjula 1996, 156.

¹⁹³ <https://kuurojenliitto.fi/ajankohtaista/5842/>

ja kansallista turvallisuutta.¹⁹⁴ Käsittelen alkoholismia ja siihen liittyvää huoltokeskustelua tarkemmin luvussa 3. *Kansakunnan vihollinen eli alkoholi sosiaalisena kysymyksenä*, mutta vuoden 1935 sterilointilakiin ei sisällytetty alkoholismia, vaikka vaivashoidontarkastaja Gustaf Helsingius näki juoppouden johtavan kurjaan, laiskaan ja siveettömään elämään, jonka seurauksena olisivat vajaamielisiä jälkeläisiä. Avioliittolaki nähtiin *Huoltajassa* varsin tehottomana keinona estää epätoivotun, rappeutumiseen johtavan ihmisaineksen lisääntymisen. Tilanteeseen tyytymätön A.E.L. totesi *Huoltajassa* vuonna 1926, kuinka avioliittokieltojen valvomisessa oli ”toivomisen varaa”.¹⁹⁵

Avioliittolaki nähtiin huoltoväessäkin tehottomana keinona estää kansan siveettömyyttä, moraalittomuutta ja rappeutumista aiheuttavien yksilöiden lisääntymistä. Vuonna 1935 voimaan astuneen steriloidimislain tarkoituksena oli korvata edellä mainittu laki ja myös estää degeneraatio-opin mukaisen ajattelutavan myötä kansakunnan heikentyminen poistamalla heikkojen ihmisaineksen kyvyn lisääntyä. Yhteiskunnalliseen kontrollipolitiikkaan kuuluva steriloidimislaki liittyi voimakkaasti myös ajan talous- ja kunnallispoliittisiin kysymyksiin resurssien ja ennen kaikkea avun antamisen niille, jotka nähtiin omilla valinnoilla joutuneen ahdinkoon – ”heikkojen ihmisainesten” lisääntyminen toivat rasisuudesta yhteiskunnalle ja kunnille myös tulevaisuudessa, joten sterilointilain käyttöönotto voitiin nähdä sijoituksena tulevaisuuteen¹⁹⁶ kuten voimme huomata *Huoltajassa* julkaistun pohdinnan myötä: ”Sterilointilain ensimmäiseen momenttiin mukaan ”tylsämielinen (idiootti), vähämielinen (imbesilli) ja mielisairas voidaan määrätä tehtäväksi suvun jatkamiseen kykenemättömäksi, jos on syytä varoa, että sellainen vajaakelpoisuus periytyisi hänen jälkeläisiinsä, tai jos on todennäköistä, että hänen lapsensa jäisivät hänen tällaisen vajaakelpoisuutensa takia huoltoon vaille.”¹⁹⁷

Vuonna 1942 Olavi Vuolle kirjoitti selkeän esityksen steriloidimislain ja steriloidimislain sovellettavien ihmisryhmien alaisten peruspiirteistä ja toiveista, joihin huoltoväki toivoi

¹⁹⁴ Harjula 1996, 154.

¹⁹⁵ Huoltaja 4.6.1926.

¹⁹⁶ Mattila 1999, 296.

¹⁹⁷ Huoltaja 1.1.1943. Oligofrenialla tarkoitetaan vajaamielisyyttä kokonaiskuvana, jossa älyllinen kehitysvamma luokiteltiin kahteen eri vaikeusasteisiin: Idiootti eli henkilö, jolla vakava kehitysvamma ja älykkyyssosamäärä alle 30. Imbesilli eli vähämielinen henkilö, jolla on älyllinen kehitysvamma ja älykkyyssosamäärä 35-49. Oligofreniassa älyllinen kehitysvamma ilmenee syntymässä tai alle 18-vuoden ikäisenä jonkinasteisena älyllisenä kehitysvammana, joka ilmenee aistihäiriönä, liikkeiden ja ilmeiden häiriönä, kouristuksina, halvauksina tai tunne-elämän häiriönä.

steriloimislain voivan vaikuttavan 1940-luvulla sekä sen jälkeen. Vuolle koki, ettei silloista steriloimislakea sovellettu seuraaviin ihmisryhmiin:

- Idiootit eli tylsämieliset: henkilöt, joiden äo on 0-19 ja henkinen kehitys 0-3 vuotiaan tasolla
- Imbesillit eli vähämieliset: henkilöt, joiden äo on 20-49 ja henkinen kehitys 3-6 vuotiaan tasolla
- Debiilit eli heikkomieliset: henkilöt, joiden äo on 50-69 ja henkinen kehitys 6-8 vuotiaan tasolla

Siinä missä tylsämieliset jaettiin kehityskyvttömiin ja kehityskykyisiin, niin siitä huolimatta köyhäinhoito näki, kuinka kyvyttömätkin voisivat ”uutteralla työllä oppia uutta”¹⁹⁸ Vähämielisyyttä oli vaikeaa havaita, joten vähämielisyyteen sovellettiin psykologisten erotteluluokitusten lisäksi ulkonaisten ruumiillisten tunnusmerkkien luokittelua. Ajateltiin, että joistakin vähä- ja tylsämielisistä voitiin nähdä degeneraation aiheuttamat muutokset ulkoisesti. Ajattelumalli tarjosi keinon erotella vähämielinen tylsämielisestä ja muista kategorioista, kuten ”mongoloideista” ja ”kretiineista”¹⁹⁹ Vajaamielisyyden eli oligofrenian syyt jaettiin kolmeen eri luokkaan

1. Perinnöllisyys
2. Sukusoluja vahingoittavat tekijät
3. Ulkonaiset tekijät

Ensimmäiseen luokkaan vanhempien geenit ja vanhempien neuropaattiset konstituutiot.²⁰⁰ Idiotismin nähtiin syntyvän esimerkiksi sikiökaudella, synnytyksessä tai varhaislapsuudesta saadun aivovamman seurauksena. Toisessa luokassa vähämielisyyden nähtiin johtuvan alkoholismista ja/tai riettaan elämän kautta saaduista veneerisistä taudeista, joista esimerkkinä syfilis, joka nähtiin sikiöaikana johtavan paralysiaan,

¹⁹⁸ Huoltaja 1.10.1942

¹⁹⁹ Mongoloidi eli varhainen jo käytöstä poistettu nimitys Downin oireyhtymää sairastavasta henkilöstä, jolla on poikkeavat ulkoiset piirteet johtuen 21-trisomia kromosomihäiriöstä. Kretiini on puolestaan henkilö, joka on jäänyt lyhytkasvuiseksi ja kärsii älyllisestä kehitysvammasta. Kehityshäiriö syntyy kilpirauhasen riittämättömästä tyroksiinihormonin tuotannosta. Älyllisen kehitysvamman synnyttää kilpirauhasen vajaatoiminta.

²⁰⁰ Psykiatri Ernst Kretschmerin loi suosituksen konstituutio-oppina tunnetun teorian, jonka mukaan ruumiinrakenne ja ruumiinosien muoto altistivat tietynlaisille sairauksille. Neuropatia puolestaan on yleistermi, joka tarkoittaa ääreishermostossa havaittavia toimintahäiriöitä ja/tai patologisia muutoksia.

tylsistymiseen.²⁰¹ Ulkoisiin tekijöihin lueteltiin kaikki ne ”ulkoiset vaikutukset, jotka kohtaavat keskushermoston sekä ennen että jälkeen syntymän.” eli synnytyksessä kohdatut traumat, syntymän jälkeisen, lapsuudessa koetut traumat ja muut umpi- ja sisäeritysjärjestelmissä esiintyvät häiriöt.²⁰²

Huoltajassa käytiin vilkasta keskustelua steriloidemiskysymyksestä 1900-luvun alusta. Keskustelu oli vilkasta ja painottui rotuhygieeniseen ajatteluun, yhteiskunnan vastuusta estää degeneraatio. Vuonna 1934 Pitkänien sairaalan ylilääkärin Ilmari Kalvan huoltoväen kokouksessa pitämä alustus julkaistiin *Huoltajassa*. Alustuksessaan Kalva esitti useita esimerkkejä, jotka hänen mielestään puolsivat tarvetta siirtää vastuu ja oikeus yhteiskunnalle yksilöiden, mutta erityisesti kunnallisen köyhäinhoidon varassa olleiden rasitteena nähtyjen vaivaisten steriloidemisesta. Kalpa perusteli steriloidemiskysymystä puolustavaa näkemystään Pitkänien keskuslaitoksen apulaisyliääkäri Albert Björkman vuonna 1925 esitetyn esityksen pohjalta. Esityksessään Björkman korosti yhteiskunnan ala-arvoisimpien, heikko-osaisempien ja vajaamielisyydestä tai muusta syystä puolensa pitämättömien ja yhteiskunnalle rasitteena nähtyjen yksilöiden sijoittaminen laitoksiin ja/tai steriloideminen vähentää kuntiin kohdistuvat taloudelliset rasitteet.²⁰³

*M.T. 39 vuotias toimetön nainen kaatumatautinen, kunnanhoidokki. Nuorempana ollut palveluksessa, mutta viimeiset 20 vuotta kunnalliskodissa, jonne joutui ensimmäisen aviottoman lapsensa syntymisen jälkeen. Kunnalliskodissa synnyttänyt vielä 7 aviotonta lasta, jotka kaikki kuten myös ensinmainittu ovat tylsämielisiä, mahdottomia käymään kansakoulua, jossa yksikään ei ole kyennyt suorittamaan edes ensimmäisen luokan kurssia. Kaikki lapset pahantapaisia ja taipuvaisia ilkitöihin. Vanhin tytär on naimisissa.*²⁰⁴

Uhkakuvat degeneraatiosta heijastivat yhteiskunnallista näkemystä rikollisuudesta ja rikollisista. Rikollisuuden vähentämisestä heräsi genetiikan professorin Harry Federlayn

²⁰¹ Treponema pallidum -bakteerin aiheuttama sukupuolitauti, toiselta nimeltään kuppa. Primaarikuppa ilmenee ensihaavana, sekundaarivaiheinen kuppa aiheuttaa solumuutoksia ja hoitamattomana leviää ympäri kehoa ja voi aiheuttaa potilaan kuoleman.

²⁰² Huoltaja 1.10.1942.

²⁰³ Huoltaja 1.8.1934.

²⁰⁴ Huoltaja 1.08.1943.

toimesta uusi aspekti steriloidemiskysymyksessä, sillä hän nosti esille, että skitsofreniaa sairastavien, vajaamielisten, muiden mielisairaiden ja epileptikoiden ohella tulisi steriloida myös rikolliseksi tuomittuja.²⁰⁵ Federlayn näkemyksen mukaan rikolliset koostuivat nimenomaan edellä mainituista ihmisryhmistä. Yleisen käsityksen mukaan rikollisuus johtui suvunjatkamiseen kelvottomiksi luokiteltujen ihmisryhmien lisääntymisestä. Nähtiin, että he saivat henkisesti rappeutuneita jälkeläisiä, jotka degeneratiivisten ominaisuuksien ja taipumusten avulla heikensivät yhteiskuntaa.²⁰⁶

Vuonna 1935 voimaan tulleessa steriloidemislaiissa ”tylsämielinen (idioti), vähämielinen (imbesilli) ja mielisairas ja sairasmieliset, maanisdepressiiviset ja hassut sekä höperöt²⁰⁷ voitiin määrätä tehtäväksi suvun jatkamiseen kyvyttömäksi, jos on syytä, että sellainen vajaakelpoisuus periytyisi hänen jälkeläisiinsä, tai jos on todennäköistä, että hänen lapsensa jäisivät hänen tällaisen vajaakelpoisuutensa takia huoltoon vaille.”²⁰⁸ Steriloidemislakiin ei kuitenkaan sisällytetty pakosta steriloidemiseen ryhmään kaatumatautisia, vaan he kuuluivat vapaaehtoisten steriloidemistoimenpiteiden piiriin. Vapaaehtoisten steriloidemistoimenpiteiden kohteena olivat myös alkoholistit, sillä teoria alkoholismin degeneroivasta vaikutuksesta ei vakuuttanut rotuhygieenikkoja. Valtakunnallista huolta aiheutti erilaisten veneeristen sukupuolitautilien tarttuminen ja leviäminen siveettömän, irstaan elämäntavan oireiluina. Laajalle levinneet taudit nähtiin suurempana uhkana kuin esimerkiksi epilepsia idiopathica²⁰⁹ jonka nähtiin tuhoavan siveellisyyteen ja työteliäisyyteen pyrkivän yhteiskunnan²¹⁰ huolimatta siitä, kuten Harjula on nostanut esille, että epileptikot miellettiin oppimiskykyisiksi ja siten hyödyksi.²¹¹

Filosofian tohtori Katarina Parhi toteaa teoksessaan *Sopeutumattomat*, että esimerkiksi psykiatri Martti Kaila on todennut vajaamielisyyden ohella psykopatian olevan merkittävä sielullinen tekijä taipumuksessa rikollisuuteen.²¹² Taipumukset rikollisuuteen

²⁰⁵ Pietikäinen 2020, 197.

²⁰⁶ Harjula 1996, 130.

²⁰⁷ Parhi & Pietikäinen 2017, 637-660.

²⁰⁸ Huoltaja 1.7.1943. Lääkäri Jalaksen selkeä yhteenveto steriloidemislain ensimmäisestä pykälästä.

²⁰⁹ Epilepsia Idiopathica eli epilepsia. Tunnetaan myös nimellä kaatumatauti. Epilepsia on aivojen sähköisen toiminnan häiriötila, jossa esiintyy toistuvasti kohtauksia, joissa tajunta hämärtyy tai katoaa ja samalla voi esiintyä kouristuksia tai muita oireita.

²¹⁰ Mattila 1999, 266.

²¹¹ Harjula 1996, 50.

²¹² Parhi 2019, 177.

ja muihin siveettömiin ja/tai normeista ja ihanteista poikkeaviin tekoihin nähtiin olleen myös oireiluina ulkonaisista vaikutuksista kuten huonoista kotioloista, laiminlyönneistä ja puutteellisesta kasvatuksesta, kuten sosiaalialan lehdessä *Huoltajassa* korostettiin jo varhain 1920-luvulla.²¹³ Koska rikollisia piirteitä saattoi näyttäytyä jo varhaisessa iässä, pahantapaisuutta lapsissa haluttiin kitkeä ja tämän vuoksi ongelmalapsiksi luokitellut lapset ja nuoret sijoitettiin vuosisadan vaihteessa valtion ylläpitämiin kasvatuslaitoksiin. 1900-luvulla kuntiin perustettiin köyhäinlautakuntien ja useiden lautakuntien ohella kasvatuslautakuntia, joiden tehtävänä oli huolehtia kurittomista ja turvattomista lapsista. Ensimmäinen varsinainen lastensuojelulaki otettiin käyttöön vuonna 1937, jossa säädettiin kuntien velvollisuudesta huolehtia edellä mainituista lapsista ja nuorista ja antaa heille moraalista kasvatusta.²¹⁴

Aikuisten rikollisten kohdalla rikollisuuden kitkemiseksi otettiin käyttöön kuritushuoneet ja erilaiset laitoshuollot, joihin sisältyivät rangaistuslaitokset, mikäli rikollinen koettiin olevan sielullisesti kyvytön vastaamaan tekojensa seurauksista. Pakkolaitoksen tarkoituksena oli suojella yhteiskuntaa rikosten uusimisilta sekä vaarallisiksi luokitelluilta yksilöiltä. Vuonna 1932 säädettiin *Laki vaarallisista rikoksenuusijoista*, jossa eristämisen syyksi kelpasi pelkästään yksilön yleinen vaarallisuus. Vuonna 1953 lakia uudistettiin eikä vaarallisuusaspektia enää korostettu, vaan pääpaino oli yksilön edustamassa epänormaaliudessa.

Parhi on todennut teoksessaan, että helposti annettava psykopatiadiagnoosi ei automaattisesti tarkoittanut alentunutta syyntakeisuutta, mutta diagnoosin saaneet todettiin syyntakeettomiksi oikeudenkäynneissä.²¹⁵ Psykopatiadiagnoosien määrä kasvoi ja ymmärrys psykopatian ja alentuneen syyntakeisuuden välisestä yhteydestä kasvoi 1940-luvulle tultaessa. Tutkielmani kannalta onkin mielenkiintoista huomata alentuneen syyntakeisuuden, vajaamielisyyden, rikollisen ymmärtämättömyyden ja rikosoikeuden vaikutus kunnalliseen köyhäinhoitoon. Helsingin kaupungin köyhäinlautakunnan tuomari W. A. Eloniemi kirjoitti *Huoltajassa* vuonna 1932 julkaistussa artikkelissa ”*Onko n.s. kriminaalimielisairaalle annettua hoito köyhäinhoitoa*” kuinka velvollisuus huolehtia kaikista valtion laitoksiin joutuneiden

²¹³ Huoltaja 1.1.1920.

²¹⁴ Pietikäinen 2020, 183.

²¹⁵ Parhi 2019, 183-191.

huollosta ja hoidosta kuului valtiolle. Nähtiin että mielisairaalaan sijoitettujen vajaamielisten ja/tai muulla tavalla sielullisesti ja ruumiillisesti poikkeavien hoidon kustannusten rasitukset kuuluisivat kunnille.²¹⁶

Eloniemen kirjoitus poiki Pitkäniemen sairaalan ylilääkäri Ilmari Kalvalta vastineen, jossa ylilääkäri määritteli julkisoikeudellisen eron mielisairaahan ja vankilaan sijoitetun mielisairaahan rangaistusvangin, eli niin kutsutun kriminaalimielisairaahan, sillä ”Mielisairas rangaistusvanki on sairastunut rangaistusaikanaan vankilassa, kriminaalimielisairas taas on syytteestä mielisairauden perusteella vapautettu henkilö. Tätä tosiasiaa ei muuta se seikka, että viimemanittukin joutuu joskus olosuhteiden pakosta olemaan sijoitettuna vankilaan odottaessaan mielisairaalaan.”²¹⁷

Irstas, siveetön elämä, huonot elämänvalinnat ja työttömyys nähtiin johtavan degeneraatioon ja sitä myötä rikollisuuteen. Sterilointilakiin ei kuitenkaan sisällytetty rikollisia, rikoksesta tuomiota odottavia syytettyjä tai rikoksenuusijoita, mutta sterilointilaki mahdollisti vapaaehtoisen kastroimisen²¹⁸ kriminaalipoliittisilla syillä, vaikka geneetikko ja perinnöllisyystieteen perustaja Harry Federley kirjoitti *Huoltajassa* vuonna 1933 kuinka ”sterilisointia ei saa sekottaa kastroitukseen, joka aiheuttaa tavattomia järkytyksiä koko elimistössä.” Federleyn mukaan sterilointi mini-invasiivisena toimenpiteenä voitiin pitää tehokkaana tapana tehdä yksilöstä tehokas yhteiskuntajäsen, joka oli yksi sosiaalisen insinööritaidon primääri tavoite. Sterilisaatiota keinona ei saanut pitää yksilölle annettunarangaistuksena, vaan toimenpide oli ”pidettävä yhteiskunnan suojelutoimenpiteenä terveen kansanaineksen huonontumista vastaan.”²¹⁹

Huoltajassa vuonna 1944 julkaistiin dosentti, lääketieteen ja kirurgin tohtorin S. Erkkilän kirjoitus *Siveellisyysrikollisten käsittelystä*, jossa pureuduttiin siveellisyysrikollisten huoltoon ja huoltotoimenpiteisiin. Erkkilä ehdotti uudenlaista Tanskasta saatua mallia, joka tarjoaisi alaikäisten hyväksikäyttäneille ja muille seksuaalirikoksiin syyllistyneille

²¹⁶ Huoltaja 1.6.1932.

²¹⁷ Huoltaja 1.8.1932.

²¹⁸ Sterilisaatio on pysyvä keino ehkäistä raskaus. Naisen sterilisaatio tehdään laparoskopiasa. Munanjohtimiin asennetaan klipsit, jotka tukkivat munanjohtimet. Miehen sterilisaatiossa, vasktomiassa, siemenjohdin katkaistaan polikliinisesti paikallispuudutuksessa. Kastroitiolla tarkoitetaan sukupuolirauhasten poistoa eli kuohitseminen, tai sukupuolirauhasten tekeminen toimintakyvyttömäksi muulla tavalla.

²¹⁹ Huoltaja 1.9.1944; Huoltaja 1.3.1933.

kastroinnin, mutta vain siinä tapauksessa, että rikollisuuden syy eli sukuvietti on sairas. Erkkilän mukaan kastroiminen rikollisuutta vähentävänä toimenpiteenä oli yleisen mielipiteen mukaan kannatusta, sillä ”Sodan aikana on yleinen mielipide kypsynyt kastroimisaahteelle ja yhteiskunta on vakuuttunut siveellisyyserikollisten käsittelyn oikeutuksesta kastroimistoimenpitein.”²²⁰ Erkkilä jakoi artikkelissaan seksuaalirikokseen syyllistyneen kahteen kategoriaan eli vaarallisiin vajaaälyisiin, sekä älyllisesti lahjakkaisiin psykopaatteihin, sillä hän näki että älyllisesti lahjakkailta ”abnormaalit seksuaaliset vietit” eivät olleet täysin hormonaalisia, kuten vajaamielisillä, vaan olivat kiinteästi yhdistyneet muuhun aivotoimintaan, minkä vuoksi tutkimusten valossa voitiin nähdä, että älyllisesti lahjattomiin kastrointi ja toimenpiteen vaikutukset²²¹ olivat parempia ja pitkäkestoisempia. Kastrointia ei kuitenkaan mainita enää *Huoltajassa* Erkkilän kirjoituksen jälkeen rikollisuutta ehkäisevässä kontekstissa, vaikka vuonna 1950 otettiin käyttöön erillinen rikollisia ja rikoksen yrittäneitä sekä luonnottoman sukuvietin omaavia koskeva kastroiolaki.²²²

Kastroiolain edeltävää vähäistä keskustelua voidaan nähdä sosiaalialan ammattilehdessä ilmentäneen yleistä konsensusta, joka ei ollut vakuuttunut lainsäädännön muuttamiseen Tanskan mallin mukaiseksi. Kastroimista ei siis otettu käyttöön rikosten vähentämiseksi, vaikka sterilöimislain ensimmäisessä pykälässä korostettiin lain käyttöönottamista sellaisissa tapauksissa, joissa ”tuomiolla on osoitettu syypääksi rikokseen tai rikoksen yritykseen, joka todistaa hänellä olevan voimakkuutensa tai suuntautumisensa puolesta luonnottoman sukuvietin”²²³. Onkin mielenkiintoista huomata muuttuvan diagnostiikan ja oikeudellisen keskustelun nyanssinen lähestymistapa puhuttaessa sosiaalisesta insinööritaidosta. Kastroimislain varhaisella käyttöönottamisella olisi voinut olla muiden tuona aikana yhteiskunnallisen kehittymiseen, kansallisen hyvinvoinnin, yksilön sopeuttamiseen ja valtiojohtoisen ohjaamisen käyttöönotettujen toimenpiteiden ohella yhteiskuntaa muovaavia vaikutuksia.

²²⁰ Huoltaja 1.9.1944.

²²¹ Kastroinnilla on nähty olevan persoonallisuutta muokkaavia vaikutuksia, kuten aggression väheneminen, luonteenpiirteiden pehmentyminen ja seksuaalisen kiinnostuksen väheneminen.

²²² Pietikäinen 2020, 201.

²²³ Huoltaja 1.7.1943.

Talvisodan aikana rotuhygieeninen ajattelu ja sterilointikysymykset tulivat ajankohtaisiksi eikä vain Kansallissosialistisen Saksan harjoittaman rotuhygieenisen politiikan vuoksi. Siinä missä Saksassa käynnistettiin vuonna 1933 eutanasiaohjelma kehitysvammaisten ja mielisairaiden poistamiseksi yhteiskunnasta Suomessa ei menty niin pitkälle. Suomessa sterilointilaki haluttiin edelleen soveltaa vajaamielisiin, mielisairaisiin ja muihin ”ala- arvoiseen ihmisainekseen”, mutta keskustelu oli erilainen aikaisempaan verrattuna. Väestöpoliittiset kysymykset olivat sosiaalialan huoltoväen huolenaiheena monesta syystä: rintamalla lähetettyjen miesten puuttuminen jokapäiväisestä arjesta ja sotatilanteen aiheuttamat siveettömyydet koettiin muokkaavan yhteiskuntaa moraalittomaan suuntaan *Huoltajassa* julkaistuissa kirjoituksissa.²²⁴ Vuonna 1941 perustettu Väestöliitto nosti kirjoituksillaan *Huoltajassa* esille ajan näkemystä väestöpoliittisista kysymyksistä, kuten kansan laadullisesta parantamisesta ja ylläpiti ”koti, uskonto ja isänmaa” kolmijaon korostavaa ajatusmallia ehjästä ja yhtenäisestä Suomesta.²²⁵

Väestöliiton jäsenten käsittelemiin tärkeimpiin kysymyksiin liittyivät kansallisen rodun puhtauden ylläpitämiseen sekä suurperheiden perustamisen kannustamiseen. Rakel Jalaksen otti vuonna 1943 julkaistussaan kirjoituksessaan vuodelta 1943 *Miten väestöpolitiikassamme nykyoloissa voidaan huomioida väestön laadullinen parantaminen* kantaa vallitsevaan sotatilanteeseen huomauttamalla, että ”...että me emme ole kansoittaneet tätä maata niin suurella kansalla, että sillä olisi ehdoton ylivoima puolellaan puolustaessaan maansa rajoja.” Jalas nosti kirjoituksessaan esille positiiviseen ja negatiiviseen rotuhygienian ja näiden tehottomuuteen yhteiskuntakelpoisten jäsenten sopeuttamisesta yhteiskuntaan siitä huolimatta.

Yksilö voitiin nähdä degeneratiivisen toiminnan tuotteena: ”Kasvatustekijät ovat jo tunnustetut sellaisiksi tekijöiksi, joilla voidaan huonommistakin ihmisaineksista saada yhteiskuntakelpoisia yksilöitä.”²²⁶ Jalas siis näki, että ulkoiset tekijät kuten kasvuympäristö, vanhempien antama kasvatusta ja ulkopuolelta tullut vaikutus saattoivat perinnöllisyyden ohella toimia määrittävinä tekijöinä lapsen kasvun ja kehityksen kannalta. Tärkeitä yksityiskohtia olivat myös kodin ilmapiirin positiivinen hyvän

²²⁴ Jaakkola et al. 1994, 296.

²²⁵ Jaakkola et al. 1994, 296. Pietikäinen 2020, 200.

²²⁶ Huoltaja 1.7.1943.

kasvatuksen ja vanhempien antaman mallin jälkikasvulle: ”Kodin henkinen perintö on kansakunnan tulevaisuuden kannalta paljon tärkeämpi kuin aineellinen.”²²⁷

Tästä huolimatta Jalas nosti positiivisen rotuhygienian tärkeäksi osaksi kansan laadulliseen parantamiseen, koska huoltoväen suorittamat uudet tutkimukset sterilisoinnin tehokkuudesta tai tehottomuudesta antoi aihetta pohtia sitä, millä tavalla Suomen kansaa voitaisiin tukea lisääntymään mielekkäällä ja huoltoväkeä tyydyttävällä tavalla. Pääpaino siirtyi myös koskemaan kaupungissa asuvien elämänlaadun parantamista esimerkiksi ”oikein suunniteltujen asuntoalueiden aikaansaamiseksi”.²²⁸ Kolmanneksi tärkeäksi kysymykseksi nousi Jalaksen ”myönteinen väestöpoliittinen ajattelu” tässä tapauksessa mielialan muokkaus tuli sisältää lapsiperheiden ja lapsiperheeksi haaveilevien rahallisen tukemisen, jotta (terveiden) lasten saanti olisi mielekäs tehtävä niin pariskunnalle, kuin yhteiskunnalle.²²⁹

Jalaksen kirjoituksen voi nähdä sisältäneen silmäyksiä tulevasta kansanterveystoiminnasta, joka otti mallia ruotsalaisesta väestöpoliittisista toimista. Ruotsissa Myrdalin pariskunnan keinot lapsiperheiden hyvinvoinnin edesauttamiseen, lapsiperheeksi haluavien pariskuntien innostamiseen, ei toivottujen raskauksien ehkäisy ja ”ala-arvoisen ihmisaineksen” lisääntymisen estäminen sekä lapsiperheiden taloudellinen tukeminen nojasivat pidemmälle kehittyneen sosiaalisen insinööritaidon tarjoamaan luovuuteen.²³⁰ Suomessa sosiaali-, väestö- ja perhepoliittiset toimet käynnistyivät toden teolla vasta sotien jälkeen, kun Suomi jälleenrakensi yhteiskuntaansa sotien jälkeen, mutta jo sodan aikana lapsiperheiden asemaa parannettiin luomalla väestö- ja perhepoliittisia lakeja, kuten esimerkiksi kodinperustamislainoja, joilla pyrittiin kannustamaan avioliittoon ja perheiden perustamiseen.²³¹

Rotuhygienisen ajattelumallin kontekstissa voimme huomata, että kyseessä oli positiivisen rotuhygienisen ajattelumallin käyttöönotto, jolla kansalaisia, erityisesti sodassa kaatuneiden miesten aukkoa haluttiin täyttää hyvillä ja yhteiskuntaa hyödyttävillä yksilöillä. Väitettäni tukee vuonna 1950 voimaan tullut, valtion väliintuloa sallivamman

²²⁷ Huoltaja 1.10.1946.

²²⁸ Huoltaja 1.10.1946.

²²⁹ Huoltaja 1.7.1943.

²³⁰ Brückweh et al. 2012, 87-88.

²³¹ Huoltaja 1.12.1944.

ja tiukemmaksi päivitetyn sterilöimislaki, jossa ei enää mainittu erikseen mielisairauksia. Lisäsyöksi lisättiin kuitenkin sosiaaliset syyt, joten sterilöitavaksi saattoi joutua aikaisempaa suurempi ryhmä erilaisia ihmisiä erilaisista taustoista erilaisine ongelmineen, kun sterilöinnit voitiin soveltaa aikaisempaa laajemmin.²³² Uuden lain myötä köyhät, yksinhuoltajat, vähemmistöihin kuuluvat yksilöt, sekä mielenterveysongelmista kärsivät voitiin sterilöida aikaisempaa tehokkaammin.

Uudessa sterilöimislaissa määrättiin, että jokaista yksilöä tuli kuulla, ennen toimenpiteen suorittamista. Pietikäinen on nostanut esille lain paradoksaalisuuden siltä osin, että viranomaisten tuli kuulla potilaita ennen luvan myöntämistä sterilisaatioon, mutta vajaamieliset ja mielisairaajat nähtiin kykenemättöminä ymmärtämään ”toimenpiteen merkitystä”. Laissa määrättiin määrittelemään jokaista vajaamieliseksi luokiteltua, joilla ”älyllinen kehitys ei kohoa kaksitoistavuotiaan lapsen tasoa korkeammalle. Vuosien 1935–1970 välillä sterilöitiin yhteensä 54 128 yksilöä, joista 11 000 eugeenisin perustein²³³ kun Ruotsissa sterilöitujen määrä vuosien 1935–1975 välillä oli 62 888.²³⁴

Sotien aikana keskustelu rotuhygieniasta termistöineen väheni *Huoltajassa*. Minna Harjula on todennut, että siitä huolimatta, että sotavuosien aikana termistön käyttö väheni, se ei poistanut ajatusmallin hälvemistä kokonaan yhteiskunnasta²³⁵ ja väitettä tukee huomioni siitä, että *Huoltajassa* ei Jalaksen kirjoituksen jälkeen keskustella positiivisesta tai negatiivisesta rotuhygieniasta tai degeneroituvasta kansasta, tai eugeenisesta ajattelusta tutkittavan aikarajauksen sisällä. Vuonna 1950 voimaan astui uusi aborttilaki, joka mahdollisti rotuhygieniain perustein tehtyjä raskaudenkeskeytyksiä ja ilman naisen suostumusta raskaus voitiin keskeyttää naisen ”häiriintyneen sieluntoiminnan” vuoksi²³⁶ Tässä kontekstissa *Huoltajassa* ei keskustella positiivisesta tai negatiivisesta rotuhygieniasta ja aborttilakia *Huoltajassa* käsiteltiin kerran vuonna 1950 artikkelissa *Huoltoalan koulutuskysymyksen nykyinen vaihe*, eli keskustelu hiipui ainakin huoltoväen osalta.

²³² <https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/suomen-laissa-vaaditaan-yha-pakkosterilisaatiota-vahemmistot-odottavat-vielakin-valtiollista-anteeksipyyntoa-ja-rahallista-korvausta-kohtelustaan/6891426#gs.62zq0l>

²³³ Pietikäinen 2020, 201-202.

²³⁴ Fabricius Møller, J. (2013). *Mattias Tydén og Urban Lundberg: Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935–1975*. (Statens offentliga utredningar ; 2000:22). Stockholm Socialdepartementet, 2000. *Historisk Tidsskrift*, 101(1), 262-263.

²³⁵ Harjula 2015, 203.

²³⁶ Harjula 2015, 203.

Syy aborttilain vähäiselle käsittelylle voidaan nähdä sotien jälkeisen jälleenrakennuksen vaikutus sosiaalihuoltoon, 1950-luvun yhteiskunnalliset muutokset ja sotien jälkeiset sosiaaliset ongelmat kuten rintamalta palanneiden miesten päihdeongelmat, naisten sijoittuminen työelämään ja jälleenrakennuksen aikana syntyneen vauvabuumin aiheuttamista sosiaalipalveluiden lisääntymisestä, sekä muut sosiaalialaan kohdistuvat muutokset. Steriloimislaki mainitaan seuraavan kerran vuonna 1953 professori Viljo Rantasalon lastensuojeluväen kesäkokouksessa pidetyssä avajaispuheessa, jossa hän ilmaisi tyytymättömyytensä huoltoväen painopisteen siirtymisestä perhesuunnittelusta perinnöllisyyteen. Rantasalo koki, että huoltoväki panosti ”toiseen äärimmäisyyteen” eli kasvatukseen ja kasvatuksen suomiin kasvumahdollisuuksiin.²³⁷

Vuoden 1970 artikkelissa *Perhesuunnittelun ongelma huoltoapua saavassa perheessä* valtiotieteen tohtori Elina Visuri esitti ei-toivottujen raskauksien keskeyttämismahdollisuuksia ja kielteisten aborttilausuntojen vaikutuksesta pientuloisten perheiden hyvinvointiin sekä erilaisten ehkäisymenetelmien soveltuvuus avioliittoon. Syynä oli ”perinteellisten menetelmien käyttöä voidaan suositella vain niissä tapauksissa, joissa lapsen syntymää vain halutaan lykätä.”²³⁸ eli toisin sanoen vanhempien mukavuushakuisuudesta ja vapaaehtoisesta lapsettomuudesta. Vapaaehtoinen lapsettomuus, tai lasten hankinnan lykkääminen voidaan nähdä olleen ristiriidassa sosiaalisten insinöörien luoman ideaalin kanssa – oli kahden terveen yksilön velvollisuus perustaa iso sekä henkisestä, että ruumiillisesti terve perhe turvatakseen kansakunnan tulevaisuus.

Olen tässä käsittelyluvussa käsitellyt kansakunnan turvana nähtyjä tieteseen perustuvia lääketieteellisiä toimenpiteitä ja valtiojohtoisen kontrollin keinoja, jotka vaikuttivat yksilöiden autonomisuuteen ja joita voidaan nähdä olennaisina osina rationaalista yhteiskuntasuunnittelua, eli sosiaalista insinööritaitoa. Olen sosiaalialan ammattilehden *Huoltajan* vuosikertojen avulla esittänyt käytännön esimerkkejä siitä, millainen työkalu sosiaalinen insinööritaito on ollut ja millä tavalla sitä on sovellettu. Avohuollossa ja laitoshuollossa olleiden köyhäinhoidon avunhakijoiden, lääketieteellistä avustusta tarvitsevat tai elämässään muuten vain epäonnekkaat pyrittiin linnemäisen luokittelun

²³⁷ Huoltaja 1.9.1953.

²³⁸ Huoltaja 1.6.1970.

avulla lokeroita avun antamisen helpottamiseksi, mutta yhteiskunnalle rasitteina ja suorastaan terveydelle uhkana nähdyt ihmisryhmät suljettiin laitoksiin, steriloidtiin ja unohdettiin. Pakkosterilisaatiot ja vapaaehtoisuuteen perustuvat sterilisaatiot ohjasivat maksimaalisen kontrollin avulla yksilöitä luopumaan tulevaisuudestaan vastoin tahtoaan. Suostumusta varten tarvitaan aina suotuisat olosuhteet, sekä potilaan puolelta ymmärrys että valtiollista taholta avoimuutta suoritettavien toimenpiteiden vaikutuksista. Mutta kuten olen tutkielmassani esittänyt, niin sosiaalinen insinööritaito on ollut kykenemätön kompromisseihin ja avoimuuteen.

Kunnalliskotien, laitoshuollon ja avohuollon eriyttäminen muusta sosiaalihuollosta oli myös keino yhdenmukaistaa yhteiskunta, mutta valtiojohtoinen ohjaaminen ei edistänyt yksilöiden oikeuksia, päinvastoin. Raja normaaliuden ja poikkeavuuden välillä oli, kuten olemme huomanneet, varsin ohut ja joidenkin yksilöiden tai ihmisryhmien kohdalla pakollisuus ja huolimattomuus, sekä lakien, että ohjesääntöjen monitulkintaisuus ja kuntien vähäiset resurssit ohjasivat viranomaisia sijoittamaan kuntakohtaisia resursseja väärään kohtaan.

Sosiaalisen insinööritaidon tavoitteena on ollut luoda ideaalien pohjalta yhdenmukainen, kaikkia palveleva yhteiskunta ja onnistuessaan on myös hyvinvointivaltion perusta, mutta samaan aikaan pragmaattisena, epäpoliittisena ja monitieteellisesti näköalattomana työkaluna luo tiedeperustaisen suunnittelun vuoksi ristiriidan, kun tieteen ja politiikan välinen kenttä hämärtyy. Sosiaalisen insinööritaidon näköalattomuus ja itsekkyyys tieteen yksiulotteisessa korostamisessa johtaa poliittisen kentän toimimattomuuteen. Koska yhteiskuntaa ei voi rakentaa vain tieteellisistä lähtökohdista, luo se hallitsematonta kaaosta sekä lain monitulkintaisuutta, joilla voi olla yksilöitä ajatellen tuhoisa lopputulos. Yhteiskunnan ollessa monitahoinen rakenne, vaatii se suunnitelmallisuuden ja kontrollin lisäksi asiantuntijuutta, rajoitteita ja kompromisseja, jotta vältetään eettisiltä ylilyönneiltä.²³⁹

Siirryn seuraavaksi tarkastelemaan suomalaista yhteiskuntaa poikkeusoloissa. Sosiaalisen insinööritaidon toisena kultakautena voidaan nähdä vuoden 1945 jälkeinen aika, jolloin siirtoväen asuttaminen ja sopeuttamispolitiikka olivat osana muun

²³⁹ Mannevuola 2020, 21-24.

yhteiskunnan jälleenrakennusta, mutta käsittelen tässä luvussa lyhyesti vuosien 1939–1944 välistä sota-aikaa, sota-ajan vaikutuksia köyhäinhoitoon ja huoltotoimenpiteisiin, vaikka toimenpiteissä ja huoltoväen yhteiskunnalliseen toimijuuteen vaikuttavat päätökset ei laadittu yhteiskunnan rationalisoimista varten. Tarkastelun kohteina ovat yhteiskunnan reagointi sotatilanteeseen, sosiaaliväen kriisivalmius ja siirtoväen lisäksi lastensiirotiin osallistuneiden lasten huoltotoimenpiteeksi luokitellut evakuoinnit ja *Huoltajan* vuosikerroissa käyty keskustelu kotirintamalle jääneistä naisista ja ”heikoiksi ihmisaineeksi” luokitelluista yksilöistä.

2. Poikkeusoloissa vuosina 1939-1944

Intoutunut on kansallishengen elävöittämänä kansallinen tarmo, suomalainen sisu. ²⁴⁰

Nopeasti alkaneen sotatilanteen aiheuttamat muutokset sosiaalihuollossa ja itse huoltoväen suhtautumisessa yhteiskuntajäseniin näkyi myös huoltoväen odotuksissa yksilöiden velvollisuudentunnetta kohtaan, jotka olivat huomattavan suuria ja erityisesti kotirintamaa erityisasemaan nostattavia. Sota-aika Suomessa on poikkeuksellinen aika myös kunnallisen köyhäinhoidon osalta, sillä sodan välitön uhka koski koko kansakuntaa ikään, sukupuoleen ja luokkaan katsomatta aiheuttaen suuria muutoksia yksilöiden arkeen. Sota ja sodan aiheuttamat yhteiskunnalliset muutokset vuosien 1939–1945 välisenä aikana muokkasivat koko kansakuntaa yhtenäisemmäksi ensimmäistä kertaa sisällissodan jälkeen.

Yhteinen kansakunnan turvallisuutta uhkaavan vihollisen kukistaminen olikin moniäänisen rintamamiesjoukon yhtenäinen tavoite, kun taas kotirintamalla olleiden naisten tehtävään oli yhteen hiileen puhaltaminen. Yhä muovautuva sosiaaliala oli 1930-luvun köyhäinhoidon lainsäädännön alla ja suurten muutosten edessä. Tämän vuoksi köyhäinhoito ja sosiaalihuolto joutuivat taipumaan yksilöllisen ja kollektiivisen hädän ja pulan edessä, sekä mukautumaan uudenvuotisiin huoltotoimenpiteisiin, jotka kohdistettiin sekä kotipaikkakunnillaan köyhäinhoidon apuun turvautuneisiin, että esimerkiksi siirtoväkeen. ²⁴¹

Talvisodan syttymisen myötä Neuvostoliiton aloitettua koko itärajan myötäisen hyökkäyksen yli 420 000 joutui lähtemään evakkoon sodan alta vuonna 1930 annetun sotatilalain nojalla. ²⁴² Karjalan evakot lähtivät kodeistaan kahdesti: talvisodan syttyessä vuonna 1939 ja jatkosodan jälkeen vuonna 1944. Kokonaisluvussa on otettu huomioon Karjalan ja vanhan Sallan alueilta, Kuusamosta, Petsamosta ja Lapista lähteneet. Evakkoon lähdön piti olla väliaikaista, mutta joissain tapauksissa osa evakkoon lähteneistä eivät palanneet koteihinsa. Karjalan alueille palasi noin 70 % lähteneistä.

²⁴⁰ Huoltaja 1.1.1940.

²⁴¹ Jaakkola et al. 1994, 295-297.

²⁴² ”Sotatilasta 26/9 1930 annetun lain 11§:ssä säädettiin, että valtioneuvosto voi yleiseen etuun vedoten määrätä, että väestö tai osa siitä on määrättyltä alueelta poistettavaksi. Sotatilalain 49§:ssä määrättiin asuinseuduiltaan poistumaan määrätty henkilöt tarpeen mukaan valtion toimesta majoitettava ja muonitettava”

Suuri muulle Suomelle tuntematon ja lukumäärältään suuri väestömassa aiheutti ennestään köyhissä kunnissa suurta huolta ja jopa suoranaista hätää, koska resurssit ”omia köyhiä” kohtaan olivat vähissä ja kriisivalmius oli talvisodan syttyessä heikolla tolalla. Sotaa käyvä yhteiskunta joutui taipumattoman huoltolainsäädännön ja ylityöllistetyin ja varsin alkukantaisen köyhäinhoitolainsäädännön vuoksi luovimaan lainsäädännön ja käytännön välillä ja keksimään muita huoltomuotoja, joilla niin sanottua omaa väkeä ja siirtoväkeä eli evakuoituja voitiin auttaa kriisitilan yli.²⁴³ Siirtoväkeen kuuluviksi luokiteltiin kaikki, jotka joko siirrettiin viranomaispäätöksellä asuinpaikkakunnaltaan toiselle tai lähtivät vapaaehtoisesti.²⁴⁴

Käsitteiden tarkentamisella oli selvä pyrkimys luoda selkeä rajanveto kunnan ja siirtoväen avustuksesta vastuussa olevan Suomen huollon velvollisuuksista, jotta laiminlyönneiltä ja vääriltä päätöksiltä vältyttiin kriisin aikana, varsinkin kun siirtolaisia koskevat päätökset eivät kuuluneet sosiaalialan ammattilaisille, vaan pääasiallisessa vastuussa toimi vuonna 1939 perustettu kansanhuoltoministeriö ja vuonna 1940 perustettu Siirtoväen huollon keskus, jonka johtajana toimi Urho Kekkonen.²⁴⁵ Siirtoväestä puhuttiin silloin, kun kyseessä oli Neuvostoliitolle luovutetun alueella asuvasta ja/tai sodanvaaran, sodan tahi rauhanteon johdosta siirtymään joutunut henkilö, tai ”sieltä huoltoviranomaisen toimesta on sijoitettu Suomen nykyiselle alueelle hoidettavaksi yksityisessä perheessä tahi joutunut täällä laitoksessa hoidettavaksi.”²⁴⁶

Siirtoväen jaottelu muusta väestöstä käsitteellisesti ja käytännöllisesti ei ollut yksinkertaista sotavuosien alkuvaiheessa ja sekaannus johti esimerkiksi siihen, että siirtoväkeen kuulunut henkilö vastaanotti huoltolautakunnan myöntävää köyhäinavustusta, jonka maksajana toimi siirtoväkeen kuuluneen henkilön vastaanottavana kuntana.²⁴⁷ 1900-luvun varhainen aina 1930-luvulle kestänyt jaottelu ”kunniallisista ja kunniaattomista” oli ajankohtainen kriisitilanteessa, kuten voimme huomata K.D.J. Salonen kirjoitti vuonna 1940 julkaistussa artikkelissa *Yhteiskunnan apu ja yksilön oma apu*, kuinka ”yhteiskunnan niukkoja varoja jaellaan tällä hetkellä täysin

²⁴³ Jaakkola et al. 1994, 296.

²⁴⁴ Huoltaja 1.2.1940.

²⁴⁵ Palomäki 2011,109.

²⁴⁶ Huoltaja 1.2.1940.

²⁴⁷ Huoltaja 1.1.1943.

työkykyisille, terveille, mutta työtä karttaville ja keinotteleville perheille saamatta aikaan muuta kuin työhalun alenemista, veltostuttavien huvittelujen lisääntymistä ja varsin keveitten ja peloittavien sukupuolisuhteitten ja -tapojen leviämistä.”

Toisin sanoen omilta mailta evakuoitujen avustaminen kunnallisen köyhäinhoidon ja sosiaalihuollon toimenpitein nähtiin epärealistisena ja ennen kaikkea kalliina, sillä avustusten jakaminen nähtiin ruokkivan laiskuutta ja oma-aloitteisuuden heikkenemistä ja vaikuttavan kotipaikkakunnallaan olleiden toimeentuloa ²⁴⁸ sillä ”Siirtoväelle on järjestettävä ensi tilassa omavaraisen toimeentulon mahdollisuudet, siitä ollaan yhtä mieltä. Siirtoväki kaipaa kuitenkin useimmiten senkin jälkeen, kun se saa tilaisuuden palata kotikuntaansa, yhteiskunnan tukea.” ²⁴⁹ Siirtoväen huoltoon osallistui kansanhuoltoministeriön ja Siirtoväen huollon keskuksen lisäksi Suomen huolto, joka keräsi varoja ja jakoi ne yleiseen avustustoimintaan, terveydenhuoltoon ja terveydenhuollon turvaamiseen sodan aikana ja ylläpitämään myöhemmin tässä luvussa käsiteltävää henkistä huoltoa eli kansallisen yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Heikki Wariksen, Vieno Jyrkilän, Kyllikki Raitasuon ja Jouko Siipi ovat nostaneet esille vuonna 1952 tehdyssä tutkimuksessa *Siirtoväen sopeutuminen*, kuinka joko vapaaehtoisesti tai pakolla evakkoon lähteneeseen siirtoväkeen kohdistettuihin sosiaalipoliittisiin toimenpiteisiin kuului olennaisesti neljä lohkoa, jotka muodostivat kokonaisuuden, jonka avulla pyrittiin sopeuttamaan evakkoon lähteneiden ryhmien muuhun yhteiskuntaan, sillä sosiaalialan ammattilaiset ja lääkintöhallitus koki, että ”siirtoväkeä, olletikin sen lapsia ja nuorta polvea, on kohdeltava niin, että heille ei jää synkkä muisto tästä elämänsä vaiheesta.” ²⁵⁰

Suomen huolto ja yksityiset vapaaehtoiset elvyttivät ja ylläpitivät myös vanhaa talkoo- ja naapuriapuperinnettä, joiden avulla saatiin ylläpidettyä tuotantoa, sekä edistämään työsuorituksia, eheyttää kansaa ja säilyttää moraalin. Sodan aikana yhteiskunnan toiminnallisuutta ylläpidettiin myös Vapaan huollon keskusten avustuksella, joka koostui kotirintaman naisista ja heidän tekemästä vapaaehtoistyöstä.²⁵¹ Vapaaehtoistyön osalta

²⁴⁸ Huoltaja 1.12.1940.

²⁴⁹ Huoltaja 1.4.1940.

²⁵⁰ Huoltaja 1.1.1940.

²⁵¹ Jaakkola et al. 1994, 297-298.

on mainittava vuonna 1920 perustettu ja toisen maailmansodan aikana uudelleenaktivoitu aseeton naisjärjestö Lotta Svärd -järjestö, joka pohjautui naisvaltaiseen huoltotyöhön. Lotta Svärd -järjestön tarkoituksena oli olla osana maanpuolustusta ja lottien huoltotyöhön kuului olennaisesti muonituksen ja siirtoväen huollon lisäksi hallinnolliset johtotehtävät, sairaanhoito ja muut lääkinnälliset toimenpiteet, väestönsuojelu, ilmavalvonta, sääpalvelu, televiestintä ja muut huoltotyöt, jotka voidaan nähdä edistäneen kotirintaman toiminnallista sujuvuutta. Lottien tehtäviin kuuluivat myös sodassa haavoittuneiden sotilaiden auttaminen ja sopeuttaminen takaisin joko rintamalle tai yhteiskuntaan.²⁵²

Siirtoväen huoltoperiaatteisiin kuuluivat valtiotasolta annettujen määräysten noudattaminen ja huollon eriyttäminen tavallisesta kunnallisesta köyhäinhoidosta ja sosiaalityöstä. Siirtoväen huoltojohtajia kehoitettiin menettelemään siten, että henkilöiltä, joita ei katsottu siirtoväkeen kuuluvaksi, kiellettiin kunnallinen huoltoavustus ja yksilöitä kehoitettiin kääntymään paikkakunnan huoltolautakunnan puoleen, mutta poikkeuksia sallittiin: kuntien köyhäinhoidolautakunnat saatiin asettaa avustamaan siirtoväen huollossa, mikäli siirtoväkeen voitiin nähdä soveltavan yhteiskunnallisesta huollosta annetun lain mukaisesti. Mikäli siirtoväki oli annetun lain mukaisesti poistettu alueilta, oli lain mukaisesti lääninhallituksen ja Siirtoväen huollon keskuksen avustettava muonituksessa ja majoituksessa, tai mikäli siirtoväkeen kuuluva ei kyennyt maksamaan elatusapua ja irtolaisuutensa vuoksi siirtoväkeen kuulualta evättiin siirtoväen huoltoavustus, saattoi kunnallinen köyhäinhoito avustaa joko täydentävällä avustuksella, tai elatusavustuksella tai valtioneuvoston määräyksellä.²⁵³

Siirtoväen huoltoon kuului materialistisen ja taloudellisen huollon lisäksi laitoshuolto ja henkinen huolto. Tuberkuloottisia henkilöitä ei haluttu siirrettäväksi tai sijoittavaksi tavallisiin perheisiin, ettei tauti leviäisi ja esimerkiksi mielisairaajat siirtoväkeen kuuluneet yksilöt haluttiin myös pitää muista erillään. Siirtoväkeä varten perustettiin lääkintöhallituksen määräysten mukaisesti kuntiin erilliset, köyhäinhoidosta erilliset sairaus- ja synnytystuvat, jotka olivat siirtoväen omassa käytössä ja joissa kunnan kättilöt ja lääkärit hoitivat potilaita mahdollisimman edullisesti, laskuttaen Suomen Huoltoa.²⁵⁴

²⁵² <https://perinne.fi/lotta-svard-jarjesto/lisatietoa/kenttalotat/>

²⁵³ Huoltaja 1.10.1940; Huoltaja 1.1.1943.

²⁵⁴ Huoltaja 1.3.1941.

Talvisodan aikana Rakel Jalas pohti laitoshoidon uudelleenjärjestäytymistä ja ehdotti kahdenlaisten kunnalliskotien rakentamisen kuntiin: ehdotuksessaan hän esitti, että kotipaikkaoikeutensa vuoksi kotipaikkakunnalleen sidottuja varten tuli perustaa oma erillinen, köyhänhoidollisten lainsäädäntöjen asettamien määräysten toimeenpanoa seuraava kunnalliskoti. Siirtoväelle, johon sovellettiin erilaisia ohjesääntöjä tuli rakentaa myös erilliset kunnalliskodit.²⁵⁵ Myöhemmistä numeroista ei käy ilmi toteutuiko suunniteltu malli, mutta vuosikerroista käy ilmi, että kunnalliskoteihin sijoitettiin myös siirtoväkeen kuuluvia, vaikka he koettiin taloudellisina rasitteina.²⁵⁶

Huoltajassa termi henkinen huolto korostui talvisodan aikana ja näkemykseni mukaan se voidaan liittää osaksi sopeuttamispolitiikkaa: esimerkiksi vuonna 1941 henkisen huollon tavoitteeksi kerrotaan olleen ”kansakunnallisen mielialan ylläpitäminen, toisaalta todellisen asevelihengen, sosiaalisen ennakkoluulottomuuden ja aktiivisen hengen kehittäminen.”²⁵⁷ Vuonna 1940 Lennart Segerstråle puolestaan kirjoitti termeistä ”henkinen väestönsuojelu” ja ”henkinen väestönhuolto”, jotka hänen mukaansa tuli kohdistaa osallistuttamalla reserviläisten ja maan puolustukseen liittyneiden miesten kotirintamalle jääneet vaimot ja muut perheenjäsenet yhteiskunnan kehittämiseksi ja yleisen ja kollektiivisen hyvinvoinnin ylläpitämiseksi sillä välin, kun sotaa käytiin vapaan Suomen puolesta.²⁵⁸ Heikki Hosia nosti *Huoltajassa* kirjoituksessaan *Henkisestä huollosta* henkisen huollon kolme päämäärää, jotka pohjautuivat Hosian mukaan kristillisestä uskosta, jonka perustaksi muovautui talvisodan syttyessä tahto yhtenäisestä kansasta: isänmaallisen ja valtakunnallisen ajattelutavan herättäminen ja syventäminen, kansan yhteenkuuluvaisuuden tunteen, yksimielisyyden lujittaminen ja keskinäisen vastuuntunnon ja sosiaalisen ennakkoluulottomuuden – asevelihengen – elvyttäminen ja vahvistaminen.²⁵⁹

Henkisen huollon tarjoaminen siirtoväelle nähtiin myös henkisen hyvinvoinnin edellytyksenä, sillä henkisen huollon nähtiin yhdeksi keinoksi ”säilyttää ryhtinsä”, koska omalta alueelta poismuutossa oli ”herpaantumisen vaara” kuten A.A. Lyytinen kirjoitti *Huoltajassa* vuonna 1940. Henkiseen huoltoon nähtiin kuuluvan kristinuskoon

²⁵⁵ Huoltaja 1.5.1940.

²⁵⁶ Huoltaja 1.9.1942.

²⁵⁷ Huoltaja 1.6. 1941. Jousimaa 1987, 155.

²⁵⁸ Huoltaja 1.2.1940.

²⁵⁹ Huoltaja 1.10.1942.

pohjautuvia jumalanpalveluksia ja muita kirkkomenoja, jotka edesauttoivat uskon säilyttämisen. Lyytisen kirjoituksesta huomaa, kuinka sotaa karkuun muuttavat maaseudun ihmiset ovat alisteisessa asemassa ”sivistyneistöön” nähden, sillä hän ehdotti kirjoituksessaan, kuinka kesäisin kaupungilta muuttavan sivistyneistön olisi vierailtava siirtoväen ja muun maaseutuväen luona ja harrastaa ”vapaata huoltoa” eli huolehtia muiden henkisesti hyvinvoinnista.²⁶⁰ Toiveena oli, että majoituspaikoista löytyisi lehtiä ja kirjoja, jotka tukisivat henkistä hyvinvointia ja sen ylläpitoa. Nähtiin, että ”vaikka ihailen ja kunnioituksella olemme voineet todeta siirtoväen osoittamaa rohkeutta ja lannistumatonta mieltä, ovat kuitenkin kodin jättäminen vihollistulen alle, evakuointimatkan pommitukset ja vaivat monille käyneet yli voimien” ja henkisen suojelun voivan edesauttaa elämänuskon vahvistamista.²⁶¹

Mielestäni henkisen suojelun tärkeyden korostaminen voidaankin nähdä yhtenä keinona ennakkoluuloja ja vihamielisyyttä kohdanneen siirtoväen sopeuttamiskeinona muuhun yhteiskuntaan. On kuitenkin huomioitava, että vaikka lähdekirjallisuuden pohjalta voidaan nähdä karjalan evakkojen kohdanneen muukalaisvihaa, syrjintää, kiusaamista ja ulkopuolelle jättämistä, ei näistä puhuttu *Huoltajan* vuosikerroissa. *Huoltajassa* nousee aika ajoon esille huoltoväen oma köyhäinhoitoon ja köyhäinhoidolliseen lainsäädäntöön sidottujen odotusten ja määräysten noudattamisesta koituvaa ammattiin perustuvaa ärsyyntymistä, niin itse syrjinnästä tai vihasta ei kirjoiteta.

Pakinatyyppisessä kirjoituksessa nostettiin esille Vihtori Mäkelän kertomana näkemys karjalaisten ulkonäöllisestä eroavaisuudesta ”Minä olen tässä hiukan ihmetellyt noita karjalaisia, kun he ovat niin hetkellisiä, että toinen silmä voi itkeä, mutta toinen jo naurua vinottaa.”²⁶² Samainen Vihtori Mäkelä jatkaa toisessa numerossa, kuinka ”Me olemme kiintyneet karjalaisiin ja karjalaiset meihin. Näin alkaa uusi sukupuu yletä entistä ehommaksi kansakunnan kokonaisuudeksi. Olemme eläneet ja kuolleetkin yksi kaikkien puolesta ja kaikki yhden puolesta.”²⁶³

²⁶⁰ Huoltaja 1.7.1941.

²⁶¹ Huoltaja 1.7.1944.

²⁶² Huoltaja 1.4.1942.

²⁶³ Huoltaja 1.7.1942.

Yhteenkuuluvuuden tunteen rakentuminen ei ollut nopeaa. Se vaati henkisesti paljon omilta alueiltaan poislähteneissä- tai käsketyissä, kuten Raimo Jenu on artikkelissaan *Syrjinnän syyksi riitti pelkkä karjalaisuus* nostanut esille. Karjalaisten kohtaama syrjintä muodostui ennakkoluuloista ja ”ryssäuskoisuudesta” eli uskontopohjaisesta syrjinnästä, sekä ymmärtämättömyydestä sodan aiheuttamien seurausten vaikutuksista karjalaisiin. Sopeutuminen yhteiskuntaan oli pitkälti riippuvainen karjalaisten omasta vapaaehtoisesta halukkuudesta integroitua yhteiskuntaan, johon eivät tunteneet kuuluvansa. Eksogaamiset avioliitot voidaan nähdä edesauttaneen valtaväestön ymmärrystä karjalaisiin kohdistuneiden sodan seurausten vaikutuksista ja karjalaisten hyväksymistä osana sodan jälkeistä yhteiskuntaa.²⁶⁴

Kotirintamalle jääneen väestön huolto painottui köyhäinhoitolainsäädännön alaisuuden alla oleviin huoltotoimenpiteisiin, kuten avustusten anomiseen ja sodan aikana tärkeään asemaan nousseen vapaaehtoisen sosiaalisen työn tarjoamiin materiaali- ja ruoka-avustuksiin. Suomessa syntyi sosiaalisen työn kokonaisvaltainen uudistus ja sen rinnalle monen organisaation välisellä yhteistyöllä järjestetty varsin tehokas vapaaehtoistyöhön perustuva talkoomuotoinen huoltomuoto. Talkootyöllä oli tärkeä rooli sosiaalityön osana aina sodan päättymisen jälkeisiin vuosiin, kun rikkinäinen ja traumatisoitunut yhteiskunta haki jälleenrakennuksen aikana uutta muotoa.

Tärkeässä asemassa oli myös sodan alussa perustettu kaikkien organisaatioiden kattojärjestöksi Vapaan Huollon Keskus. Keskus toimi vapaaehtoistyön organisaattorina ja ulkomailta saatujen avustusten jakajana. Vapaaehtoistyön organisointi vakiintui osaksi huoltotoimenpiteitä Suomen huolto – järjestön perustamisen myötä vuonna 1941 aina vuoteen 1952, jonka toimintaa valvomaan asetettiin sosiaaliministeriö.²⁶⁵ Vapaaehtoistyön ohella jo 1900-luvulla esiintynyt sosiaalialan ammattilaisten kirjoituksissa esiintynyt ja 1930-luvun laman aikana nähty näkemys omavaraisuuden ja oma-aloitteisuuden tärkeydestä nousi jälleen sota-aikana esille. Erityisesti kotirintamalla olleiden, köyhäinhoidon varassa olemisen vaarat olivat *Huoltajassa* esitetyn näkemyksen mukaan ”että avustus ja almu, joka on helposti saatu, voi helposti demoralisoida, lamauttaa huollettavan toimintatarmon ja työhalun.”²⁶⁶

²⁶⁴ Kuorsalo 2014, 188-194.

²⁶⁵ Jaakkola et al. 1994, 295-299.

²⁶⁶ Huoltaja 1.4.1942

Sodan aikana sopeutumattomuuden käsite, työvelvollisuuden tunne ja yhteenkuuluvuuden tunnetta kasvattava talkoohenki oli osana huoltoväen odotuksia, kun katse siirtyi ymmärrettävästä syystä siirtoväestä kotirintamalle jääneisiin naisiin ja heidän velvollisuuksiinsa. Kotirintama koostui pääosin naisten, irtolaisten, alkoholistien ja muiden rintamalle kelpaamattomista yksilöistä, eli ”heikommasta aineksesta”²⁶⁷ mutta erityisesti naiset nähtiin olleen enemmän kuin velvollisia kannattelemaan yhteiskuntaa, perhettään ja rintamalla taistelleita puolisoja. Toteamusta tukee lääkäri Rakel Jalaksen *Huoltajassa* vuonna 1942 julkaistu artikkeli *Kotirintaman naiset!* ”Äiti on antanut pojalleen elämän, hän on kasvatellut sitä nuorukaiseksi, mieheksi ja kylvänyt sen sieluun osa minästään. Hän on sille opettanut ensi askeleet ja ensi ajatukset isänmaasta ja Jumalasta – nyt on poika siellä, missä hän näyttää, onko äidin kasvatuksesta ja kylvöstä itänyt jotain pysyvää, onko hänestä tullut oikea suomalainen, onko hän miehen mittainen työssä.”²⁶⁸

Jalas nosti samaisessa tekstissään esille, kuinka ”jokainen aviovaimo, joka ei huolehdi kodistaan, perheestään ja ennen kaikkea omasta elämästään miehen poissa ollessa, heikentää kotirintamaa ja vaarantaa tulilinjan kestoa. Petetyn miehen käsi ei iske samalla voimalla, silmä ei tähtää samalla tarkkuudella sekä ajatus juokse samalla nopeudella kuin miehen, joka taistelee uskollisen vaimon, eheän kodin ja lasten puolesta.”. Jalaksen tekstiä on helppo tulkita naisia syyllistävänä, mutta on ymmärrettävä, että yhteiskunnan toimivuus oli riippuvainen kotirintamalle jääneiden ponnisteluista. Väitettä tukee luvussa *I. Henkiset ja taloudelliset rasitteet eli avunnauttijat* käsiteltyä erikoistyöleirilakia, jonka ansiosta naiset olivat kahtiajakoisessa asemassa: kunnialliset, ahkerat ja velvollisuuttaan tuntevat naiset olivat kotirintaman voittajat, kun taas epäkelvot, vaikeaksi nähneet naiset siivottiin pois saastuttamasta kotirintaman henkistä ja moraalista hyvinvointia.

Vuosien 1939–1945 aikana huoltotoimenpiteenä nähdyt lastensiirrot, eli lasten evakuoinnit Ruotsiin ja Tanskaan aloitettiin maiden välisestä yhteistyöstä ja niiden perustana toimi ruotsalainen ”Finlands sak är vår sak” -tyyppinen ajattelutapa, joka suomalaisen huoltoväen keskuudessa miellettiin sekä lastensuojelutyön tehtäväksi, että

²⁶⁷ Huoltaja 1.5.1943.

²⁶⁸ Huoltaja 1.10.1942.

koko kansakunnan turvallisuutta suojelevaksi huoltotoimenpiteeksi.²⁶⁹ Maita ylittänyt ja kansainvälisiä suhteita lujittanut huoli Suomen tulevaisuudesta ja suomalaislasten turvallisuudesta keräsi nopeasti kannatusta sille ajatukselle, että ruotsalaiset ottaisivat suomalaislapset turvaan ruotsalaisperheisiin siksi aikaa, että sota on ohi. Nopeasti toimintansa aloittaneet järjestöt organisoivat ensimmäisen evakuoinnin. Ensimmäinen siirto toteutettiin joulukuussa 1939, kun viranomaiset siirsivät 35 lasta ja 5 äitiä. Seuraava siirto tehtiin tammikuussa 1940. Tuolloin meriteitse siirrettiin 53 lasta äiteineen. Ankarat ilmapommitukset kuitenkin loivat siirroille vaaroja, jonka vuoksi meriteitse tehtävät siirrot lopetettiin ja evakuointi suoritettiin lentokoneella tai maitse.

Siirtojen tarkoituksena oli viedä aktiivisesta sotatilanteesta kärsiviä lapsia turvaan, kunnes sotatila on ohi ja pula elintarvikkeista loppunut. Analysoitavana olevasta aineistosta voi kuitenkin nähdä, että siirrot olivat myös väestöpoliittinen huoltotoimenpide, jonka tehtävä oli tulevan sukupolven ”hengen ja terveyden” suojella. Lastensiirrot suoritettiin useissa vaiheissa: vuosien 1939–1940 aikana siirrettiin 9000 lasta ja 3000 äitiä tai perheeseen kuuluneita vanhuksia. Jatkosodan aikana 1941–1944 siirrettiin kahdessa aallossa yhteensä noin 50 000 lasta. Ensimmäisessä aallossa vuosina 1941–1943 siirrettiin noin 22 000 lasta vähävaraisista perheistä ja toisessa aallossa vuosina 1944–1946 noin 26 000 lasta. Jatkosodan aikana siirrettyjen lasten mukana äidit eivät saaneet seurata mukana. Tanskaan siirrettyjen määrä oli talvisodan syttyessä 97 lasta ja jatkosodan aikana 4000 lasta kun taas Norjaan siirrettyjä oli talvisodan aikana 107. Jatkosodan aikana ei Norjaan lähetetty lapsia.²⁷⁰

Lastensiirtokomitean vuonna 1941 laatimassa pöytäkirjassa jatkosodan aikaisten lastensiirtojen aloittamisen syiksi mainittiin takaisinvallatun Karjalan jälleenrakennus, joka ei valmistuisi, mikäli äidit palaisivat alueelle lapsineen, lasten aliravitsemisen hoito ja elintarvikepulan armeijan muonitukseen negatiivisesti vaikuttava elintarvikepula²⁷¹ Siirtoja varten perustettu Lastensiirtokomitea loi neljä ryhmää, jotka auttoivat huoltoväkeä päättämään oikeutetusta siirtoihin ja ne koskivat pääosin terveitä lapsia ja lapsia joiden vanhemmat osallistuivat sotaan tai jälleenrakennukseen, tai olivat sodassa

²⁶⁹ Huoltaja 1.10.1941.

²⁷⁰ <http://www.sotalapset.fi/lastensiirrot.html>

²⁷¹ Kaven 2010, 31.

invalidisoituneita.²⁷² Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean sihteeri Aune Ståhlberg otti *Huoltajassaan* julkaistussa kirjoituksessaan ”Yhäkin lastensiirroista” kantaa lastensiirtojen luonteeseen ja siihen ketkä nähtiin oikeutettuina evakointiin.

Ståhlbergin mukaan sota koetteli kaikkia tasapuolisesti, niin köyhiä kuin rikkaita, mutta siirtojen osalta tärkeintä oli lapsen kehityskykyisyydellä Suomen turvaamisen osalta, sillä olihan lastensiirtoon sijoitetut lapset osana ”Suomen turvaamissotaa”²⁷³, ”jotka rakentavat Pohjolan siltoja keskellä sodan tuhoja”²⁷⁴ kuten lasten evakointeja myöhemmin luonnehdittiin. Vajaamieliset lapset eivät olleet huoltoväen prioriteettina, sillä huoltoväki näki, että ”erinäiset vajaalyiset ovat nekin onnistuneet läpäisemään lääkärintarkastuksen, mikä olosuhteitten pakosta on useinkin tapahtunut pintapuolisesti ja sangen ylimalkaisesti, mutta nämä lapset kotiutetaan aina mahdollisimman pian. Onhan luonnollista, ettei tällaisten sallita riistää paikkoja terveiltä ja kehityskykyisiltä, joista pyritään kehittämään Suomen turva tulevaisuudessa.”²⁷⁵ Lasten siirtoihin liittyneet kysymykset kuten lasten kokemat henkiset ja fyysiset rasitukset, lasten turvallisuutta koskevat kysymykset ja kotiinpaluusta koituvat ongelmat eivät juuri sosiaaliministeriötä huolettanut, sillä nähtiin ettei tulevaisuutta ei voinut tietää.²⁷⁶

Siirtoja koskeva yhteiskunnallinen kritiikki koski lastensiirtojen turvallisuutta, evakuoinnin tarpeellisuutta, evakointien vaikutusta lasten henkiseen ja paikkatietoiseen kehitykseen, sekä lasten fyysistä turvallisuutta. Kritiikki voidaan mielestäni nähdä aiheellisina, koska kuten olen edellä nostanut esille, siirrot eivät olleet turvallisia tai riskittömiä. Lasten kuolleisuus oli siirtojen aikana korkea, kuten Kavénin on teoksissaan korostanut, mutta ei siirtojen aiheuttamien vaaratilanteiden vuoksi, vaan vallitsevasta yhteiskunnallisesta tilanteesta: elintarvikepula ja tautien hallitsematon leviäminen niin kotimaahan jääneiden lasten välillä, kuin evakointiin lähetettyjen lasten keskuudessa koituivat kohtalokkaiksi.

²⁷² Huoltaja 1.9.1941.

²⁷³ Huoltaja 1.12.1941.

²⁷⁴ Huoltaja 1.10.1941.

²⁷⁵ Huoltaja 1.10.1944 Ståhlberg jatkaa, että ”Tuhopolttajia, sukupuolisesti kieron suuntautuvia, varkauteen taipuvia lapsiahan luonnollisesti myöskin sisältyy noin suureen joukkoon, vaikka lapsiamme yleisesti mainitaan ”tavattoman kehittyneiksi”, ”erittäin älykkäiksi”, ”hämmästyttävän hyvätapaisiksi” jne.”.

²⁷⁶ Huoltaja 1.10.1944.

Korkeissa kuolleisuustilastoissa voidaankin huomata kuinka kulkutaudit ja imeväisyyskuolleisuus olivat lasten primääri kuolinsyy vuosien 1941–1944 aikana.²⁷⁷ Onkin mielenkiintoista huomata, kuinka vähän sosiaalialan lehdessä *Huoltajassa* on keskustelua, kirjoituksia tai kannanottoja lasten henkisestä tai fyysisestä turvallisuudesta. Tämä voi osaltaan johtua suomalaisen lehdistöön kohdistuneesta lehdistösensuurista, joka alkoi viranomaispäätöksellä vuonna 1942. Lehdistöä koskeva sensuuri lähti liikkeelle useissa lehdissä esiintyneen lastensiirtoja koskevan kritiikin takia, joissa lasten siirtojen tärkeyttä ja lasten henkistä ja fyysistä turvallisuutta kyseenalaistettiin.

Esimerkiksi Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) julkaiseman päivälehdessä *Ajan suunta* vuonna 1942 julkaistu pääkirjoitus ”*Mitalin toinen puoli*”, jossa nostettiin esille useita syitä sille, miksi ”olisi toivottavaa, että vanhemmat antaisi propagandahälyn sokaista itseään.”. Vakavimpina huolenaiheina *Ajan suunta* piti siirrettyjen lasten ikää, siirroista koituvat ikätasoiset kehityshäiriöt ja siirroista aiheutuvat koulukäynnin keskeytykset. Lehti nosti esille myös lapsikaappausten mahdollisuuden. Yhdeksi tärkeäksi kysymykseksi nousi köyhien ja vähävaraisten perheiden kohtaamat ongelmat lasten palautuessa kotiin. *Huoltajassa* korostettiin, kuinka ”On myöskin varmaa - ja kokemus on sen jo aikaisemmin osoittanut – että vähävaraiset kodit saavat myöhemmin, kun lapset palaavat takaisin, epämiellyttävällä tavalla kokea erehtyneensä lähettäessään lapsensa näille vieraisiin ja kokonaan toisenlaisiin olosuhteisiin sillä ikäkaudella ei vielä kyetä arvostelemaan olosuhteita ja niihin vaikuttavia tekijöitä.”²⁷⁸

Einar Böökin *Huoltajassa* julkaistussa vastineessa hän kritisoi IKL:n väittämiä ja yritti parhaansa mukaan korjata ennakkoluuloja, jotka koskivat lastensiirtoja ja lasten takaisinsaantia: Böökin antaman laskelmien mukaan vain 7 lasta adoptoitiin virallisesti, vaikka nykytutkimuksen talvisodan jälkeen Ruotsiin jäi noin 1000 lasta.²⁷⁹ Böök korosti, kuinka lasten hyvinvointi oli tärkein lastensiirtoja aloittanut motiivi. Hänen mukaansa huoltoviranomaiset siirsivät vain alle kouluikäisiä lapsia, mutta uusien tutkimusten valossa ja *Huoltajan* vuosikertojen ansiosta voin todeta Böökin olleen väärässä.

²⁷⁷ Kavén 2011 19-24. Lasten kuolleisuus kohdemaassa oli pienempi, kuin Suomessa ja Kavén onkin esittänyt, että vuosina 1941–1942 Ruotsissa kuoli 30 lasta eli 0,7 %, kun Suomessa kuolleisuus oli 4,4 %. Vuosien 1944–1945 väillä kuolleisuusluku Ruotsissa oli 1,4 % eli 80 lasta, kun Suomessa vastaava luku oli 5,9 %.

²⁷⁸ *Ajan suunta* 23.1.1942.

²⁷⁹ Kavén 2010, 85.

Lastensiirtoihin osallistuneiden lasten ikähaarukka oli huomattavasti suurempi kuin Böökin *Huoltajassa* antama arvio, sillä lastensiirtoihin osallistui vuoden 1942 siirron aikana 25 000 kouluikäistä, eli puolet kaikista siirretyistä lapsista.²⁸⁰ *Huoltajassa* ei ole nähtävillä tutkimuksen aikarajan sisälle jäävissä vuosikerroissa mainintaa sosiaalihuollon ammattilaisten näkemyksistä lastensiirtojen vaikutuksista lasten henkiseen hyvinvointiin tai identiteetin rakentumiseen, mutta nykytutkimusten mukaan lastensiirtojen kokemukset pohjautuivat henkisesti kehittymättömien lasten kokemusmaailmasta. Aikuisiällä tehdyt haastattelut ovat osoittaneet lastensiirtojen vaikuttaneen sekä negatiivisesti, että positiivisesti lasten tunnemaailman ja identiteetin kehittymiseen. Erityisesti takaisinpaluu on ollut henkisesti raskainta, sillä opittu kieli, syrjintä ja tunne juurettomuudesta vaikeuttivat paluumuuttajien kotoutumista.²⁸¹

Suomalaisessa lehdistössä esiintyneessä kritiikissä korostettiin valtion omavaraisuutta, kuten poikkeusajalle oli tyypillistä. Toivottiin Ruotsin aktiivisempaa osallistumista huoltotoimenpiteisiin joko rahallisesti tai kotiavustuksin sen sijaan, että lapsia siirrettiin avustusmuotoisesti rajan yli. Koettiin, että elintarvikepulaa suurenneltiin ja käytettiin tekosyynä lasten siirtämiselle. Kavenin näkemys siitä että korkea kuolleisuus, jonka syiksi lueteltiin muun muassa pommitukset ja aliravitsemus tukee sitä väitettä, että elintarvikepulan liiallinen korostus on ollut pelkkä sotatilan aiheuttama ylireagointi, sillä vuoden 1943 perhelisälailalla pyrittiin avustamaan perheitä elintarvikekorteilla ja muilla avustuksilla.²⁸² Suomen lasten avustamiskomitean pääsihteeri ja tuomari Lars Östberg kirjoitti vuonna 1942 *Huoltajassa* julkaistussa artikkelissa ”Ruotsiin sijoitetut Suomen lapset”, kuinka henkistä kuormitusta aiheuttaneet siirrot ja niiden vaarat tiedostettiin varhain, kun lastensiirtoja suunniteltiin toteutettaviksi, mutta korosti kuinka kansainväliset säännökset ja säädökset estivät raha-, vaate- ja ruoka-avustusten suoraa jakamista suoraan niille, jotka kärsivät hätää.

Vuonna 1941 perustettu komitea Samarbetskommitten för Nordiskt Hjälparbete pyrki ylikäskynhaltija Torsten Nothin johdolla yhteistyöhön Punaisen ristin kanssa mahdollisista avustuksista ja avustusten toimittamisesta Suomeen. Toimikunta kuitenkin

²⁸⁰ Kaven 2011, 31.

²⁸¹ Kaven 2010 174-175. *Huoltaja* 1.2.1942.

²⁸² Kaven 2010, 102.

totesi saman vuoden aikana, ettei avustusten lähettäminen Suomeen ollut mahdollista, vaan ainoa tehokas toteuttamiskelpoinen avustusmuoto oli humanitäärisenä ja Suomessa huoltotoimenpiteenä nähdyt lastensiirrot. Perusteluna nähtiin lasten siirtojen positiivinen vaikutus Suomen elintarvikepulaan, joka helpottuisi lasten ollessa muualla hyvässä hoidossa, sillä ruotsalaisessa lehdistössä suomalaislapsia uhkasi nälkäkuolema.²⁸³

Österberg vastasi kirjoittamassaan artikkelissaan, kuinka ”On korostettava, että halu pitää lapsia täällä ei perustu mihinkään itsekkyyteen ruotsalaisten kasvattivanhempien taholta, vaan todelliseen toivomukseen, että lapsista tulisi niin reippaita ja terveitä kuin mahdollista.”²⁸⁴ Kavénin näkemyksen mukaan ruotsalaisten halu auttaa kumpusi ensimmäisen maailmansodan ulkomaankauppaa koskevista vaikeuksista, joka aiheutti ruotsalaisessa yhteiskunnassa elintarvikepulaa ja lasten aliravitsemusta.²⁸⁵ Tutkijat Johanna Sköld ja Ingrid Söderlind ovat artikkelissaan *Finska barn i svenska hem. Om mobiliseringen av familjer att ta emot främmande barn under andra världskriget* listanneet ruotsalaisperheiden motiiveiksi yhteiskunnallisen ideaalin solidaarisesta auttamisesta, velvollisuudentunne oikein tekemisestä, sosiaalisen aseman vahvistaminen ja yhteiskunnallisten kasvojen säilyttäminen, leikkikaverin saamisesta perheen omalle jälkikasvulle ja jopa työvoiman saamisesta. Evakuointiin lähetetyt yli 12-vuotiaiden poikien saattoivat osallistua maanviljelystöihin, tai auttaa muissa kotitaloutta ylläpitävissä tehtävissä ja tyttöjen nähtiin kasvattiperheen äidin lisäksi perheen biologisten lasten kasvatuksessa.²⁸⁶

Pertti Kavén puolestaan on väitöskirjassaan *Humanitaarisuuden varjossa – Poliittiset tekijät lastensiirroissa Ruotsiin sotiemme aikana ja niiden jälkeen* nostanut esille Ruotsin omat rationaaliset syyt lastensiirroille, jotka pohjautuivat Myrdalien aikaiseen yhteiskunnalliseen ilmastoon, jossa perhe- ja väestöpoliittiset kysymykset koskivat heikkoa syntyvyyttä ja avioliittojen vähäisyyttä ja toivetta tehokkaasta, sosiaalisesti yhteensopivasta ja mutkattomasta yhteiskunnasta.²⁸⁷ Alva Myrdalin puolisolleen kirjoittamassaan kirjeenvaihdossa hän luonnehti suomalaislasten siirtoja taivaan

²⁸³ Kavén 2011, 28-30.

²⁸⁴ Huoltaja 1.8.1942.

²⁸⁵ Kavén 2011, 28.

²⁸⁶ Kavén 2011, 53-54.

²⁸⁷ Kavén 2011, 46, Hirdmann 2016, 21-25.

lahjaksi.²⁸⁸ Alvan luonnehdinta siirroista tukee ajatusta pakolaislasten käyttämisestä altruismin varjolla poliittisten intressien työkaluina. *Huoltajassa* Ruotsin väestönkysymystä ja alhaista syntyvyyttä käsiteltävissä artikkeleissa ei kuitenkaan käsitellä evakuoitujen lasten poliittista osaa Ruotsin perhepoliittisten ongelmien ratkaisuun. Pelko lasten menettämisestä ruotsalaisille kasvattivanhemmille oli kuitenkin aiheellinen, jos katsomme vuoden 1931 laki yhteispohjoismaista avioliittoa, lapseksiottamista ja holhousta koskeva sopimus sisälsi lainsäädännöllisen päätöksen siitä, että Ruotsiin siirrettyjen lasten asiat hoidettiin ruotsalaisessa tuomioistuimessa ja palautettujen lasten kokonaismäärää sotavuosien ajalta. Vuoden 1949 hallituksen luoman mietinnön pohjalta 15 174 lasta oli palaamatta Ruotsista.²⁸⁹ *Huoltajassa* korkeat palaamatta jääneiden lasten luvut eivät huolettaneet, vaan Böökin mukaan ”lasten aikanaan palauttamista on kuitenkin valvottava ja tehostettava.”²⁹⁰

Sodan päättyminen vuonna 1944 ja lastensiirtokomitean aloittama lasten palautusoperaatio vuonna 1945 sysäsivät lastensiirtokomitean ja sosiaalihuollon pattitilanteeseen. Siinä missä ruotsalaiset alkoivat käydä oikeutta saadakseen pitää ”lainaksi saatuja” lapsia omissa perheissään, ei esimerkiksi Mannerheimin lastensuojeluliitto halunnut vastaanottaa lapsia, sillä se olisi merkinnyt saatujen avustusten, kuten kummiavustuksen menetystä. Sodan jälkeiset kuljetukset olivat myös kaoottisesti järjestettyjä, sillä jotkut Suomeen palautetuista lapsista lähetettiin takaisin Ruotsiin biologisen perheen kieltäytyttyä vastaanottamasta lastaan kotiin. Kierre johti siihen, että Ruotsi lähetti lapset takaisin Suomeen ilman vastaanottajaa ja suomalaisviranomaiset sijoittivat ajalehtivät lapset sijoituskoteihin.

Lastensiirtokomitea lopetti toimintansa vuonna 1948 ja sen tilalle perustettiin Lastenkotiuttamiskomitea, jonka tarkoituksena oli avustaa vanhempia saamaan lapsensa takaisin Ruotsista sijoitusperheiden kieltäytyttyä luovuttamasta lasta. Syy lasten pitämiselle kasvattiperheen luona muodostui kasvattiperheen näkemyksistä: he kokivat, että vuosien ajan ruotsalaiseen yhteiskuntaan integroituneet lapset kokisivat palautusten myötä sopeutumattomuutta vieraaseen maahan, kulttuuriin ja kieleen. Ruotsalaisen sosiaalihuollon viranomaiset olivat sen kannalta, että kotimaahan palauttaminen

²⁸⁸ Kaven 2010, 79.

²⁸⁹ Kaven 2011, 113.

²⁹⁰ Huoltaja 1.3.1942.

aiheuttaisi psyykkisen trauman ja esimerkiksi vankilapsykiatrin Achilles Westlingin mukaan sotalaisten keskuudessa lisääntynyt rikollisuus johtui palauttamisesta aiheutuneista traumoista.²⁹¹ *Huoltajassa* itse lasten kokonaisvaltaista hyvinvointia ei kuitenkaan juuri käsitellä, vaikka näkemykset poikkesivat huomattavasti ruotsalaisen sosiaalihuollon ammattilaisten näkemyksistä. *Huoltajaankin* kirjoittanut lääkäri Martti Kaila puolsi komitean mietinnön siltä osin, ettei palautuksista koitunut huomattavia psykologisia vaurioita. *Huoltajassa* lastensiirtoja, lasten palautusta ja palautuksesta koituneita mahdollisia henkisiä haasteita käsitellään vuosikerroissa vähän, mutta äitejä syyllistävään äänensävyyn.

Huoltajan vuoden 1946 pääkirjoituksessa ”*Koko kansaamme koskeva kysymys*” nostettiin esille palautettujen ja palautuvien lasten kokemat vaikeudet, kuten orpouden lisäämät haasteet, sillä lastenkoteja ja valtiollisia kasvatustiloja oli tullessa 1950-luvulle vielä varsin alkeelliset ja harvassa. Aviottomien lasten määrää todettiin hyvin korkeaksi ja syynä nähtiin johtuvan sotatilan aikaisesta moraalin löystymisestä. Keskustelun pääpaino pysyi erityisesti lasten äideissä ja huoltoviranomaisten näkemyksissä siitä, kuinka äidit olivat siirtäneet vastuunkannon muiden vastuulle. Sodan nähtiin turmelleen vanhemmat, jotka olivat kadottaneet kykynsä rakastaa lapsiaan vapautta enemmän. Köyhän ja puutteellisen perheen jälkeläisen uhkana nähtiin myös kotona odottavat rappeutuneet vanhemmat, jotka eivät kyenneet tarjoamaan kurjuutta parempaa tulevaisuutta.

Tylsämieliset ja imbesillit lapset, joiden lähettämistä nähtiin sodan alussa turhina, koettiin rasitteena niin yhteiskunnalle kuin sosiaalihuollolle, eikä heidän palaamista nähty yhtä tärkeänä toisin kuin raajarikkoiset tai muulla tavalla sairaiden lasten paluuta. Poikkeustapauksina nähdyt lapset toivotettiin erittäin tervetulleiksi takaisin ja syy kahtiajakoiselle ajattelumallille voidaan nähdä aikakauden näkemyksessä, joka luokitteli yksilöä diagnoosin mukaan joko kuntouttavaksi tai kuntoutumattomaksi. Tylsämieliset ja muut neurologisesti poikkeavat ei nähty olevan kuntoutettavissa työvoimaksi: ”Voi tuntua turhalta näinä joka suhteessa vaikeina aikoina, jolloin jo monia tärkeitä tekoja täytyy jättää tekemättä, rasittaa budjettia ja työvoimaa suurilla uhrauksilla sellaiseen, mistä – sydämättömästi sanottuna – ei ole mitään hyötyä.”²⁹²

²⁹¹ Kaven 1985, 104-110.

²⁹² *Huoltaja* 1.2.1946.

Keskustelu lastensirroista ja lasten kotouttamisesta evakuintien jälkeen hiipui voimakkaasti vuoden 1946 jälkeen, eikä lapsista keskustella enää, vaikka vuonna 1948 laskettiin eduskunnan mietinnön pohjalta palamaatta jääneiden lasten lukumäärän olleen 15 174, kun evakkoon lähetettyjä oli kokonaisuudessaan noin 70 000.²⁹³ Lähde- ja tutkimuskirjallisuuden pohjalta voin todeta, että lastensuojelutyöksi ja huoltotoimenpiteeksi nähdyt siirrot olivat yli sodan jatkunut pitkä ja monimutkainen prosessi, jonka kohteena olivat kaikenikäiset lapset kaikista yhteiskunnan luokista, vaikka huoltoväen tarkoituksena oli siirtää pääasiallisesti terveitä ja kansakunnalle tärkeitä eli terveitä lapsia turvaan.

Viranomaisten toteamus siitä, että lasten palautus kävisi nopeasti ja vaivatta jäi oletukseksi. Valtio joutui huoltoväen olettamuksen vuoksi sodan jälkeen vastaamaan muun muassa palaamatta jääneiden lasten vanhempien kysymyksiin siitä, miksi lapset eivät palanneet. Lasten palauttamatta jättämiseen ei ole yksiselitteistä vastausta, mutta joissain tapauksissa Ruotsiin lähetetyn lapsen kasvattivanhemmat vetosivat lapsen sopeutumiseen ruotsalaiseen yhteiskuntaan ja kotiin palaamisen nähtiin vaikuttavan lapsen henkiseen hyvinvointiin traumaattisesti, mutta *Huoltajassa* käsitellä muualla mediassa ”riitalapsiksi” nimettyjä Ruotsiin jääneitä lapsia.²⁹⁴

Sotien välinen aika muokkasivat yhteiskuntaa ja loivat sosiaalihuollolle uusia perusperiaatteita ilman reformeihin pyrkiviä toimenpiteitä. Kotirintamalle kohdistetut toimenpiteet kuten erikoistyöleirilaki ilmentävät ajan ihmiskuvaa työtä vieroksuvan ja yhteiskuntaan sopeutumattoman yksilön ohjaamista valtiojohtoisesti ja siirtoväkeen ja lapsiin kohdistetut toimenpiteet voidaan nähdä tavallisina sota-ajan reagointitapoina. Sodan alta lähteneet yksilöt olivat muulle väestölle rasitteena näyttäytyvä kollektiivinen ryhmä, jotka tahtomattaan kohtasivat vihaa ja syrjintää ja heitä kohdeltiin kuin vieraan maan kansalaisia, joiden tuli sulautua yhteiskuntaan, johon sota oli heidät pakolla vienyt. Sosiaalisen insinööritaidon osalta huoltotoimenpiteenä nähdyt, ”lainaksi” ja ”turvaamissodaksi” nimetyt siirrot koskettivat lähinnä ruotsalaista modernisaatiota ja rationaalisuutta tavoittelevaa yhteiskuntaa, joka perusti imagonsa hyväntekeväisyydellä sekä ruotsalaisten sosiaalisten insinöörien visioita. Suomessa sosiaalinen insinööritaito

²⁹³ Kavén 2011, 27.

²⁹⁴ Kavén 2010, 201-202.

koki toisen kultakauden jälleenrakennuksen ja siirtoväen asuttamisen yhteydessä, mutta yhdenmukaisuutta oli vaikea saavuttaa sotakorvausten maksamisen vuoksi.²⁹⁵

Siirryn seuraavaksi käsittelemään huoltoväen näkemyksiä alkoholisteiksi luokitelluista yksilöistä, heihin kohdistettuja huoltotoimenpiteitä, päihdehuollon kehittymistä ja alkoholismia degeneraatioteorian kontekstissa. Alkoholista nautintoaineena ja alkoholismista sairautena käyty huoltokeskustelu on syytä nostaa tutkimuskohteeksi, koska alkoholi nähtiin ja nähdään edelleen vaikuttavan kokonaisvaltaisesti yksilön välittömään ympäristöön, mukaan lukien työympäristöön ja työntekijän tehokkuuteen.

²⁹⁵ Mannevuoto 2020, 21.

3. Kansakunnan vihollinen eli alkoholi sosiaalisena kysymyksenä

Jo kauan on voitu huomata, että hän liukuu varmaa perikatoa kohti, mutta ei kukaan auta häntä, ja – kapakoitsija täyttää levollisena lasin uhrilleen. ²⁹⁶

1800-luvulla esiintynyt snellmanilainen valistusajattelu kansan valistamisesta raittiudesta kansan omalla kielellä oli edelleen ajankohtaista tullessa 1920-luvulle, jolloin sosiaalihuolto, kuten olen osoittanut, oli kunnallisen köyhäinhoidon, kansanliikkeiden ja yksityisen hyväntekeväisyyden muodostama. Matti Peltonen on kokoomateoksessa *Alkoholin vuosisata* julkaistussa artikkelissaan *Alkoholi ja suomalaiset 1900-luvulla* jakanut suomalaisen alkoholikulttuurin kolmeen aikakauteen, jota vasten kunnallisen köyhäinhoidon, huoltotoimenpiteiden ja laitoshuollon, sekä päihdehuollon kehittymistä on hedelmällistä tutkia.

1. kieltolakikokeilu 1919-1932
2. 1932-1969 ryhtiliikkeiden aika
3. keskioluen aika ²⁹⁷

Jaotteleamalla suomalaisen alkoholikulttuurin kolmeen aikakauteen saadaan selkeä näkemys siitä, millainen alkoholikulttuuri yhteiskunnassamme on ollut ja ennen kaikkea siitä, miten alkoholin kulutusta ja alkoholia nauttivat on käsitelty yhteiskunnan odotusten mukaisesti. Tässä luvussa en käsittele alkoholipolitiikan liberalisointina nähdyn keskioluen vapauttamista ruokakauppoihin, vaan keskityn sen sijaan tutkimaan vuosien 1920–1950 välisen ajan sisällä käytyä huoltokeskustelua alkoholismista, alkoholismin määritelmästä ja alkoholistihuollon kehittymisestä sekä alkoholisteihin kohdistetuista huoltotoimenpiteistä. Ensimmäisessä luvussa nostan esille alkoholin rappeuttavana nähdyn luonteen huoltokeskustelussa ja siirryn sitten käsittelemään alkoholistihuollon käsitystä laajemmin, sekä avaan aikakauden näkemyksiä alkoholistista ja alkoholistin yhteiskunnallisesta ja sosiaalisesta asemasta.

²⁹⁶ Helsingius 1917, 171.

²⁹⁷ Peltonen et al. 7-9.

3.1 Ei tippa tapa, mutta saattaa rappeuttaa

Meidän tarvitsee vain ajatella tuhansia raajarikkoja, tylsämielisiä, kaatuvatautisia ja muita samanlaisia; suurin osa heistä näistä on nimittäin juomareiden lapsia tai irstaan elämän seurauksena syntyneitä onnettomia. Ne ovat kauheana todistuksena siitä, kuinka isien pahat teot saavat rangaistuksensa lapsissa. ²⁹⁸

Gustaf Helsingius totesi teoksessaan *Köyhäinhoidon käsikirja* vuonna 1917, että juoppous ja hauraus olivat yhteiskuntamme hyvinvoinnin ja kansakuntamme terveyden kannalta kaksi merkittävintä ongelmaa. Helsingiuksen mukaan nämä olivat ne syyt, jotka aiheuttivat eniten köyhyyttä, kurjuutta ja kärsimystä. Hän pohjusti näkemystään sillä, että suurin osa kaatuvatautisista, mielenvikaisista, raajarikoista ja muista samanlaisista olivat seurausta juoppoudesta ²⁹⁹ ja irstaasta elämästä. ³⁰⁰ Helsingiuksen näkemys pohjautui Saksassa Saksassa 1800-luvulla degeneraatioteorian kehittäjän Bénédict Augustin Morelin aloittamasta keskustelusta alkoholin degeneroivasta luonteesta. Näkemys omaksuttiin eurooppalaisten lääkäreiden piirissä varhain. Vammaisuuden ja vajaamielisyyden lisäksi nähtiin prostituution, rikollisuuden ja alkoholismien degeneratiivisen taipumuksen ilmentymismuotoina, jotka mahdollistivat sukurasitteisesta degeneroitumisesta johtuvaa oireilua. Näistä johtuneiden lieveilmiöiden yhteiskunnallisen näkyminen, kuten veneeristen tautien eli kuten syfiliksen, tippurin, lonkkanivusajon ja sankkerin leviäminen ja rikollistilastojen nousu nähtiin suorana uhkana kansakunnan hyvinvoinnille. ³⁰¹

Morelin degeneraatioteorian ensimmäisessä pääryhmässä mainitaan rappeutumisen johtuvan myrkyttymisestä alkoholista tai muusta aineesta, kuten tupakasta oopiumista, hashiksesta ja riittämättömästä tai pilaantuneesta ravinnosta, epäterveellisistä

²⁹⁸ Helsingius 171-172.

²⁹⁹ alkoholismi eli alkoholiriippuvuus on krooninen sairaus, jossa yksilöllä esiintyy pakonomainen tarve alkoholin käyttöön. Alkoholiriippuvuuteen liittyy fysiologisen riippuvuuden kehittyminen: henkilön kyky sietää alkoholia elimistössään kohoaa ja hän kokee eriasteisia vieroitusoireita oltuaan ilman alkoholia. Vakavimpina vieroitusoireina on Delirium tremens eli juoppohulluus. Hoitamaton Delirium tremens voi johtaa kuolemaan.

³⁰⁰ Helsingius 171.

³⁰¹ Harjula 1996, 30. Degeneratiivisen taipumusten ilmenemismuodoiksi nähtiin myös yksilön ”ryhdittömyys, oikullisuus, valheellisuus, älyllinen alemmuus, mielitaudit kuin ulkoisetkin epänormaaliudet.”

asuinalueista (soiset asuinalueet), epidemioista ja piittaamattomuus hygieniasta.³⁰² Alkoholin ja degeneraation välisen teorian varsinaisena kehittäjänä voidaan nähdä Morelin oppilas, saksalainen sosiaalidarwinisti Alfred Ploetz, joka pohjasi näkemyksensä Morelin degeneraatioteoriasta ja raittiusvalistuksesta.³⁰³ Rotuhygieenikot suhtautuivat alkoholiin, tupakkaan, lyijyyn, kahviin ja teehen kuin ”rotumyrkkyyn”, sillä nautintoaiheet nähtiin aiheuttavan fyysistä ja psyykkistä rappeutumista. Ajatus alkoholin uhkasta perintöaineksen suhteen synnytti Sveitsissä 1880-luvulla alkoholia lääketieteellisin perustein vastustaneen liikkeen, joka puolestaan myötävaikutti Suomessa käytyä keskustelua alkoholin degeneroivasta luonteesta.³⁰⁴ Suomessa alkoholin ja degeneraation välisestä yhteydestä puolesta puhui suomalainen lääkäri ja rotuhygienian varhainen kannattaja Matti Helenius, joka kirjoitti vuonna 1902 väitöskirjansa *Alkoholikysymys: Sosiologis-tilastotieteellinen tutkimus*, jossa hän korosti alkoholin yhteyttä mielenterveyteen, moraaliin ja perinnöllisyyteen.³⁰⁵

Filosofian tohtori ja dosentti Markku Mattila on todennut teoksessaan *Kansakuntamme parhaaksi*, että keskustelu alkoholista ja sen vaikutuksesta muuttui tultaessa 1900-luvulle omaksumaan eurooppalaisten näkemysten lisäksi tieteellislääketieteellisiä argumentteja ja irtaantui vähitellen raittiusväen kristillisiin hyveisiin pohjautuneista uskonnollismoraalisista argumenteista. Sekä rotuhygieenikkojen, että raittiusväen parissa nähtiin, että juoppous oli etenevän degeneraation oire ja kuinka alttiudesta juoppouteen koitui huomattavia sosiaalisia, yhteiskunnallisia ja kansanterveydellisiä ongelmia. Juoppouden nähtiin myös rasittavan kunnallista köyhäinhoitoa, sillä juopuneet aiheuttivat yleisillä paikoilla paheksuntaa, sortuivat rikollisuuteen ja rikkoivat siveyssääntöjä, joka puolestaan lisäsivät veneeristen tautien³⁰⁶ esiintymisen.

Teoretisointia alkoholin ja degeneraation välillä myös kritisoitiin. Vuonna 1929 perustettu sterilointikomitea totesi mietinnössään ettei alkoholin ole nähty vahingoittavan sukusoluja, tai tuottavan degeneroitunutta sukurasitusta.³⁰⁷ Voimmekin huomata, että

³⁰² Mattila 1999, 27.

³⁰³ Mattila 1999, 49.

³⁰⁴ Mattila 1999, 48-49.

³⁰⁵ Mattila 1999, 51.

³⁰⁶ ts. sukupuolitauti. <https://finto.fi/mesh/fi/page/D012749>. Vuonna 1936 säädetyin irtolaislain nojalla irtolaisiksi luokitellun henkilön tuli 7 pykälän mukaan suostua lääkärin tutkimukseen ja tarpeenmukaiseen hoitoon. Huoltaja 1.3.1941.

³⁰⁷ Mattila 1999, 53.

näkemyserot ja teorian vahvistamattomuus saattoivat johtaa siihen, ettei alkoholistin suvunjatkamiskykynsä puututtu lainsäädännöllisellä tasolla, sillä alkoholista ei sisällytetty vuoden 1929 avioliittolakiin, joka oli ensimmäinen rotuhygieenista ajattelua sisältävä väestö- ja perhepolitiikkaa säätelevä laki, eikä avioliittolain jälkeen vuonna 1935 voimaan astuneeseen sterilointilakiin, koska nähtiin ettei ”Auttamattominta alkoholista ei voi estää menemästä naimisiin, jos hän voi pysyä jotakuinkin selvänä itse vihkimisen aikana ja heikkomielliset, jopa suorastaan mielipuolet voivat nekin vihittää itsensä, jolleivat juuri vihkimätilaisuudessa satu olemaan raivohulluja. Että tämä ei ajan pitkään saata johtaa muuhun kuin rodun huonontumiseen, on itsestään selvä.”³⁰⁸

Raittiusväen näkemykset alkoholin degeneroivasta luonteesta, kaupungistumisesta ja kaupungistumisesta aiheutuvasta kurjistumisesta eivät kuitenkaan tehnyt kaikista rotuhygieenikoista, kuten Mattila on nostanut esille.³⁰⁹ Tutkimukseni kannalta onkin mielenkiintoista nähdä, miten keskustelu alkoholista, väkijuomien tai muiden päihteiden käytöstä ja näiden uhkasta kansanterveydelle ja kansakunnalliselle turvallisuudelle jää rivien välistä luettavaksi ja tulkinnanvaraiseksi siitä huolimatta, että vaivaishoidontarkastaja Helsingiuksen mukaan alttius sortua juoppouteen nähtiin olleen ”psykopatian ja tai jonkun muun henkisen sairauden tai vaajavaisuuden oire.”³¹⁰

Huoltajassa kuitenkin nostettiin esille, kuinka ”juoppous vie liiankin usein rikoksiin ja varojen tuhlaukseen, rikokset johtavat rangaistuksiin, rangaistukset riistävät mahdollisuuden elatusvelvollisuuden täyttämiseen ja varojen hävitys kaataa ihmisen kurjuuteen – lopuksi yhteiskunnan elätiksi.”³¹¹ Markku Mattila on nostanut esille, että keskustelu ja teoretisointi alkoholin rappeuttavasta luonteesta loivat pohjaa rotuhygieeniselle keskustelulle ja esimerkiksi *Huoltajassa* keskustelun taso pysytteli niin sanotusti jossittelussa. Rappeutumisteoria tutkittavassa kontekstissa eli alkoholismien ja alkoholin köyhäinhoidollisten näkemysten valossa mainitaan tutkimuskirjallisuudessa eli *Huoltajan* vuosikerroissa harvoin. Vuonna 1927 *Huoltajassa* julkaistussa artikkelissa ”*Köyhäinhoito ja ala-arvoinen ihmisaines*” kiinnitettiin huomiota syntyvyyden kokonaistilanteeseen, joka kirjoittajan E.T.:n mukaan muodostui ”ala-arvoisen”, mutta

³⁰⁸ Harjula 1996, 152. Viite mainittu ensimmäisen kerran teoksessa *Pohjois-Amerikan lait rikollisuuden ja henkisen vara-arvoisuuden perintönä kulkemisen estämiseksi*. Lakimies 1913, 81-82 (Serlachius Amt.).

³⁰⁹ Mattila 1999, 50-52.

³¹⁰ Mattila 1999, 49.

³¹¹ *Huoltaja* 1.4.1937.

tarkensi ”ala-arvoisen ihmisaineksen” koskemaan tylsämielisiä ja heidän lisääntymisen myötä ongelmaksi, kun taas juoppoja ei luokiteltu ”ala-arvoiseksi” ihmisaineksi, kun taas vuonna 1929 julkaistussa huoltoväen kesäkokouksen kokouskirjelmässä mainitaan, että ”juoppouteen voi olla myös synnynnäisiä taipumuksia. Tällaisesta perinnöllisyydestä voivat kärsiä useammat polvet ja monesti kulkeekin suku täydellistä degeneroitumista eli rappeutumista kohden.”, mutta huoltoväen keskustelussa keskiössä olivat mielisairaudet ”syntien rangaistuksina” ja kuinka ” runsaammasta nauttimisesta seuraa suoranainen henkinen häiriö, joka tosin voi olla vain väliaikainen.”³¹²

Näkemykset alkoholin rappeuttavasta luonteesta olivat vahvasti kahtiajakoisia. Teorian todistusperusteet alkoholismista degeneroivasta luonteesta pidettiin liian heikkona ja riittämättömänä, jonka vuoksi alkoholisteihin ei kohdistettu lainsäädännöllisiä toimenpiteitä lisääntymiskyvyn poistamiseksi. Vaikka juoppouden nähtiin köyhyyden ja kurjuuden syynä, ei *Huoltajassa* keskitytty keskustelemaan alkoholin degeneroivasta luonteesta, vaikka lehti tarjosi keskustelulle otollisen alustan. Keskustelu alkoholin degeneroivasta luonteesta oli kuitenkin tärkeässä asemassa 1800-luvun jälkeisessä ja 1900-luvun alun valistus- ja kansanterveyskeskustelussa.

Pääpaino keskittyi uudenlaiseen näkökulmaan alkoholin vaikutuksesta, joka koski pääosin alkoholin ja työntekijän välistä suhdetta, koska juoppous nähtiin yksilön lähipiiriä työnantajaa myöten koskettavana kollektiivisena ongelmana ja tämän vuoksi huoltoväen huolet koskivat lähinnä juoppouden heikentävää vaikutusta työntekijään ja työntekijän työkyvyn alentajana. Uusi näkökulma painottui tarkastelemaan alkoholin vaikutuksia työtätekevän arkeen, vaikka ammattilaisten huoli alkoholista, sen ostamisesta, jälleenmyynnistä, alkoholihuollon kehityksen hitaudesta ja henkilökohtaisesta väärinkäytöstä ja sen vaikutuksesta koko kansakuntaan on nähtävillä vasta sota-ajalla ja sotien jälkeisissä kirjoituksissa. Käsittelem tätä seuraavassa luvussa.

3.2 Kieltolaista AA-hoitoon

Irma Sulkunen on todennut, että moderni alkoholikysymys syntyi jo 1870-luvulla muiden sosiaalisten kysymysten ohella, kun harras kristitty ja siveellisyyttä vaaliva yhteiskunta

³¹² Huoltaja 1.7.1929.

huomasi viinan käytön ohjaavan yksilöitä paheellisen elämän luokse.³¹³ Nähtiin, että agraariyhteiskunnan kiihtyvä kaupungistuminen kurjisti yhteiskuntaa saasteilla, melulla ja alkoholilla ja altisti yksilöitä siveettömään ja kurjaan elämään. Yleisen sivistysmoraalin kohottamiseksi ja kollektiivisen työmoraalin tehostamiseksi Aksel August Granfelt perusti vuonna 1884 Raittiuden Ystävät -raittiusliikkeen, jonka tehtäväksi tuli edistää kansan terveyttä kansallisen kollektiivisella alkoholista kieltäytymisellä, raittiudella.

Raittiuden ystävät -liike laati ehdotuksen kieltolaista, joka hyväksyttiin jo vuonna 1905, mutta vahvistettiin ja otettiin käyttöön vasta vuonna 1919 heti sisällissodan päättymisen jälkeen. Asetus alkoholipitoisten aineiden valmistuksesta, maahantuonnista, myynnistä, kuljetuksesta ja varastossapidosta eli kieltolaki oli voimassa vuoteen 1932, jolloin perustettiin Alkoholiliike Ab eli Alko. Kieltolaki aiheutti koko voimassaoloajan enemmän haittaa kuin hyötyä. Raittiusväen suunnittelema kuiva, ongelmaton ja ahkera yhteiskunta voidaan nähdä olleen kaunis visio, mutta kansan kontrolloimisella oli täysin päinvastainen vaikutus: alkoholin juonti, humalassa toikkarointi ja raaistunut poliisiväkivalta kokivat lain voimassaoloajan voimakkaan piikin, koska alkoholin ja erityisesti viinan nauttiminen jatkui voimakkaana salakapakoiden ja Virosta trokatun väkijuoman ansiosta.³¹⁴

Voidaankin nähdä, että varsinaisen alkoholismihuollon kehitys alkoi heti kieltolain kumoamisen jälkeen, mutta kehitys oli hidasta ja sotien aikana resurssien puutteessa olematonta. *Huoltajassa* on kuitenkin huomattavissa selvä diskurssin muutos ja huoltoväessä asennemuutos alkoholisteja ja alkoholistihuoltoa kohtaan. Alkoholistihuollon tärkeys osana kunnallista köyhäinhoitoa ja yleistä terveydenhuoltoa korostuu *Huoltajan* vuosikerroissa siitakin huolimatta, ettei vuosien 1919–1932 välisissä vuosikerroissa ei kuitenkaan käsitellä kieltolakia juuri ollenkaan lainsäädännöllisenä ja köyhäinhoidollisena huoltotoimenpiteenä. Kieltolain vähäinen käsittely sosiaalialan ammattilehdessä hämmästyttää, kun tiedämme kuinka köyhänhoito ja sen aikaisempi varsin tiukka vaivashoitoasetus suhtautui juoppouteen ja sen aiheuttamiin ongelmiin, kuten työkunnan heikentymiseen. Syynä voi olla alkoholismien varsinaisen lääketieteellisen diagnoosin puuttuminen, sillä alkoholismi luokiteltiin sairaudeksi

³¹³ Mattila 1999, 49. Sulkunen 1986, 27.

³¹⁴ <https://areena.yle.fi/1-60972364> Kieltolaki -sarja. Jakso 2.

virallisesti vasta 1940-luvulla ja tunnustettiin moniongelmaisena ja monisyisenä, yksilön valinnoista riippumattomana vasta 1950-luvulla.

Kieltolakia ja alkoholismia arjen haasteena käsiteltiin lyhyin tarinoin, kuten voimme seuraavista esimerkeistä huomata. Ensimmäisessä esimerkissä nimikirjainten H.T. on julkaissut *Huoltajassa* orvoksi jääneen ”Tomi” -nimisen pojan tarinan, jossa pojan isä on jättänyt jälkeensä kirjeen pojalleen luettavaksi. Kirjeessä isä kertoo kuinka tuli sortuneeksi alkoholiin ja tuhonneen elämänsä juoppoudella ja vetoaa poikaansa, kuinka ”me tarvitsemme kieltolakia, sillä yhtä varmasti kuin tarvitsemme muita lakeja rikollisuuteen taipuvien aineiden kurissa pitämiseksi, yhtä varmasti tarvitsemme myös kieltolakea salvataksemme alkoholin niiltä, jotka isäsi tavoin eivät voi siitä kieltäytyä.”

315

Toisessa esimerkissä vuoden 1932 *Huoltajassa* ”Kysymyksiä ja vastauksia” -palstalla vastattiin kysymykseen juopuneena tavatun huollosta kieltolain kumoamisen jälkeen ja huollon tarpeellisuudesta. *Huoltajassa* korostettiin, ettei kieltolain kumoaminen ole ”tuottanut kenellekään oikeutta juopotteluun”, sillä ”juoppous on rikos siveellisyyden vaatimuksia vastaan, vaikka ei olisi minkäänlaatuista juovutusjuomalakia.”³¹⁶ Siveellisyyttä ja moraalialia koskevat huolet näkyvät *Huoltajassa* jo 1920-luvulla huoltoväen kirjoituksissa, kuten esimerkiksi Helsingiuksen kirjoittamassa artikkelissa *Kristinusko ja köyhäinhoito*: ”Kristilliseltä näkökannalta voimme edelleen todeta, että köyhyyden ja kurjuuden juuri enimmäkseen on etsittävä synnistä, kärsimyksenalaisen omasta synnistä, hänen esi-isiensä tai hänen kanssaihmistensä synnistä. Mitenkä paljon tauteja ja köyhyyttä johtuukaan synnistä, omasta juopumuksesta, haureudesta ja laiskuudesta tai esi-isäin riettaasta elämästä!”³¹⁷

Kuten olen edellisessä luvussa käsitellyt, niin veneeristen tautien leviämisen ohella alkoholismi nähtiin yhteiskunnallisesti kaikin puolin haitallisena, koska nämä olivat ne, jotka johtivat rotuhygienikkojen mukaan degeneroituvan kansan synnyttämään tylsämielisiä ja rappeutumaan rodun. Tultaessa 1940-luvulle *Huoltajassa* käyty huoltokeskustelu alkoholismista ei enää kiinnitetty juurikaan 1940-luvulle huoli

³¹⁵ Huoltaja 1.4.1930.

³¹⁶ Huoltaja 1.5.1932.

³¹⁷ Huoltaja 7.1.1921.

rappeutumisesta. Keskustelun voidaan nähdä korvautuneen talouspoliittisilla huolilla, koska sota-aikana räjähdysmäisesti kasvaneet diagnoosit rasittivat kuntien resursseja. Veneeristen tautien pääsyyllisinä taudin levittäjinä pidettiin naispuolisia irtolaisia, joita kontrolloitiin vuonna 1936 säädetyllä irtolaislailla, jonka tarkoitus oli toimia keinona köyhyyttä, rikollisuutta, juoppoutta ja sukupuolitauteja vastaan. Sota-aikana naisten osuus irtolaisista oli noussut 80 %:iin, joka johti jo vuonna 1939 säädetyin, mutta vasta vuonna 1943 voimaan astuneen sukupuolitautilain noudattamiseen irtolaishuollossa, joka määräsi kunnat huolehtimaan siitä, ettei veneeristen tautien leviäisi holtittomasti. Kunnat veloitettiin myös järjestämään tautia sairastaville maksuttoman lääketieteellisen hoidon.

318

Köyhäinhuolto paremman määritelmän puutteessa jakoi ennen vuoden 1937 alkoholilainsäädännön muuttumista alkoholistit kahteen ryhmään: 1. hiljaiset ja itselleen ja muille vaarattomat ja 2. äänekkäät ja itselleen sekä muille vaaralliset, itsemurhalla uhkailleet ja elatusvelvollisuuttaan pakenevat. Vuoden 1937 alkoholistilaissa alkoholistiksi määriteltiin henkilö, joka

1. on vaarallinen itselleen tai muiden henkilökohtaiselle turvallisuudelle tai ilmeiseksi häiriöksi tai pahennukseksi ympäristölleen; taikka
2. laiminlyö niiden henkilöiden elatuksen ja hoidon, joista hän lain mukaan on velvollinen pitämään huolta, tai joutuu hänelle läheisen henkilön rasitukseksi tai köyhäinhuollon tarpeeseen; taikka
3. jos häneen nähden kahdentoista viimeksi kuluneen kuukauden aikana on päihtymyksen takia kolmesti tai useammin ryhdytty sellaisiin toimenpiteisiin, kuin rikoslain voimaannpanemisesta annetun asetuksen 21 §:ssä säädetään

Uusi alkoholistolaki oli suuri muutos vuoden 1931 niin sanotun ”hiljaisten humalaisten nuhtelulaki” eli juopuneiden huoltolaista, joka oli löyhästi tulkittava, laki mahdollisti juopuneena tavatun henkilön avunpiiriin saattamisessa, neuvomalla ja opastamalla lempeästi, mutta lujasti.³¹⁹ Juopuneena tavattujen huoltolaki kuitenkin velvoitti kunnan huoltoviranomaiset kasvatustyön avulla palauttaa alkoholistin hyvän, terveen ja raittiin

³¹⁸ Huoltaja 1.4.1943.

³¹⁹ Huoltaja 1.11.1934.

elämän pariin, ilman yksilöön kohdistuvia pakkorangaistustoimenpiteitä, sillä joissain tapauksissa voitiin nähdä alkoholistin hyötyvän laitoshoidosta.³²⁰

Timo Toikka on teoksessaan *Sosiaalityön ideat* esittänyt, että päihdekysymys läpikävi kolme erilaista vaihetta ja kolme erilaista lähestymistapaa kansalaiskasvatuksen, valtiollisen kontrollin ja sosiaalilainsäädännön avulla. Lähestymistavat voidaan nähdä syntyneen vuoden 1937 alkoholistolain myötä. Ne mahdollistivat psykososiaalisen lähestymistavan nähdä ihminen sosiaalisfyysisenä kokonaisuutena ja siten edesauttoi AA-liikkeen juurtumista suomalaisessa yhteiskunnassa osana yksilönvapautta korostavana laitoshuollon mallina. Huolimatta siitä, että vuoden 1937 alkoholistolaki otti ensimmäistä kertaa käyttöönsä sosiaalisen tuen lisäksi pakkohoitokeinojen käyttöönotto alkoholismien valvonnassa, kuten varoitusten ja valvonnan määräämistä, sekä alkoholistihuoltolaan, eli työleirille passittaminen.³²¹

Vuoden 1937 huoltolakikokonaisuudessa säädetty alkoholistolaki koettiin vastauksena jälkeenjääneelle ja kehittämistä kaipaavalle alkoholistihuollolle, sillä uuden alkoholistolain nojalla alkoholismista kärsivät saivat tiukentuneen lainsäädännön mukaisesti samanlaisen kohtelun kuin köyhäinhoidosta apua saavat. Alkoholistolaki nähtiin myös tärkeänä lisänä pelastustyötä tehneiden raittiusliikkeiden ohella, sillä yksityisen hyväntekeväisyyden tai kansalaisliikkeiden avunanto nähtiin yksistään tehottomina.³²² Vuonna 1937 voimaan astuneen alkoholistolain tärkeimpiin tehtäviin kuuluivat ehkäisevään toimintaan, valistamaan alkoholin käytöstä aiheutuvista vaaroista sekä alkoholin käytöstä aiheutuvien oireiluiden vähentämiseen yhteiskunnassa sekä palauttamaan alkoholisoituneiden työkuunto.³²³

*Jok` on julma viinan juoja
juopi elonsa esinnä,
juopi vaimon vaattehetkin,
isänsä isot kapiot³²⁴*

³²⁰ Huoltaja 1.7.1944.

³²¹ Moilanen et al. 2020, 119.

³²² Huoltaja 1.2.1937.

³²³ Huoltaja 1.1.1936.

³²⁴ Huoltaja 1.10.1931. Lehdessä julkaistu runo juopon luonteesta.

Alkoholistiksi luokitellun yksilön avun tarve määriteltiin sen mukaan, millainen yksilön huoltotoimeenpiteen tarve oli. Ohjautuvuuteen ja avun antamiseen liittyi kontrollia ja pakkotoimenpiteitä muistuttava luonne, kuten työhön määräämistä ja kaikkein rankimana keinoina alkoholistihuoltolaan passittamien, jonka jälkeen toteutettiin jälkihuollollisena toimenpiteenä pakotettu raittiusvalvonta³²⁵ kuten voimme seuraavasta lainauksesta huomata: ”Lakiin perustuvan alkoholistien huoltolahoidon tarkoitushan on ennen kaikkea sosiaalinen, pyrkimys vapauttaa yhteiskunta ainakin joksikin aikaa määrätystä, sille alkoholin vaikutuksesta epämiellyttäviksi tulleista henkilöistä ja koettaa saada näistä jälleen yhteiskuntakelpoisia yksilöitä.”³²⁶

Alkoholismia koskeva lääketieteellinen diagnostiikka voidaan nähdä tultaessa 1940-luvulle olleen kehittymätön. Vaikka tutkimustietoa sairaudesta oli huoltoväen käytössä, huoltoväen koulutus itse sairaudesta ja sairauden syntymekanismiin oli vähäistä. Köyhäinhoidon vahvaan lainsäädäntöön pohjautuvat luonnehdinnat alkoholistista eivät olleen johdonmukaisia. Alkoholistiksi ei voinut luokitella, mikäli alkoholistin tunnusmerkistö eivät täytyneet niiltä osin ja esimerkiksi vuoden 1937 alkoholistolainsäädäntö määritteli eli ”alkoholisti on alkoholistolain käyttämässä mielessä sellainen henkilö, joka juoppoutensa takia on vaarallinen itselleen tai ympäristölleen tahi on ilmeiseksi häiriöksi, laiminlyö niiden henkilöiden elatuksen ja huollon, joiden huoltovelvollinen hän on, taikka on vähintään kolme kertaa yhden vuoden sisällä joutunut juopumuksesta pidätetyksi.” Määritelmän ulkopuolelle jäivät siis niin sanotut hiljaiset juopot eli ne, jotka voidaan nyky-määritelmän puolesta määritellä alkoholisteiksi, sillä he joivat kotonaan, eivät häiriöksi, eivät laiminlyöneet velvollisuuksiaan eivätkä laistaneet työnteosta.³²⁷

Riittämätön ja lainsäädännöllisesti tulkinnanvarainen alkoholistihuolto kirvoitti *Huoltajassa* varhain keskustelua, kun sosiaalialan ammattilaiset ilmasivat tyytymättömyytensä niin alkoholistin määritelmään, kuin puutteelliseen alkoholistihuoltoon. Ei nähty nuhteiden riittävän, vaan vaadittiin ankarampaa lähestymistapaa paheellisuuden ja laiskuuden kitkemiseksi. Uuden lain myötä henkilö, joka todistetusti vietti juopottelevaa elämää määriteltiin alkoholistiksi ja häneen voitiin

³²⁵ Moilanen et al. 2020, 119.

³²⁶ Huoltaja 1.6.1946.

³²⁷ Huoltaja 1.4.1936.

sen ansiosta kohdistaa uuden huoltolainsäädännön mukaisia aikaisempaa rankempia ja asteittain kovenevia huoltotoimenpiteitä aina esihuollosta jälkihuoltoon sisältäen mahdollisen laitoshuollon. Laitoshuolto toteutettiin joko valtion alkoholihuoltoloissa tai muissa tällaisessa yleisesti hyväksytyssä laitoksessa, jossa painopiste oli yksilön raittiiksi saaminen. Alkoholistien huolto kunnissa oli moniasteista ja asteittain tiukentuvaa: ennen joko vapaaehtoiseen tai pakotettuun laitoshuoltoon alkoholista³²⁸ tuli neuvoa, ohjata ja opastaa sekä varottaa kohti terveellistä, raitista elämää. Mikäli juopuneena tavattu ei ensimmäisestä tai toisesta varoituksesta huolimatta lopettanut paheellisen elämän viettämistä julkisesti saatettiin hänet huoltolautakunnan päätöksellä laittaa raittiusvalvontaan, joka jaettiin kahteen muotoon eli laitoshuoltoa edeltävänä valvontana ja jälkihuoltona.

Esihuollon toimenpiteisiin kuuluivat yksilön opastus ja ohjaus. Alkoholista oli tarkoitus saada ymmärtämään alkoholinkäytöstä aiheutuvia niin henkisiä, kuin fyysisiä vaaroja, hakeutumaan vertaistuen piiriin, irrottautumaan paheellisesta elämästä esimerkiksi maisemanvaihdon avulla ja olla yhteydessä lääkäriin, joka kykeni auttamaan alkoholista kohti raitista, työntäyteistä ja omavaraista, köyhäinhoidosta vapaata elämää. Esihuollon toimenpiteenä pidettiin myös varoitusta ja sen antamista sellaisissa tapauksissa, joissa varoituksen nähtiin ainoana alkoholista valistavana mahdollisuutena. Varoitus nähtiin tehokkaana keinona saada alkoholisti hakeutumaan vapaaehtoisesti alkoholihuoltolaan, jossa kuntoutuskeinona käytettiin työntekoa.

Mikäli kehotukset, huomautukset, ohjaus, neuvonta ja varoitukset eivät tehonneet, tai mikäli henkilö oli joko itselleen tai ympäristölleen vaaraksi, oli huoltolautakunnan tehtävä asettaa alkoholistiksi luokitellun henkilön raittiusvalvonnan alaiseksi yhdeksi vuodeksi. Valvontaan asetettu menetti oikeutensa muuttaa kotipaikkakunnaltaan ilman, ettei häntä määritelty irtolaislain nojalla irtolaiseksi.³²⁹ Raittiusvalvontaan asetettu oli velvollinen

³²⁸ Bök 1948, 254. Alkoholistilaissa alkoholistiksi voitiin kutsua vain, mikäli ehdot täytyivät. Ehtoihin kuului yksilön vaarallisuus itseään tai muita kohtaan, mahdollinen häiriökäyttäytyminen ympäristölle ja elatusvelvollisuuden laiminlyöminen ja mahdollinen rasite köyhäinhoidolle. Ensisijaisesti kuitenkin tarkasteltiin juopuneena tavatun elämäntyyliä: mikäli juopunut eli juopottelevaa elämää, oli hänet määriteltävä alkoholistiksi. Rouhiainen 2021, 8.

³²⁹ Bök 1948, 257-260.

1. tarkoin noudattamaan hänen asuinpaikastaan, asunnostaan, työpaikastaan tai työnsä laadusta annettuja määräyksiä ja ohjeita
2. säännöllisesti antamaan tietoja asunnostaan ja työpaikastaan
3. täydellisesti pidättäytymään juovutusjuomista ja välttämään seuraa, jossa hän voi joutua viettelykseen käyttää niitä; sekä
4. alistumaan lääkärin tarkastettavaksi ja hoidettavaksi

Raittiusvalvonnan alaisena yksilön tuli pyrkiä kaikilla tavoilla raitistumaan ja välttämään alkoholihuoltolaan joutumista ja noudattamaan hänelle annettuja ohjeita. Raittiusvalvonnan alaiseksi asetetun tehtäviin kuului raittiin elämän eteen tehtyjen valintojen ja päätösten kirjaaminen valvontakirjaan.³³⁰ Ohjeet raittiin elämän muodostamiseksi koostui useista esimerkeistä, joilla yksilö saattoi pyrkiä kohti raitista elämää: yksilö kehoitettiin muuttamaan paremmalle asuinalueelle parempaan ja hankkimaan itselleen siisti, hyvinvointia kohentava asunto. Yksilön tuli myös hankkia itselleen sopivampi raittiutta tukeva työpaikka, koska vaarana oli alkoholismista syntyvä kierre. Työn saanti ei ollut yksiselitteistä, sillä mikäli raittiusvalvontaan asetetulla oli sairaudestaan johtuneita ylilyöntejä ja esimerkiksi virheiden tekemistä entisessä työpaikassa, saattoi yksilön tausta vaikuttaa työnsaantiin. *Huoltajassa* korostettiin, että ”henkisen työn tekijöihin” tällainen uhka ei kosketanut.³³¹

Raittiusvalvontaan ja esihuoltoon kuuluivat myös huoltolautakunnan määräämät yksityiset henkilöt, tai muut luottamusta nauttivat henkilöt, jotka toimivat alkoholistien valvojina. Valvojien oli ”pyrittävä kehittämään huollettavan tieto- ja tunne-elämää, esim. vertaamalla terveen ihmisen onnellisuutta hänen omaan elämäänsä, tai kiinnitettävä hänen huomionsa suruun, jota asianomainen on aiheuttanut häntä elämässään lähellä oleville henkilöille ja myös koetettava kuvata iloa minkä hänen ehkäpä äkillinen elämänmuutoksensa heissä aikaansaisi.”³³² Valvojien tehtäviin kuuluivat luottamuksellisen suhteen luominen valvottaviin ja ohjaaminen siten, että alkoholistit pysyivät absolutisteina, sillä alkoholihuollossa ei sallittu edes kohtuukäyttöä.³³³

³³⁰ Böök 1948, 259.

³³¹ Henkisellä työllä tarkoitettiin esimiestehtäviä. Huoltaja 1.3.1945: ”Huolimatta siitä, että henkisen työn tekijät tehtäviensä laadun mukaan muodostavat melko kirjavan joukon, joka vielä jakautuu eri poliittisiin puolueihin, muodostavat he kuitenkin edellä esitettyjen ominaisuuksien perusteella huomattavan yhtenäisen väestönosan, ”keskiluokan”.

³³² Huoltaja 1.5.1937.

³³³ Huoltaja 1.2.1937.

Mikäli edellä mainitut keinot, neuvot ja ohjeet eivät tehonneet ja alkoholistiksi määritelty henkilö edelleen jatkoi paheellista ja juopottelevaa elämää rikkoen siten kaikki yhteiskunnalliset ja kunnalliset normit ja odotukset raittiista ja työtätekevistä yksilöistä, voitiin sosiaaliministeriöön tehdyn selvityksen ja maaherran antamalla päätöksellä suorittaa pakkointerneeraus, eli määrätä henkilö pakkokeinoin joko valtion omistuksessa olevaan alkoholihuoltolaan, joita oli vuonna 1939 kolme kappaletta, tai vaihtoehtoisesti yksityisomistuksessa olevaan laitokseen, jota ei luokiteltu virallisesti alkoholihuoltolaksi. Pakkokeinoa voitiin käyttää yleisesti, mikäli nähtiin ettei alkoholisti omin keinoin kykene, mutta oli halukas muutokseen. Mikäli laitoshoitoon määrätty oli erityisen vaarallinen, voitiin hänet selvityksen jälkeen lähettää suoraan hermoparantolaan tai muuhun laitokseen, mutta *Huoltajassakin* muistuteltiin aika ajoin huoltolan luonteesta: ”Alkoholihuoltola ei ole mikään täysihoidola hiljaisia mietiskelijöitä varten.”³³⁴

Vuonna 1888 Raittiuden ystävät -raittiusliikkeen käyttöön perustettu Suomen ensimmäinen yksityinen alkoholiparantola Turva oli ensimmäinen laitostyyppinen rakennus, joka palveli ainoastaan miespuolisia alkoholismista kärsiviä potilaita. Turva siirtyi valtion omistukseen vuonna 1937 tarkoituksenaan toimia naishoidokkien työlaitoksena, mutta kun toiminta ei alkanut odotetusti, Turvasta tehtiin Yläneen alkoholihuoltola. Alkoholiparantolana Turva aloitti sosiaalityötä alkoholismin parantamiseksi, tai ainakin sen vähentämiseksi, kun kunnissa nähtiin, että myös juopot lisäsivät omilla siveettömillä toimillaan kuntiin kohdistuvia köyhäinhoidollisia resursseja, joihin ei ollut varaa. Muut Suomessa toimineet valtion omistuksessa olleet alkoholihuoltolat olivat Perniössä toiminut alkoholihuoltola, Lapinjärvellä sijainnut Latokartano, Rajamäen työsiirtola jaettiin kahtia ja vuonna 1938 avattu Tammisaaren pakkotyölaitos, josta vapautui vankeinhoitoon varattu tila. Paikkoja näissä oli vuonna 1938 yhteensä 350, kun taas hoitoon ohjattiin vuoden 1938 laskelmien mukaan 402, joista 120 itselleen tai ympäristölle vaarallisia ja vapaaehtoisesti alkoholihuoltoon tulevia 101.³³⁵

³³⁴ Böökö 1948, 263-268.

³³⁵ Alkoholikysymys 1.3.1939.

Hoitopaikan saanut henkilö sitoutui noudattamaan ohjesääntöjä, joihin kuuluivat päiväkohtaisen aikataulun noudattaminen, työtehtävien suorittaminen, kristillisyyden vaaliminen ja alkoholista vapaan, terveen elämän edistäminen.³³⁶ Alkoholistihuoltolaan ja laitoshuoltoon asetettu vietti laitoksessa pääosin yhden vuoden, mutta jos laitoshoitoon passitettiin toisen kerran viiden vuoden sisällä ensimmäisestä kerrasta, piti alkoholistin viettää laitoksessa kaksi vuotta. Mikäli laitoshoidossa ollut yksilö oli ollut laitoshoidossa jo kolmesti, mutta palannut sinne vuoden sisällä viime kerrasta, pidettiin häntä laitoksessa niin kauan, että hän osoitti muutoksia kohti raitistumista. Laitoshuoltoa varten annetut määräajat vaihtelivat, mutta laitoshuollossa pidettiin kuitenkin enintään neljä vuotta. Alkoholistilaissa määrättiin, että muualla toisenlaisessa laitoksessa saivat hyvitystä maaherran annetusta laitoshuollossa määrätystä ajasta, kun taas esimerkiksi sakkoa sovittamassa olevat muutosrangaistusvangit, tai tutkintavankeuteen asetetut alkoholistit joutuivat olemaan alkoholilaitoksessa koko määrätyn ajan ilman kevennyksiä.³³⁷

Jälkihuollolla oli vahva kontrolliin pohjautuva huoltotoimenpidollinen tehtävä. Jälkihuollon kuului huolehtia siitä, että vapaaehtoisesti alkoholihuoltolaan kirjautunut ja alkoholistihuoltolasta vapautunut, näennäisesti raitistunut henkilö todella asennoitui yhteiskuntaan raitistuneena ja sitoutui olemaan kuusi kuukautta raittiusvalvonnan alaisena. Mikäli (raitistunut) alkoholisti osoitti kuitenkin jälleen taipumusta paheellista ja juopottelevaa elämää kohtaan, huoltolautakunta saattoi raportoida käytöksestä alkoholistihuoltolan johdolle, joka puolestaan ilmoitti sosiaaliministeriölle. Alkoholistilaissa ei varsinaisesti esitetty rangaistuksia ja sanktioita vapaaehtoisesti laitoshuoltoon hakeutuneille, jotka laiminlöivät huoltolasta saatuja ohjeita. Pakkokeinot sovellettiin koskemaan sosiaaliministeriön, huoltolautakunnan ja poliisiviranomaisten näkemystä alkoholistista.³³⁸

Vaikka alkoholi nähtiin ”juoppoutta täydellä varmuudella pitää köyhyyden yhtenä päätekijänä”, niin vuoden 1937 alkoholistilain jälkeen alkoholismihuolto takkuili edelleen. *Huoltajassa* keskustelu alkoholismin hoidosta ja alkoholistihuollosta jatkui vuonna 1940, kun vuoden alusta huomioitiin alkoholistihuollon laitoshuollon heikot tulokset. Syiksi heikkoon tulokseen ja yksilöiden vastaamattomuus laitoshuoltoon

³³⁶ Huoltaja 1.4.1936.

³³⁷ Bök 1948, 269.

³³⁸ Bök 1948, 270-271.

epäiltiin alkoholihuoltoon joko vapaaehtoisesti hakeutuneiden tai pakolla määrättyjen ”vaikea laatu” viitaten hoidokkien persoonallisuuksiin ja vaikuttavan siten laitoshuollon toimimattomuuteen. *Huoltajassa* muistuteltiin vuonna 1946 huoltolahoidon peruseriaatteesta, eli ”sosiaalinen pyrkimys vapauttaa yhteiskunta ainakin joksikin aikaa määrättyistä sille alkoholin vaikutuksesta epämiellyttäviksi tulleista henkilöistä ja koettaa saada näistä jälleen yhteiskuntakelpoisia yksilöitä.”³³⁹ sillä alkoholihuolto kärsi vakavasta resurssien puutteista myös sodan jälkeen.

Tultaessa 1940-luvulle Suomessa oli edelleen vain neljä varsinaista valtion ylläpitämää alkoholihuoltola, jotka joutuivat talvisodan syttyessä vuonna 1939 sulkemaan toimintansa, kun rakennukset valjastettiin sotakäyttöön. Sulkeminen kirvoitti *Huoltajassa* runsasta keskustelua, koska sodanaikaiseen alkoholikulutukseen haluttiin puuttua, sillä nähtiin että alkoholihuollon tarkoituksena oli turmiolla olleen ”alkoholistin itsensä parantaminen, toisaalta taas hänen ympäristönsä suojaaminen”.³⁴⁰ Voidaan nähdä alkoholihuollon pysähtyneen, myös laitoshoidon osalta, vaikka huoli yhä kasvavasta ja alkoholisoituvasta kansasta kasvoi.

Esimerkiksi kansanedustaja Alpo Lummen eduskunnassa pidetty puhe julkaistiin *Huoltajassa*, jossa Lumme otti vuonna 1941 kantaa uuteen vastavalmistuneeseen alkoholilakeeseen painottamalla alkoholilain olevan murroksessa, mutta ennen kaikkea riippuvainen vasta perustetuista huoltoloista ja turhautuneesti toteaa, ettei sotaan kutsuttujen miesten puuttuminen yhteiskunnasta tarkoittaisi juoppojen vähenemistä, vaan päinvastoin. Sotaan kelpaamattomille ja kotiin jääneille miehille, sekä rintamalta lomille tulleille maistui edelleen alkoholi³⁴¹, mikäli sitä sai ostettua. Sodan aikana alkoholinmyyntiä rajoitettiin, koska ”Nyt aiotaan edelleen sallia väkijuomien tuhotyön jatkoa yrittämättä sitä estää, mutta käytännöllisesti katsoen jotenkin tyystin lopetetaan se toiminta, joka tarkoittaa auttaa väkijuomaliikkeen uhriksi joutuneita ja joutuvia ihmisiä palaamaan raittiiseen ja säännölliseen elämään.”³⁴²

³³⁹ Huoltaja 1.6.1946.

³⁴⁰ Huoltaja 1.11.1940.

³⁴¹ Huoltaja 1.7.1944.

³⁴² Huoltaja 1.12.1941.

Alkoholismia ei sosiaalialan ammattilehdessä, eikä yhteiskunnallisen konsensuksen mukaan nähty yksilön toiminnasta riippumattomana sairautena kuin vasta tultaessa 1950-luvulle, vaikka 1940-luvulla ilmestyneissä artikkeleissa asennemuutos alkoholisteja kohtaan ovat muuttuneet. Vuonna 1930 *Huoltajassa* julkaistiin Pohjoismaisen sosiaalifilantropisen kokouksen kokouskirjelmä, johon Pohjoismaiden yhteiskunnallis-filantropinen liitto osallistui. Kirjelmässä todettiin, että ”On olemassa vaara, että sosiaaliset ainekset työntävät kaiken syyn alkoholin niskoille ja vaativat, että heitä on käsiteltävä alkoholisteina.”³⁴³ Muutos psykofyysisen kokonaisuuden hahmottamiseksi voidaan nähdä tapahtuneen jo 1940-luvun alkupuoliskolla, jos tarkastellaan aikakauden kirjoittelua sosiaalialan lehdessä.

Esimerkiksi K.D.J. Salosen kirjoittamassa artikkelissa *Lainsäädännöllisen alkoholihuoltotoiminnan mahdollisuudet ja rajat* hän nostaa esille alkoholilainsäädännön toteuttamisen mahdollisuudet ja rajat köyhäinhoidollisessa mielessä. Alkoholistolain astuessa voimaan sosiaalineuvos Osmo Toivola ja köyhäinhoidon ylitarkastaja Einar Böökinkin jakoivat näkemyksen siitä, kuinka alkoholihuollon lainsäädännöllinen asema tuli olla ensisijaisesti kunnallisen köyhäinhoidon ja huoltolautakuntien päätösvallan alaisina ja poliisiviranomaisten toiminta tuli koskea vain alkoholistien valvomista ja alkoholistien ilmoittamista huoltolautakunnille. Näkemykset pohjautuivat alkoholihuollon yksityisellä luonteella.

344

Alkoholismihuoltoon keskitetyt vähäiset, olemattomiksi nähdyt kunnalliset resurssit puhuttivat ja esimerkiksi S.S. Salmensaari *Huoltajassa* julkaistussa kirjoituksessaan nosti esille alkoholilainsäädännön ja kunnallisen alkoholismihuollon tärkeyden sotien jälkeiselle yhteiskunnalle ja kuinka kunnille tärkeä alkoholihuolto koki jatkuvia supistuksia, vaikka ennaltaehkäisevässä työssä tärkeintä oli ennakoida tuleva sotienjälkeinen aika ja ennaltaehkäistä mahdollisia alkoholista johtuvia tuhoja perheissä, joissa pääelättäjänä ollut perheenpää turvautui pulloon: ”mutta kun miehet sotatoimista kotiutetaan tai saavat pitkiä lomiam ja kun väkijuomain kauppaa uudelleen harjoitetaan entisessä laajuudessa, vaikeutuvat olot.”³⁴⁵

³⁴³ Huoltaja 1.11.1930.

³⁴⁴ Böök 1948, 256.

³⁴⁵ Huoltaja 1.8.1940.

K.D.J. Salonen puolestaan luonnehti alkoholista ja alkoholistin luonnetta seuraavanlaisesti: ”alkoholismisairaus tai -heikkous – miksi sitä sitten tahdottaneenkin katsoa – on äärimmäisen vaikea ja erinomaiset vaikeasti parannettavissa oleva sairaus tai luonteenheikkous”³⁴⁶ mutta jatkaa, että ”alkoholistimiehet, ainakin opillisen sivistyksen saaneet, eivät ole älyltään ja yleiseltä luonteen hyvyydeltään ainoastaan keskinkertaista tasoa. Monissa tapauksissa suorastaan keskinkertaista korkeampaa, jopa aivan korkeinta” ja kuinka ”he eivät suinkaan, ainakaan useimmat heistä ole paatuneita, heikkoutensa, katuvat lankeemuksiaan syvästi ja vilpittömästi ja yrittävät kaikin keinoin päästä heille persoonallisesti niin onnettomasta tavasta vapaiksi.”³⁴⁷

Salosen kirjoitus kuvastaa 1940-luvun kahtiajakoista ja pirstaloitunutta alkoholismia koskevaa keskustelua ja sitä, millaisia ongelmia sairaus on kohdannut huoltoväen suhtautumisessa ja huoltokeskustelun muovautumisessa kohti lainsäädännöllistä, mutta ennen kaikkea ihmistä havainnoivaa, vapaaehtoisuuteen perustuvaa alkoholismihuoltoa. Siinä missä yksilön vapaus tuli asettaa pakkokeinojen edelle, pakkokeinojen nähtiin edelleen tarjonnan pienen mahdollisuuden saada muutos aikaiseksi. Sodan aikana alkoholi ei ollut vain tavallisen rappiolla tai rappiolle hiljaa suuntautuvien työläisten ongelma, vaan esimerkiksi Raittiusjärjestöjen Yhteistoimikunta jätti 1941 valtioneuvostolle pyynnön alkoholijuomien myynnin lopettamisesta toistaiseksi.

Syynä anomukselle oli sotilaiden juomistavat, juomisesta aiheutuneet huonot käytöstavat julkisilla paikoilla ja alkoholin kulkeutuminen lomilta rintamalle palanneiden mukana. Kansanedustaja Lumme eduskunnassa pitämässään puheessaan nosti esille lomilta tulleiden sotilaiden käyttäytymistapoja ja niiden ilmentymismuotoja juottoloissa, kuten seuraavasta voimme huomata: ”Kun eräessä helsinkiläisessä ravintolassa humalainen ampuu saksalaisen sotilaan, kun toisessa ravintolassa upseeri ampuu ravintolan omistajan sisaren, kun on tultu siihen, että humalaiset heittelevät kostoksi käsikranaatteja ravintolan ikkunoista sisään, niin kuin on tapahtunut Lahdessa tai juopotteleva sotilaskarkuri ampuu autonkuljettajan, niin kuin viime viikolla Tampereella, niin ei näitä ajankuvia voi kuitata pelkällä olkain kohotuksella ja onnettomien sotilaitten rankaisemisella.”³⁴⁸

³⁴⁶ Huoltaja 1.3.1940

³⁴⁷ Huoltaja 1.3.1940.

³⁴⁸ Huoltaja 1.12.1941.

Sodan aiheuttama poikkeustila johti alkoholin myynnin rajoittamiseen vuonna 1942. Alkoholin myynnin rajoittamiseen johtui myös huoltoväen näkemyksistä siitä, että yhteiskunnallinen moraalitila oli heikentynyt sodan aikaisen juomisen vuoksi. Ei haluttu tuhata elintarvikepulan vuoksi vähissä olleita elintarvikkeita alkoholin valmistukseen, koska ”maassa nyt olevat vierasmaalaiset saavat kansastamme sangen epäedullisen kuvan”. Kiellolla haluttiin varmistaa myös sota-ajan päättymisen jälkeisen kotiutumisen sujuva onnistuminen ilman väkijuomien tuomaa turhaa taakkaa, sillä alkoholin nähtiin edelleen olevan yksi tehokkuutta vähentävä elementti työikäisten keskuudessa: ”Useat ovat saaneet sodassa sielullisen vamman, joka m.m. ilmenee vastustuskyvyttömyytenä väkijuomahoukutusten suhteen. Väkijuomien käyttö siten lisää ja pahentaa sodasta johtuvia jälkiseurauksia.”³⁴⁹

1940-luvun keskustelussa esiintyy myös ajatuksia Helsingiuksen 1900-luvun alun näkemyksistä alkoholismien synnyttämästä psykopatiasta, sillä vuonna 1944 nimeämättömäksi jääneen kirjoittajan artikkelissa ”Sairasmielisten hoito” nousee esille sairasmaalisten eli psykopaatien sopeutumattomuus yhteiskuntaan. Psykopaatien sairauden monikirjava oireilu kuten mielialojen vaihtelut, voimakkaat sielulliset ja hermostolliset häiriöt ja ympäristöön kohdistuvat vahingonteot yhdistettiin *Huoltajassa* rikollisuuteen ja irtolaisuuteen, sillä nähtiin näiden joukossa olleen huomattavan paljon psykopaatteja, kuten lehdessä todettiin vuonna 1944.³⁵⁰

Kaksi vuotta myöhemmin todetaan, että ”jokainen ihminen voi olla määrätyn edellytyksin olla psykopatti, on huoltoloiden alkoholistien psykopaatisuuden laatu usein sentään lievä” kritisoiden alkoholistihuollon laitoshoidon tuottamien tuloksien vähäisyyttä, sillä alkoholistia ei voi parantaa ilman alkoholismien omaa tahdonvoimaa.³⁵¹ Kirjoitus on erinomainen esimerkki siitä, kuinka keskustelu siirtyi 1900-luvulta lähtien vallitseva narratiivista hahmottamaan alkoholismia monisyisenä- ja tahoisena sairautena, erityisesti *Huoltajassa* keskustelu alkoholisteista ja alkoholin ja alkoholia juovan

³⁴⁹ Huoltaja 1.11.1941.

³⁵⁰ Huoltaja 1.2.1944.

³⁵¹ Huoltaja 1.6.1946.

välisestä suhteesta aletaan tultaessa 1940-luvun loppupuolella luonnehtimaan orjamaisena suhteena, jonka sukulaisina nähdään kokaiini ja morfiini.³⁵²

Keskustelun holistisuudesta huolimatta sodan päätyttyä alkaa tutkimuksellisesti mielenkiintoinen ajanjakso, sillä vuonna 1943 astui voimaan alkoholikontrollijärjestelmä, joka tunnetaan myös nimellä ostajaintarkkailu. Järjestelmän pohjana oli yhteistyön luominen sekä poliisiviranomaisten, että sosiaalihuollon kanssa, kuten Erkki J. Immonen on nostanut esille artikkelissaan *Viinakortin aika*. Ostajaintarkkailua on luonnehdittu kontrolliin pohjautuneena alkoholipoliittisena toimenpiteenä ja sosiaalihuolto- ja kasvatustoimintana.³⁵³ Sosiaalityöksi luonnehdittua kontrollijärjestelmää mainitaan kuitenkin harvoin Huoltajien vuosikerroissa tutkielmani aikarajauksen sisällä. Näkemys ostajaintarkkailusta sosiaalihuoltoon kuuluvana huoltotoimenpiteenä pitää kuitenkin paikkaansa, jos katsoo tarkemmin ostajaintarkkailua ja siihen liittyviä tehtäviä:

Alkoholiliikkeen tarkkailutoiminnassa on tärkeätä saada riittävän aikaisessa vaiheessa väärinkäyttöön taipuvista henkilöistä tieto. Siinä voivat huoltolautakunnat ostajain tarkkailua auttaa asettamalla käytettäviksi juopumustapauskortistonsa, tiedoittamalla alkoholistitapauksesta sekä niistäkin tapauksista, joissa juopottelu ei vielä ole kehittynyt alkoholistilain asteelle sekä ennen kaikkea mikäli huoltolautakunta toimii maaseudulla, vastaamalla ostajaintarkkailijan tekemiin tiedusteluihin paikkakunnalla väärinkäyttäjäksi epäiltyjen henkilöiden väkijuomain käyttötavoista.³⁵⁴

Järjestelmän kehitti hallintoneuvoston varapuheenjohtaja ja Alkoholiliikkeen aikakauskirjan toimitusneuvoston jäsen Arvo Linturi, joka pohjasi ostajaintarkkailujärjestelmän ruotsalaisesta vastakirjamallista eli Brattin järjestelmästä. Brattin järjestelmän pääpaino oli tarkkailla jokaista ostettua määräännosta ja merkitä se ostoja tarkkailevaan kirjaan. Suomessa panostettiin kokonaisvaltaiseen kontrolliin. Tarkkaajien tehtäviin kuuluivat yksilöidyn viinakortin leimaamisen lisäksi tarkkailla alkoholilainsäädännön antamien määritelmien mukaan tarkkailla ja alkoholia ostavaa asiakasta: alkoholiliikkeen asiakas kohtasi ostotilanteessa yksilöllisen kulutuksen kontrolloinnin ostojen kirjaamista, ostojen seuranta ja ostajan arvioinnin ulkoisen

³⁵² Huoltaja 1.11.1946.

³⁵³ Alkoholipolitiikka Vol. 45: 7-13, 1980.

³⁵⁴ Huoltaja 1.11.1947

olemuksen ja sivistystason sekä ammatinvalinnan avulla, sillä liikkeessä harjoitettu kontrolli pureutui myös ostajan ulkonäköön ja koulutustasoon.³⁵⁵

Alkoholin ostajien tarkkailu ei rajoittunut vain liikkeisiin, vaan yksilöihin ja heidän juomis- ja ostotapoihinsa pyrittiin vaikuttamaan huoltotoimenpiteenä myös kotiympäristössä muun muassa postitse lähetyillä puhuttelulehtisillä ja kotitarkastuksilla. Kotitarkastajien tehtäviin liittyivät naapureiden ja lähipiiriin kuuluneiden henkilöiden, sekä isännöitsijöiden ja muun pihapiirin haastattelua alkoholia ostavan tavoista, sekä väkijuomien nauttijan juomistapojen selvittäminen. Tarkkailijan tehtävänä oli tutkia perusteellisesti sitä, joiko alkoholia ostanut itsensä useasti kotonaan humalatilaan, koska humalatilan toistuminen viittasi tällöin väärinkäyttöön, joka saattoi johtaa alkoholin myyntikieltoon.³⁵⁶ Tarkkailijan aiheuttamat epämiellyttävät tehtävät saattoivat johtaa negatiivisen ilmapiirin syntymiseen, joka puolestaan vaikutti tarkkailijatoiminnan työntekijän kasvatustyön motivaatioon. Vaativa työ vaati tarkkailijalta valtavan työpanoksen ilman varsinaista huoltoalan koulutusta, sillä suurin osa tarkkailijoista olivat muun alan ammattilaisia.³⁵⁷

Ostajantarkkailun ja viinan myynnin rajoittaminen ja joidenkin osalta myös myynnin kieltäminen nähtiin kuitenkin yhteiskunnallisesti heikkoina toimenpiteinä alkoholismia ja juoppoutta vastaan. Ostajantarkkailujärjestelmän luoma kategorisointi ”oikean” ja ”väärän” alkoholikäytön välillä oli häilyvä jo ihan sen vuoksi, että järjestelmä pureutui lähinnä ostettuihin määriin, eikä kysymykseen siihen miksi joku joi, kuten tutkija, vuosien 1946-1949 välisenä aikana Alkon yleistarkastajana ja vuosina 1941-1971 Alkoholipolitiikka -lehden päätoimittajana olleen Pekka Kuusi luonnehti alkoholikysymystä: ”Probleemi ei enää ole yksinomaan onko asiakas ilmeinen väärinkäyttäjä ja onko hänelle annettava myyntikielto. Nyt kysytään myös: miksi tämä nuori mies³⁵⁸ juopottelee ja miten olisi häntä käsiteltävä, jotta hän pääsisi juopottelustaan”³⁵⁹

³⁵⁵ Peltonen et al. 2006, 179-187.

³⁵⁶ Peltonen et al. 2006, 222.

³⁵⁷ Peltonen et al. 2006, 201-203. Alkoholipolitiikka Vol. 45: 7-13, 1980.

³⁵⁸ Peltonen et al. 2006, 234: Alkoholikysymystä puitaessa 1940-luvulla nousee esille miesten alkoholismi, vaikka aikakauden juopumustilastoissa on nostettu esille naisten lukumäärä koko kansakunnan alkoholisteista. Syy alkoholismin keskittämiseksi miesten ongelmaksi juontaa juurensa aikakauden näkemystä suomalaisen miehen heikosta viinapäästä.

³⁵⁹ Peltonen et al. 2006, 233.

Raskas ja kaavamainen ostajaintarkkailijajärjestelmä, jonka toimivuus oli täysin riippuvainen huoltolautakuntien, alkoholiliikkeen tarkkailijoiden ja myymäläpäällikköiden sekä poliisin saumattomasta yhteistyöstä nähtiin hitaana ja toimimattomana järjestelmänä. Järjestelmän toimimattomuus kokonaisvaltaisena alkoholin kulutuksen vähentämisenä nousi kysymykseksi jo vuonna 1944 Raittiusseuran järjestämässä kokouksessa, mutta vasta Brattin järjestelmän purkaminen vuonna 1955 nopeutti järjestelmän purkamisen myös Suomessa. Ostajaintarkkailijajärjestelmä lieventyi hiljalleen tultaessa 1940-luvun loppupuolelle ja vuonna 1948 ostojen määrä nousi kahteen ostoon saman paikkakunnan alkoholiliikkeistä ja vuotta myöhemmin miedot viinit ja kolmannen veroluokan olut vapautuivat viinakortista. Vuonna 1952 viinakortista vapautettiin väkevät viinit, ostajaintarkkailijajärjestelmästä luovuttiin kokonaan vuonna 1958 ja päiväkohtaisesta leimaamisesta luovuttiin kokonaan vuonna 1955. Alkoholiliike kuitenkin jatkoi viinakortin ylläpitämistä huolimatta siitä, että leimaaminen nähtiin itsessään työläänä.³⁶⁰

Alkoholin nauttiminen itsessään ollut se ongelma, vaan huoltoväen huoli kohdistui yksilön käyttämään kokonaismäärään, joka nähtiin huomattavan suurina Alkoholiliikkeen teettämän kyselyn mukaan. Kysely osoitti, että nauttimat kertamäärät olivat vuonna 1946

1. miesten keskimääräinen lauontain annos 61 senttilitraa väkeviä juomia,
2. naisten 25 senttilitraa,
3. maatalousväestöön kuuluvien n. 48 senttilitraa,
4. muun työväen 62 senttilitraa,
5. keskiluokan 33 senttilitraa ja
6. johtavassa asemassa olevien 35 senttilitraa.

Alkoholiliikkeen teettämä tutkimus osoitti tutkimukseen osallistuneiden vastaajien muuttuneet käsitykset siitä, kuinka alkoholin nauttiminen nähtiin hyväksyttävänä ja

³⁶⁰ Alkoholipolitiikka Vol. 45: 7-13, 1980. Manninen et al. 2017, 44. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000001926339.html>. Pervitiini eli metamfetamiinipohjainen huumausaine, jolla on piristävä vaikutus. Mukaan lukien suomalaiset sotilaat käyttivät pervitiiniä eli ”höökipilleriä” jatkosodasta lähtien, eli vuodesta 1941 lähtien rintamalla jaksakseen. Pervitiini poisti nälän, väsymyksen ja kylmän tunteen, mutta aiheutti muun muassa näköharhoja.

kullekin kuuluvana yksityisenä tekona, johon huoltoväki kiinnitti huomionsa, sillä vastausten mukaan oli nähtävissä kuinka ”tällaisesta yhteiskunnan hölläkätisestä suhtautumisesta suuri yleisö ei ole voinut saada muuta käsitystä kuin että juopottelu on jokaisen oma yksityisasia, ellei juopottelu ole saanut niin vaikeita muotoja, että viranomaiset ovat velvolliset siihen puuttumaan. Tätä käsitystä on ilmeisesti vahvistanut se, että valtio on ottanut väkijuomien myynnin itse hoidettavakseen.” Samaan hengenvetoon kuitenkin todetaan lainsäädännön olevan täysin kyvytön puuttumaan juopumustapauksiin, sillä tullessa 1950-luvulle alkoholisti tuli aiheuttaa joko itselleen tai muille suoranaista vaaraa, että sopimatonta käytöstä, jonka vuoksi alkoholisti voitiin esimerkiksi pidättää ja asettaa raittiusvalvonnan alaiseksi.³⁶¹

Amerikkalainen psykologi ja alkoholismitutkija E.M. Jellinekin loi vuonna 1935, mutta suomalaisessa sosiaalihuollossa vasta 1940-luvun loppupuolella suosiota saavan yleisen taudinkuvauksen, jossa hän jakoi alkoholismin kehittymiseen seuraaviin neljään vaiheeseen

1. esiasteinen alkoholismi
2. varhaisasteinen alkoholismi
3. keskivaiheinen alkoholismi
4. loppuasteinen alkoholismi

E.M. Jellinek loi tautikuvan haastatteleamalla anonyymiksi jääneitä alkoholisteja, jotka osallistuivat Yhdysvalloissa 1935 perustetun Alcoholics Anonymous³⁶² -liikkeen tukiryhmiin. Jellinekin luomaa teoriaa kyseenalaistettiin, mutta se kritiikistä huolimatta loi lääketieteellisen konsensuksen myötä mallin myöhemmälle alkoholismia sairautena ja taudin tarkempia syntymekanismeja ja taudin kehitysvaiheista tutkivalle tutkimukselle.³⁶³ *Huoltajassa* alkoholismin luokittelua sairaudeksi pohdittiin vielä vuonna 1955 julkaistussa lehdessä ilmoittaessaan A-klinikkasäätiön perustamisesta ja sen syntyvaiheista: ”Onko alkoholismi sairaus? Vastaus tähän kysymykseen riippuu siitä, mitä me nimitämme sairaudeksi.” Avoimeksi jäävä vastaus voidaan nähdä sisältäneen

³⁶¹ Huoltaja 1.11.1947.

³⁶² Anonymous Alcoholics -liikkeen virallinen sairausmalli perustui käsitykseen pakonomaiseen juomisen ja fyysisen reaktion allergianomaisesta reaktiosta alkoholiin. Suomeksi Anonyymit Alkoholistit, ruotsiksi Anonyma Alkoholister. Peltonen et al. 2006, 228-230

³⁶³ Serenity Lane Treatment Center 2021, *Stages of Alcoholism* (art.)

aikakauden näkemyksen alkoholismien kahtiajakoisesta luonteesta: mikäli alkoholismi johtui perinnöllisistä syistä, alkoholismia voitiin luokitella henkiseksi sairaudeksi. Alkoholismi voitiin rinnastaa sielullisiin sairauksiin, mikäli alkoholistiksi luokitellulla henkilöllä diagnosoitiin persoonallisuushäiriö.³⁶⁴

Suomessa tutkija ja Alkon yleistarkastaja, myöhemmin pääjohtaja Pekka Kuusi puolestaan jaotteli Jellinekin tutkimuksen pohjalta alkoholistin kolmeen luokkaan, jossa alkoholistia luokiteltiin juopottelijoihin, kausijuoppoihin ja vakituisiin juoppoihin. Kuusen näkemys ilmensi Jellinekin ajatuksia sosiaalisen juoppouden vastustamisen turhuudesta – kieltojen, varoitusten ja laitoshoidon sijasta tuli tarjota psyykkisiä ja lääketieteellisiä keinoja, kuten antabushoitoa, ryhmäterapiaa ja suggestiota.³⁶⁵ Sosiaalihuollon huoltoväki omaksui hiljalleen Jellinekin muotoileman näkemyksen alkoholistin huollosta psyykkis-lääketieteellisesti laitoshoidon ja kontrollin sijasta. Aiemmin mainitsemani anonymiteettiin perustuva ja psykologista metodologiaa sisältävä, yksilölähtöiseen kohtaamiseen painottavaan casework -hoitomalliin perustuva AA-hoito yleistyi 1940-luvun loppupuolella Pekka Kuusen johdolla.

Huoltajassa AA-hoitoa ei tutkittavassa aikarajauksen sisällä käsitellä laajemmin, mutta *Huoltajassa* kirjoitettiin vuonna 1949 pilottivaiheensa saaneista AA-kerhoista. Perhehuoltomuotoa edustavat kerhot nimettiin Suomessa Kotikerhoiksi ja vapaaehtoisuuteen perustuneet Kotikerhot osallistivat kuntoutukseen hakeneita alkoholisteja ja heidän perheensä, jotka tarjosivat kunkin kuntoutukseen hakeneen kotiympäristössä vertaistukea, myös juhlapäivisin kuten jouluisin, vappuisin ja juhannuksena. *Huoltajassa* korostettiin, että kerhojen toimivuutta edesauttoi kotoa saatu ymmärrys alkoholismista sairautena, joten pääpaino kuntoutuksen tehokkuudesta oli pääasiallisesti alkoholistin vaimolla.³⁶⁶

³⁶⁴ Huoltaja 1.10.1955

³⁶⁵ Toikko 2005, 180-181. Huoltaja 1.11.1949. <https://www.duodecimlehti.fi/duo40032>.

Disulfiraamihoito eli antabushoito pysäyttää alkoholin palamisen elimistössä vaiheeseen, jossa krapulan oireet ilmaantuvat. Antabushoito perustuu vapaaehtoisuuteen ja motivoituneisuuteen. Antabushoidon aikana nautittu alkoholi voi aiheuttaa ns. antabusreaktion, joka voi aiheuttaa allergisen reaktion, päänsärkyä, pahoinvointia, palpitaatiota ja ahdistusta. Antabushoidon on todettu aiheuttavan psykooseja, unihäiriöitä, harhoja, depressiota ja ahdistusta.

³⁶⁶ Huoltaja 1.5.1950.

Huoltajassa keskustelu AA-hoidosta ja alkoholistien klinikkamuotoisesta hoidosta keskustellaan vähän 1950-luvulla vähän. Syynä tähän voidaan nähdä yksilömuotoisen, valtiojohtoisesta kontrollista vapaan klinikkahoidon uutuus sosiaalihuollossa ja alkoholistihuollon lainsäädännöllinen kuuluminen poliisiviranomaisille ja huoltolautakunnille. Voidaan kuitenkin 1950-luvulle tultaessa nähdä, että yhteiskunnallisesti jyrkkä suhtautuminen alkoholinkäyttöön ja alkoholinkäytöstä aiheutuneeseen humalatiltaan alettiin suhtautumaan huomattavasti kokonaisvaltaisemmin yksilöä kuunnellen. Alkoholikontrollijärjestelmässä tapahtuneet muutokset ja hitaasti etenevä alasajo³⁶⁷ olivat heijaste yhteiskunnan sosiaalipoliittisen kentän muutoksista, jotka muodostivat sodan jälkeisessä jälleenrakennuksessa ja sen jälkeisessä olleessa yhteiskunnassa uusia lähtökohtia yksilökeskeisemmästä kohtaamisesta, huoltotyön modernisoimisesta ja sosiaalialan työntekijöiden kouluttautumisesta ja hoitorakenteiden muutoksissa.

Sosiaali- ja hoitoala kohtasivat sotien jälkeen uusia ongelmia sotien jälkeen, kun alkoholi- ja hoito-ongelmien lisäksi yhteiskunnassa alkoi näkyä selvemmin viitteitä muiden nautintoaineiden käytöstä aiheutuvia ongelmia. Erityisesti rintamalta palanneiden sotilaiden pervitiinin käyttö, joka aiheutti uusia sosiaalisia ongelmia.³⁶⁸ AA-liikkeen synnyn myötä näkemys nautintoaineista, riippuvuudesta ja alkoholistista voidaan muuttuvan radikaalisti raittiusväen ja huoltoväen ja irtaantuvan vanhoista ajattelumalleista, kuten esimerkiksi Helsingiuksen näkemyksistä siitä, että alkoholin nauttimisella on suora yhteys rappioon, rappeutumiseen ja kurjuuteen. Alkoholisti ei enää välttämättä ollut rappeutumisen tuotteena nähty rasite, vaan itsestään vastuussa oleva, muutoksiin kykenevänä. Kohtaaminen tapahtui yksilökohtaisella tasolla.

Asennemuutokset ihmiskäsityksessä näkyvät hiljalleen *Huoltajassakin*, kuten voimme huomata lehdessä ”Ulleri” nimimerkin taakse jäävän artikkelista *Alkoholistin ensiapuasema* selviämishoitoasemaa³⁶⁹ muistuttava ensiapuaseman perustamista, jotta

³⁶⁷ Järjestelmä lopetettiin vuodenvaihteen 1958–1959 aikana, mutta myyntikieltoja annettiin edelleen ja osto tapahtui näyttämällä Alkon henkilötodistus, entistä viinakorttia

³⁶⁸ Moilanen et al. 2020, 119-120. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000001926339.html>. Pervitiini eli metamfetamiinipohjainen huumausaine, jolla on piristävä vaikutus. Mukaan lukien suomalaiset sotilaat käyttivät pervitiiniä eli ”höökipilleriä” jatkosodasta lähtien, eli vuodesta 1941 lähtien rintamalla jaksakseen. Pervitiini poisti nälän, väsymyksen ja kylmän tunteen, mutta aiheutti muun muassa näköharhoja.

³⁶⁹ Yli 16-vuotiaille tarkoitettu vapaaehtoisuuteen perustuva laitoshoido vakavan päihtymystilan alentamiseksi, jotta potilas kykenee huolehtimaan itsestään.

kriittisessä tilassa alkoholista voisi tuoda sellaiseen toipumaan ja selviytymään, sillä nähtiin ettei alkoholista huolitaisiin enää kunnalliskoteihin, tai putkaan viemään poliisiviranomaisten resursseja.³⁷⁰ Heikki Hokkanen totesi puolestaan artikkelissaan *Alkoholihuollosta ja väkijuomien käytöstä yleensä*, että ”Alkoholihuoltolahoidosta on sanottava, että vaikka siellä harvoin huollettava tulee täysin raittiiksi (mikä ei liene välttämätöntäkään), niin aina on siitä todettavissa jotakin hyötyä. Tavallisimmin huollettava jokatapauksessa sen jälkeen hoitaa asiansa niin, ettei huoltolautakunnan tarvitse puuttua asiaan ja silloinhan tarkoitus on saavutettu – huollettavasta on jälleen saatu yhteiskuntakelpoinen kansalainen.”³⁷¹

Olen tässä luvussa tutkinut yhteiskunnan rationalisoitumista, alkoholismin tautiluokituksen ja päihdehuollon kehityksen historiaa ja alkoholisteista käytyä keskustelua lyhyellä aikavälillä vuosien 1920–1950 välillä. Tutkittavan ajanjakson sisälle itse alkoholihuolto ei edistynyt huoltoviranomaisten toiveiden mukaisesti, sillä ilman riittäviä taloudellisia ja henkilöstöresursseja kehitys oli hidasta ja diagnostisesti epäjohdonmukaista. Keskustelu alkoholisteista muuttui selkeästi 1940–1950-lukujen taitteessa jättäen jälkeensä 1800-luvun narratiivit väkijuomain nauttimisesta koituvat elämää kurjistavista vaikutuksista. Pyrittiin ymmärtämään ulkoisten syiden vaikutuksia yksilön elämään.

Mutta näkemykset muuttuivat hitaasti. Asenteet alkoholista kohtaan lieventyivät ja laitos- ja avohuolto saavutti yksilöllisemmän kohtaamisen AA-liikkeen myötä. Perhe- ja avohuoltona nähdyt Kotikerhot tarjosivat vertaistukea vailla olleelle kohtaamispaikan ja auttoivat alkoholista hakeutumaan vertaisavun piiriin, mutta samaan aikaan alkoholistin puolison sodan jälkeiset velvollisuudet korjata sodan rikkoman kodin pitämällä juomarin mielen stressittömänä ja puhtaana vaati paljon. Alkoholismi monisyisenä sairautena sai uuden lääketieteellisen ja tutkimuksellisen näkökulman ja työterapian ja avohuollon kuntoutuksen ohella annetut uudet lääkehoidot paransivat yksilön mahdollisuutta parantua ja palata takaisin yhteiskuntaan tehokkaaksi yhteiskuntajäseneksi ja työntekijäksi, joka oli sosiaalisten insinöörien yksi luomista tavoitteista.

³⁷⁰ Huoltaja 1.5.1950.

³⁷¹ Huoltaja 1.7.1950.

Loppulause

Olen tutkielmassani avannut suomalaisen yhteiskunnan muotoutumista, sosiaalihuollon kehittymistä, kehittymiseen liittyneitä huoltokeskusteluita, toteutuneita huoltotoimenpiteitä ja 30 vuoden ajan muuttuvia ihmiskäsityksiä sosiaalialan ammattilehden *Huoltajan* vuosikertojen avulla. Tutkielmani tutkimuskohteiksi valikoituivat sekä tavalliset yksilöt, jotka elivät köyhydessä, kurjuudessa ja puutteessa, että oman onnensa nojaan jätetyt ja vaikeaksi luokitellut, joissain tapauksissa normaalista poikkeavat ja epäonnekkaat yksilöt. Olen nostanut esille myös lääketieteellisen kontrollin vuoksi autonomiansa menettäneet henkilöt kuten vammaiset, mielisairaat, mielenterveyspotilaat ja muut yhteiskunnan ja huoltoviranomaisten toimesta vaikeaksi luokitellut yksilöt, jotka viettivät joko osan tai koko elämänsä laitoshuollossa täysin viranomaisten kontrollin alaisina. Kaikki edellä mainitut yksilöt ja ryhmät ovat olleet niitä kohderyhmiä, joihin sosiaalinen insinööritaito ja neurorationaalinen pyrkimys kohdistuivat eniten valtiojohtoisen ohjaamisen ja lainsäädännöllisin keinoin. Huolimatta erilaisuudestaan heitä yhdisti yhteiskunnan ja viranomaisten ennakkoluulot, kurjan elämän leimallisuus ja oletamat synnynnäisen kurjuuden juuren periytymisestä.

Olen tutkimustulosten avulla vastannut tutkimuskysymyksiin, jotka koskivat sosiaalista insinööritaitoa, sen ilmenemistä ammattimaisessa *Huoltajan* vuosikerroissa julkaistussa huoltokeskustelussa ja sosiaalialan ammattilaisten lehdessä julkaistun huoltokeskustelun luonnetta. Tutkimustulosten avulla olen todennut, että sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten, sosiaalisten insinöörien, poliisiviranomaisten ja yleisen yhteiskunnallisen konsensuksen yhteistyöstä syntynyt huoltokeskustelu ilmensi yksilölle asetettuja odotuksia ja toiveita, jotka synnyttivät valtiollisin keinoin toteuttavien kehitysideoiden toteuttamista. Keskustelu on ollut vivahteikasta, dehumanisoivaa, ideaaleihin ja arvovalintoihin sidottua. Keskustelu on ollut myös vuosikymmenten saatossa muuttuvaa.

Yhdysvalloista ja Pohjoismaista, erityisesti Ruotsista mallia saanut sosiaalinen insinööritaito on toiminut työkaluna aggressiivisten valtiojohtoisten toimenpiteiden toteutuksessa. Niillä on ollut suuri vaikutus heihin, jotka poikkesivat toiminnallaan yhteiskunnan asettamasta normatiivisuudesta. Sosiaalisen insinööritaidon voidaan nähdä sekä onnistuneen, että epäonnistuneen, sillä siinä missä esimerkiksi alkoholihuolto ja voimakkaasti lisääntynyt ymmärrys riippuvuuden monitahoisuudesta johti hoidon

kehittämiseen, niin mielenterveyspotilaat ja mielisairaat joutuivat luopumaan ruumiillisesta koskemattomuudesta yhteiskunnan yhdenmukaistamiseksi.

Yksilön yhteiskunnallinen ja sosiaalinen asema on aina sisältänyt ja tulee aina sisältämään valtiollisia odotuksia, toiveita ja näkemyksiä yksilöstä ja siitä, mitä hän tekee sekä oman, että muiden hyvinvoinnin eteen ja ennen kaikkea siitä miten hän on sekä valtiolle, että yhteiskunnalle hyödyksi. Yksilöitä ohjaa vapaa tahto, mutta joskus yksilö ei aina elämän valinnoillaan ja elämässä tielle sattuneiden sattumusten vuoksi kohtaa yhteiskunnan yksilölle asettamia odotuksia ja toiveita. Tällöin yksilöä tai ryhmää voidaan ohjata ja määrätä valtiojohtoisen kontrollin avulla kohti yhteiskunnan määrittelemää ideologioiden ja ajattelumallien pohjalta luotua normatiivisuutta.

Tästä näkökulmasta *Huoltajan* vuosikerrat tarjoavat aineistotyyppinsä vuoksi uudenlaisen tutkimuksellisen näkökulman lastensuojelun kehitykseen, lasten ja nuorten psykiatrisen hoidon laitoshistoriaan, päihdehuollon kehitykseen ja sosiaalialan asiakkaiden sosiaalisen aseman uudelleenmuovautumiseen 1960-luvulta lähtien. *Huoltajan* vuosikerrat tarjoavat myös ainutlaatuisen mahdollisuuden tarkastella hyvinvointivaltion muodostumista muutosta ohjaavien työkalujen kuten neurorationaalisen ajattelua edustavien yhteiskuntasuunnittelijoiden näkökulmasta.

Kun tarkastelemme Petteri Orpon johtaman hallituksen luomaa ”Vahva ja välittävä Suomi” -hallitusohjelman sisältöä voimme aatehistorialliselta kannalta huomata, että sekä hallitusohjelman sosiaaliturvan uudistuksia koskevat ehdotukset, että hallitusohjelmaan liittyvä ja sen ympärillä käytävä poliittinen keskustelu mukailevat 1900-luvun alun ihmisyyttä, yksilön tehokkuutta polarisoivaa yhteiskunnallista keskustelua. Keskustelun äänensävy ja keskustelussa käytettävät termit ja käsitteet eivät ole muuttuneet, vaikka yhteiskunnallista rationalisointia ja yksilöitä ohjaavat keinot ovat muuttaneet muotoaan. Yhteiskuntakeskustelussa esitetään vielä 2020-luvulla puheenvuoroja, joissa kurjuuden juuri löytyy edelleen yksilön elämää ohjaavista valinnoista, jotka ovat riippumattomia valtiollisista, yhteiskunnallisista ja henkilökohtaisista lähtökohdista.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I PAINETUT LÄHTEET

1. Sanoma- ja aikakauslehdistö

KANSALLISKIRJASTO, Helsinki

Huoltaja: Kunnallisen huoltotoiminnan ja yksityisen hyväntekeväisyyden äänenkannattaja 1.1.1920-1.12.1950

Ajan suunta 23.1.1942

Alkoholikysymys 1.3.1939

Köyhäinhoitolehti 5.3.1915

II LÄHDEKIRJALLISUUS

Böök, Einar 1948: *Suomen huolto-oikeus*. Riihimäen Kirjapaino Oy.

Helsingius, Gustav Ad 1918: *Köyhäinhoidon käsikirja 1917*. Simelius' en perillisten kirjapaino.

Tavastähti, Elli 1926: *Köyhäinhoidon käsikirja*. Werner Söderström Osakeyhtiö.

Voionmaa, Väinö 1925: *Yhteiskunnallinen alkoholikysymys*. Werner Söderström osakeyhtiö.

III TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Bergenheim Sophy 2020: *Yhteiskunnan, kansankunnan ja kansan asialla: Järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus 1930–60-luvuilla*. Valtiotieteellinen tiedekunta. Helsingin yliopisto.

Brückweh Kerstin & Schumann Dirk & Wetzell Richard F. & Ziemann Benjamin 2012: *Engineering Society: The Role of the Human and Social Sciences in Modern Societies, 1880–1980*. Palgrave MacMillan.

Eenilä, Jukka (toim.) 1971: *Ruotiukkoja ja huutolaisia*. Tammi.

Eskola, Petri 2016: *Vajaa mieli, vajaa kansalaisuus: Kehitysvammaisten lakisääteinen kansalaisasema Suomessa 1927–1970*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto.

Fabricius Møller, J. (2013). Mattias Tydén og Urban Lundberg: Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935–1975. (Statens offentliga utredningar; 2000:22). Stockholm Socialdepartementet, 2000. Historisk Tidsskrift, 101(1). <https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/55950> (luettu 5.5.2023)

Gasche, M. (2016). *State regulation of the Roma in Finland: The international dimension and the minority perspective*. *Migration-Muuttoliike*, 42(3-4), 17–21. <https://siirtolaisuus-migration.journal.fi/article/view/89719> (luettu 8.8.2023)

Halmekoski, Jouko 2011: *Orjamarkkinat: Huutolaislasten kohtaloita Suomessa*. Toinen painos. Ajatus Kirjat.

Harjula, Minna 1996: *Vaiillinaisuudella vaivatut: Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. Bibliotheca Historica 15. Suomen Historiallinen Seura.

Harjula, Minna 2015: *Hoitoonpääsyn hierarkiat: Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvun alussa*. Tampere. Tampere University Press.

Hellstén Katri 1993: *Vaivaishoidosta hyvinvointivaltion kriisiin: hyvinvointivaltiokehitys ja sosiaaliturvajärjestelmän muotoutuminen Suomessa*. Helsingin yliopisto.

Hirdmann, Yvonne 2016: *Social ingenjörskonst i folkhemmbygg*
https://www.tidskriftenikaros.fi/wp-content/uploads/arkiv/2016_34/hirdman.pdf (luettu 1.9.2023)

Hyrkkänen, Markku 2002: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino.

Häkkinen, Antti & Pulma, Panu & Tervonen Miika 2005: *Vieraat kulkijat - tutut talot — näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. SKS.

Immonen, Erkki J 1980: *Alkoholipolitiikka Vol. 45: 7-13*.
<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/128447/ap-1980-1-immonen.pdf?sequence=1> (luettu 18.6.2023)

Jousimaa, Kaarina 1987: *Näkökulmia suomalaiseen yhteiskuntaan. Köyhäinhoitolehti-Huoltaja-Sosiaaliturva 1912–1987*. Gummerus Kustannus Oy.

Jaakkola Jouko & Pulma Panu & Satka Mirja & Urponen Kyösti 1994: *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*. Gummerus.

Junkkarinen Marko & Nevala Arto & Shikalov Yury & Virratvuori Jussi 2011: *Ajan valtimolla – mukana muutoksessa: Professori Tapio Hämysen 60-vuotisjuhlakirja*. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys.

Kavén, Pertti 1985: *70 000 pientä kohtaloa: Suomen sotalapset*. Kustannusosakeyhtiö Otava.

Kavén, Pertti 2010: *Humanitaarisuuden varjossa: Poliittiset tekijät lastensirroissa sotiemme aikana ja niiden jälkeen*. Oy Nord Print Ab, Helsinki.
<https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/47cc240a-3082-4fb9-93f9-a7817b292648/content> (luettu 18.6.2023)

Kavén Pertti 2011: *Sotalapset: Toiveet ja todellisuus*. Sotalapsi -portaali https://www.sotalapset.fi/assets/kaven_toiveet-ja-todellisuus.pdf (luettu 18.8.2023)

Kuorsalo, Anne 2014: *Evakon pitkä vaellus: Sodanjaloista jälleenrakentajiksi*. Gummerus Kustannus Oy.

Leppälä, Heli 2014: *Vammaisuus hyvinvointivaltiossa: Invalideiksi, vajaamielisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltyjen kansalaisasema suomalaisessa vammaispolitiikassa 1940-luvun taitteesta vuoteen 1987*. Poliittisen historian väitöskirja. Annales Universitatis Turkuensis C 395, Turun yliopisto.

Mannevuori, Mona 2020: *Ihmiskone töissä – Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa*. Gaudeamus.

Mattila, Markku 1999: *Kansamme parhaaksi: Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Historian väitöskirja. Tampereen yliopisto. Suomen Historiallinen Seura.

Moilanen Johanna & Annola Johanna & Satka Mirja (toim.) 2020. *Sosiaalityön käänneet*. Jyväskylän yliopisto <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/67826> (luettu 5.5.2023)

Nygård, Toivo 1998: *Erialaisten historiaa: Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena Kustannus Oy.

Panhulainen, Olli 2005: *Lastensiirottojen toteutuminen Jyväskylässä*. Suomen historian pro gradu.

https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/12040/URN_NBN_fi_jyu-200678.pdf?sequence=1 (luettu 7.6.2023)

Parhi, Katariina 2019: *Sopeutumattomat: Psykopatian historia Suomessa*. Kustannusosakeyhtiö Siltala.

Parhi, Katariina & Pietikäinen Petteri 2017: *Socialising the Anti-Social: Psychology, Psychiatry and Social Engineering in Finland, 1945–1968*. Social History of Medicine

vol. 30, no. 3 pp. 637-660. <https://academic.oup.com/shm/article/30/3/637/2847603>
(luettu 1.6.2023)

Peltonen Matti & Kilpiö Kaarina & Kuusi Hanna 2006: *Alkoholin vuosisata: Suomalaisten alkoholiolojen käännteitä 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 122.

Pietikäinen, Petteri 2013: *Hulluuden historia*. Gaudeamus.

Pietikäinen, Petteri 2020: *Hulluuden historia Suomessa*. Gaudeamus.

Piirainen, Veikko 1974: *Vaivaihoidosta sosiaaliturvaan: Sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa Suomen itsenäisyyden ajalta*. Arvi A. Karisto Osakeyhtiön kirjapaino.

Sarajärvi Anneli & Tuomi Jouni 2017: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi,

Sköld Johanna & Söderlind Ingrid 2018: *Finska barn i svenska hem. Om mobiliseringen av familjer att ta emot främmande barn under andra världskriget*. Scandia Vol. 82 NO. 1 (2016). <https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/17293> (luettu 7.6.2023)

Serenity Lane Treatment Center 2021: *Stages of Alcoholism*. <https://archive.hshsl.umaryland.edu/handle/10713/16790>

Toikka, Timo 2005: *Sosiaalityön ideat. Johdatus sosiaalityön historiaan*. Gummerus kirjapaino Oy.

IV AUDIOVISUAALISET LÄHTEET

Lahtela, Atro 2021: Kieltolaki. Alku tuotanto Oy
<https://areena.yle.fi/1-60972364>